

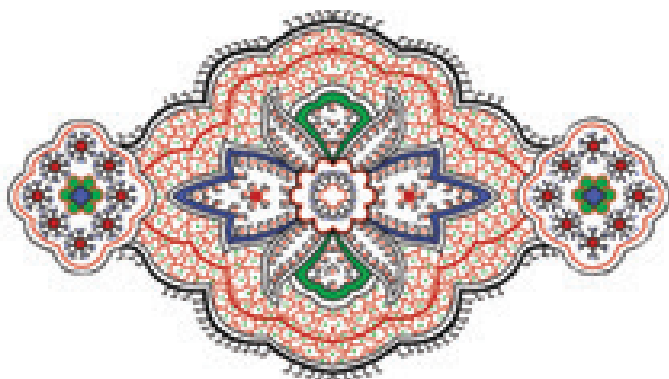
ТАЪРИХИ ЎЗБЕКИСТОН

(аз асри IV – то ибтидои асри XIII)

**Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 7-ум
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ**

Нашри нав

Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ба нашр тавсия кардааст

ТОШКАНД
МАРКАЗИ ТАЪЛИМИ РЕСПУБЛИКА
2022

УЎК 94(575.1)(075.3)
КБК 63.3(50')я72
Т 17

Исматова. Н.

Таърихи Ўзбекистон : китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 7-уми мактабҳои миёнаи таълими умумӣ / А.Замонов, Н. Исматова ва дигарон.— Нашри нав.—Тошканд: Маркази таълими Республика, 2022. – 192 с.

ISBN 978-9943-8373-8-6

УЎК 94(575.1)(075.3)
КБК 63.3(50')я72

МУАЛЛИФОН:

**А. Т. Замонов, Н. К. Исматова, Д. А. Раҳимҷонов,
Д. Р. Нормуродов, З. Т. Замонов, С. А. Пўлатова**

Муҳаррири масъул
Дилшод Муталибович Кенҷаев

МУҚАРРИЗОН:

Ў. Мавлонов	– доктори илмҳои таърих, профессори ДМУз
Н.Мустафоева	– мудири шуъбаи АИ Ўзбекистон, доктори илмҳои таърих, профессор
М.Алимова	– номзоди илмҳои таърих, дотсенти Академияи байналмилалӣи исломии Ўзбекистон
А.Тагаев	– номзоди илмҳои таърих
О. Базаров	– доктори фалсафа оид ба фанҳои фалсафа (PhD)
И. Холмўминов	– доктори фалсафа оид ба фанҳои таърих, омўзгори ДДПТ ба номи Низомӣ
М.Каримова	– омўзгори фанни таърихи мактаби 98-уми таълими миёнаи умумии ноҳияи Юнусобод
Н. Қудратова	– омўзгори фанни таърихи мактаби таълими умумии «Зиё-зукко»

**Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки
китоби республика чоп шудааст.**

ISBN 978-9943-8373-8-6

© А. Т. Замонов, Н. К. Исматова ва дигарон, 2022
© Маркази таълими республика, 2022.

Мавзӯи 1:

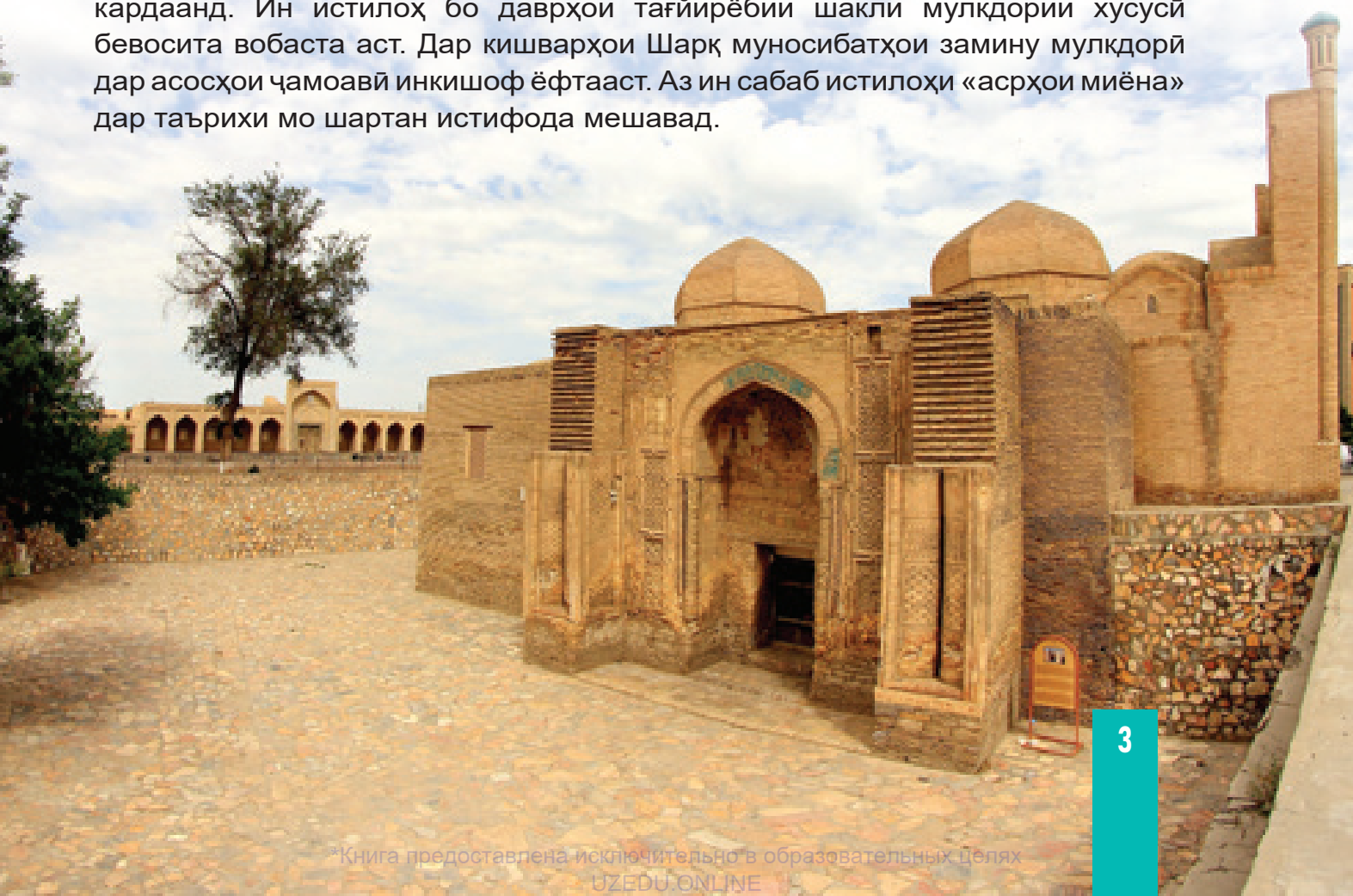
АРЗИШҲОИ МАЪНАВИИ АҶДОДОН – ЯКЕ АЗ АСОСҲОИ ТАМАДДУНИ ҶАҲОН

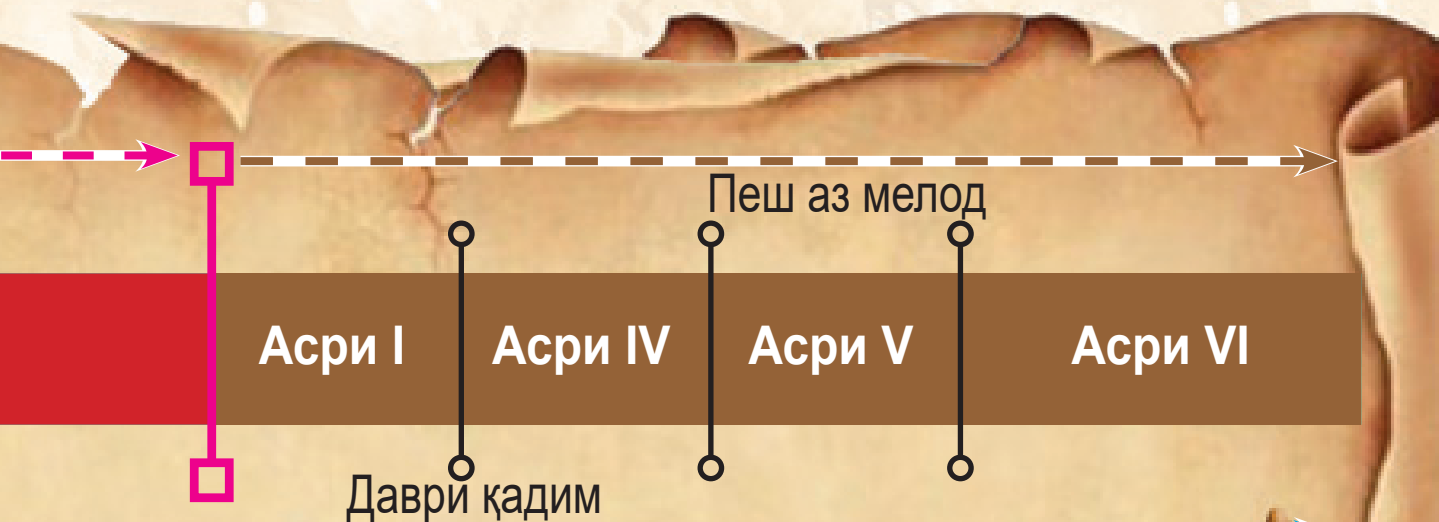
Дар аснои омӯхтани таърихамон эҳсоси ифтихор қалбамонро тасхир кардан мегирад. Мероси ғании илмию фарҳангии аҷдодонамон ҳоло на фақат дар мамлакатамон, балки таваҷҷӯҳи олимони дунёро ба худ ҷалб карда меояд.

Дар қаламрави Тӯрони бостонӣ аз қадимулайём аҷдодони халқҳои ўзбек, тоҷик, қирғиз, қазоқ ва туркман зиндагӣ карда омадаанд. Аз ин сабаб, таърихи халқи ўзбек бо таърихи халқҳои аз нигоҳи этникӣ наздик бевосита алоқаманд буда, ҳамоҳанг шудааст.

Шумо дар ин китоби дарсӣ бо таърихи асримиёнагии Ватанамон аз асри IV - то ибтидои асри XIII ошно мешавед. Дар китоб маълумот оид ба ташаккули халқи ўзбек, ки бо истилоҳи «ўзбий» ва «ўзбек» тавсиф шудааст, низ ҷой гирифтааст. Дар баробари маълумот оид ба саҳми бекиёси аҷдодони бузургамон ба тамаддуни ҷаҳонӣ, ҷасоратҳои фарзандони шучоъ, ки намунаи ватандӯстӣ гаштаанд, инчунин аз хусуси мероси ғании маданияи халқамон огоҳ мегардед.

Истилоҳи «Асрҳои миёна»-ро ба фанни таърих олимони италиявӣ дохил кардаанд. Ин истилоҳ бо даврҳои тағйирёбии шакли мулкдорӣ хусусӣ бевосита вобаста аст. Дар кишварҳои Шарқ муносибатҳои заминӣ мулкдорӣ дар асосҳои ҷамоавӣ инкишоф ёфтааст. Аз ин сабаб истилоҳи «асрҳои миёна» дар таърихи мо шартан истифода мешавад.

1. Ба донишхое, ки дар синфҳои поёни аз фанни таърих аз бар кардаед, така карда, ба расмҳои додашуда ном гузоред.
2. Аз хусуси воқеаҳои таърихӣ, ки дар расмҳо акс ёфтаанд, нақл кунед. Бо хатти давргузори дар қучо ва кай содир шудани онҳоро фаҳмонед.
3. Воқеаҳо дар қучои хати давргузори бозистоданд.
4. Аз ғалабаи Тахмураш бар Куруш чанд сол гузашт? Ҳисоб кунед.

Ҳудуди ватанамон ва атрофи он, ки аз қадим «Тӯрон» ном дошт, аз замони арабҳо номи «Мовароуннаҳр», «Хуросон»-ро гирифт, асрҳои XVIII-XIX аз тарафи олимони ғарб ва сайёҳон «Осиёи Миёна» ё «Осиёи Марказӣ» номида шуд.

Аслан, сарҳади даврабандии «асрҳои миёна» дар Европа ба Шарқ, хусусан даврабандии таърихи Тӯрон тафовут доранд. Зеро «асрҳои миёна»-и Европа бо афтидани империяи Рим (с.476), ба воқеаҳои охири асри V рост меояд. Дар таърихи мо бошад, давре, ки «асрҳои миёна» ном дорад, ба охирҳои асри IV ва миёнаҳои асри V, ба замоне, ки кидориҳо, хиёниҳо, ҳайтолиён (эфталитҳо) иттиҳодияҳои қабилавӣ — ифодагари истилоҳҳои этникӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ташкил карда, ба майдони сиёсӣ пайдо шуда буданд, мувофиқ меояд. Асрҳои миёна дар навбати худ ба асрҳои миёнаи барвақт, ривочкарда ва дер тақсим мешаванд.

Аввал давлатҳои *Хоразм, хиёниҳо, кидориҳо, ҳайтолиён, хоқони Турк, баъдтар салтанатҳои сомониҳо, қарохониҳо, хоразмшоҳиён, Амир Темур* ва *темуриён* арзи вучуд кардаанд. Ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодӣ маънавии аҳолии ин давлатҳо тибқи даври хос пеш мерафтанд.

Дар асрҳои миёнаи барвақт заминдорони калон, ки онҳоро «ҳокими деҳа» мегуфтанд, яъне «деҳқонон» ва оммаибезаминидаркиштзоронкоркунанда-«кадиварҳо» ташаккул ёфтанд. Якбора тағйирёбии тартиботи қор дар замин ба табақаҳо ҷудошавии аҳолиро тезутунд намуд.

Дар ибтидои асри VIII дар ҳудуди кишварамон ҳукмронии хилофати араб ҷорӣ гардид ва ба маданияти диёрамон таъсири дини ислом пурзӯр шуд. Дар асрҳои минбаъдаи ҳукмронии хилофат барои инкишофи илму маърифат шароит ба вучуд омад. Аз кишварамон Муҳаммад ибни Мусо Хоразмӣ, Аҳмади Фарғонӣ, Абӯрайҳон Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино барин мутафаккирони бузург баромаданд, ки ба инкишофи илму фанни ҷаҳонӣ саҳм гузоштанд.

Дар асрҳои IX-XII дар кишварамон Имом Бухорӣ, Имом Тирмизӣ, Маҳмуд Замахшарӣ, Аҳмад Яссавӣ, Наҷмиддин Кубро барин як зумра уламои машҳур ба дунё омаданд, ки асарҳои онҳо оид ба дини ислом ва таълимоти он ҳоло низ аҳамияташонро гум накардаанд.

Зимни шинос шудан бо рафти воқеаҳо аз китоби дарсӣ аз саъю кӯшиши ҳамешагии аҷдодон барои бунёдкорӣ, илму маърифат воқиф мешавад. Мероси ғании маънавии онҳо дар бораи Ватанамон маълумот медиҳад. Фақат ба туфайли саъй ба сӯи илму маърифат ба комилӣ расиданро дарк менамояд. Дар ин замоне, ки дунё зуд ва пуршиддат дигар мешавад, роҳи танҳо ва ягонаи наҷот илм буданашро доништа мегиред.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Ба хотир оред, дар замонҳои қадим дар қаламрави Ёзбекистон кадом давлатҳо вучуд доштанд? Хусусиятҳои хоси онҳоро таҳлил кунед.
2. Дар асрҳои IV - то ибтидои асри XIII таърихи Ватанамон чӣ гуна хусусиятҳои ба худ хос дошт?
3. Кадом асарҳои мутафаккирони бузург ва уламои машҳурро, ки дар асрҳои IV–XII аз кишварамон баромадаанд, медонед?

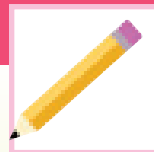
Мавзӯи 2:

ТАРЗИ ЗИСТИ ХАЛҚҲОИ КИШВАРАМОН ДАР АСРҲОИ IV-VII

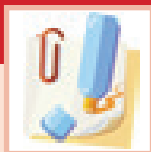
Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Ба хотир оред, дар замони қадим дар қаламрави Ёзбекистон кадом давлатҳо вуҷуд доштанд? Ҳудуди онҳоро аз харита нишон диҳед.
2. Оид ба мероси маданияи (фарҳангии) мансуб ба даври қадимтарин дар мамлакатамон мисолҳо оред.
3. Ба расмҳои додашуда таваҷҷӯҳ фармод. Оё номи онҳоро медонед? Агар вай ихтироъ намегардид... Фикрро давом диҳед.

Барои мулоҳиза

Ватанамон таърихи ғании бостонӣ дорад. Таърихи ҳудуде, ки бо номҳои Тӯрон, Туркистон, Мовароуннаҳр шӯҳратёр гаштааст ва гузаштаи халқи ўзбек, ки онро бо меҳнати худ обод кардааст, хеле мароқангез ва ибратбахш аст. Кашф шудани осӣёб, чиғир ва чархифалак барин иншоотҳои об ба инкишофи қорҳои хоҷагӣ таъсир расониданд. Шаҳрҳо ба маркази ҳунармандӣ, савдо ва ҳаёти маданӣ табдил ёфтанд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Инкишофи ҳунармандӣ, савдо ва корҳои хоҷагии қишлоқ ба ҳаёти одамон чӣ гуна таъсир расонданд?

2. Васеъшавии киштзорон сабабгори кадом эҳтиёҷот шуда метавонанд? Аз суханони зерин истифода бурда, фикратонро баён намоед. *Зироаткор-кишоварз шахси ҳосилро парваришкунанда, ҷуфтгар, мироб; олоти коркарди замин ва дигарон.*

3. Шумо барои беҳдошти зиндагии одамон чӣ ихтироъ карданатон мумкин буд? Чаро? Фикратонро асоснок намоед.

Заминҳои ҳосилхез ва тақсимооти об дар асри VI ба назорати сарварони қabila ва саркорон гузашт. Ин омил ба онҳо имкон дод, ки ба аҳолии деҳот таъсирашонро гузаронида, ба зироатгарон ҳукмронӣ кунанд. Онҳоро ҳокими деҳа — **деҳқон** меномиданд. Ҳамин тариқ, онҳое, ки дар заминҳои ҷамоаҳои деҳот зиндагӣ ба сар бурда, ба мулки умумии обу замин соҳиб шуданд, яъне табақаи озоди **кишоварзон** ва ононе, ки аз заминну озодии худ маҳрум гашта, **кадиварҳои** дар заминҳои деҳқонон коркунанда ба вучуд омаданд. Гурӯҳҳои махсуси аскарӣ — **чокарҳо** низ пайдо шуданд, ки хоҷагиҳои деҳқонро аз ҳучуми берунӣ ғимоя карда, дар дохил барои таъмини тартибу интизом ёрӣ мерасониданд.

Деҳқонон дар шаҳрҳо растаҳои ҳунармандӣ, хонаҳо доштанд. Дар хоҷагиашон одамони зиёд меҳнат мекарданд. Дар ҳудудҳои Тӯрон низ мулкдорони калон пайдо шуданд.

Деҳқон (ҳокими деҳа) - табақаи мулкдори асрҳои миёнаи барвақт.
Кишоварз - ҷуфтгарони оддии зироаткор.
Кадивар - аҳолии ба деҳқонони деҳа мутеъ.
Чокар - қаровули мулки деҳқон, посбони ҳарбӣ.

Дигаргуниҳои куллие, ки аз даври охирини антиқӣ (асрҳои II-IV мелодӣ) оғоз ёфта буданд, чунон бошиддат гузаштанд, ки дар оқибат аз як тараф дар ҳар як вилояти кишоварзии Осиёи Миёна (Суғд, Марғиёна, Тахористон, Хоразм, Чоч, Фарғона ва дигарон) даҳҳо ҳокимиҳои маҳаллӣ ташкил ёфта, аз дигар тараф ҷараёни калон шудани онҳо авҷ гирифт.

Аҳмадалӣ Асқаров, «Таърихи этногенез ва этникии халқи ўзбек»

Аз омӯхтаамон хулоса мебарорем

1. Барои пайдоиши хоҷагиҳои деҳқонӣ кадом омилҳо сабаб шуданд?
2. Агар осиеби об ва чиғир кашф намегардид, ба табақа ҷудошавии одамон оё рӯй медод? Фикратонро асоснок кунед.
3. Фикр карда бинед, чаро қисми асосии заминҳои обёришавандаи воҳаҳои зироаткорӣ дар ихтиёри ҷамоаҳои деҳот буданд?
4. Ин дигаргуниҳои ҳаёти инсонҳо ба пайдо шудани боз кадом касбҳо сабаб шуданд? Пеш аз баёни фикратон чизҳои ба чокарон, кишоварзон зарурро пеши назаратон оваред.

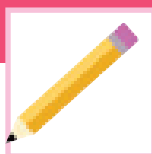
МАВЗЎЪҲОИ 3-4:

ХОРАЗМ ДАР АСРҲОИ IV-VII

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Вобаста бо Хоразми даврҳои куҳан кадом ҷараёнҳои таърихиро медонед?
2. «Хоразм кишварест, ки тамоми ғойдаи Ҷайхунро гирифта метавонист». Ин суханони олим Истаҳрӣ кадом фикри Ҳеродотро оид ба Нил ба хотир овард? Фикр кунед, мақсади олим аз ин суханон чист?

Барои мулоҳиза

Амударё аз яхбандҳои бағалкӯхҳои Шимолии Ҳиндукуш сар мешавад. Дарё аз кӯхҳои қуллаҳояшон баланд ҷорӣ шуда меояд ва аз ҳар масофаи километр ба поён мефарояд. Аз ин сабаб он зуд ва шӯх ҷорӣ шуда, бо худ маъдану минералҳои зиёдро лойқа намуда меорад. Аз он ҷое, ки маҷрои Сурхон ба Амударё ҳамроҳ мегардад, вай бе ягон шохобҳо ба саҳроҳои гарм ҷорӣ мегардад, аз ҳамин ҷо фаъолияти ҳаётбахши он сар шуда, диёри Хоразмро бо об таъмин мекунад.

Ба воҳаи Хоразм биёбони Қароқум ҳамҷавор гаштааст. Аз меридиани Хива каме ба самти Шарқ сарҳади тепаҳои рег ба самти Шимолу Ғарб мегардад ва дар ҳамин самт то кӯли Қарокӯл меравад. Хоразмиро аз замони қадим сар карда аз ин регзорон роҳҳо гузаронидаанд.

Фаъолияти эҷодӣ

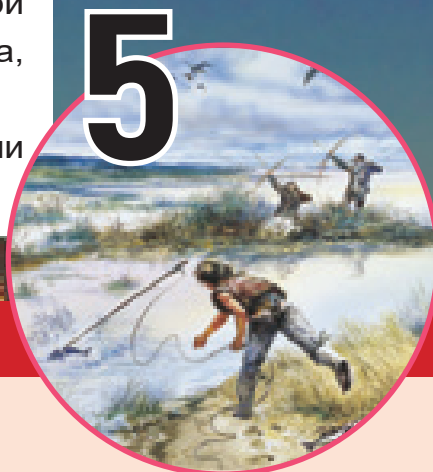
1. Бо назардошти шароити табиӣ дар ин ҳудуд кадом касбҳо инкишоф ёфтаанд, аниқ кунед. Фикратонро асоснок намоед.
2. Дар таърихи Хоразм кадом шахрҳо вучуд доштанд?

Барои мулоҳиза

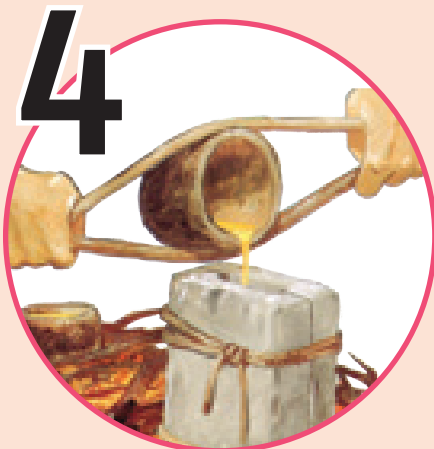
Дар ин замон хоразмиҳо бо Хуросону Эрон робитаҳои маданияу савдой доштанд. Дар диёри Хоразм зироаткориҳои обёришаванда, ҳунармандӣ, чорводорӣ, савдо, илму фарҳанг, хусусан, ҳайкалтарошӣ хеле пеш рафта буданд. Мардум бо чорводорӣ ва моҳидорӣ машғул буданд. Дар рӯзгорашон асосан моҳӣ, харбуза, каду, санҷиди ёбӣ ва тут нақши алоҳида дошт.

Зарфҳои сафолии зебои маҳсули дасти ҳунармандони Хоразм қасрҳоро зеб мебахшиданд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба фикратон, кадом соҳаи дар расмҳо тасвиршуда тараққиёти давлатдории Хоразмро тезонидааст?
2. Ба донишхоятон оид ба Хоразм таъя карда, кадом шахсиятҳо дар ин ҳудуд илмҳои назарӣ ва амалиро аз бар намуда буданд, нақл кунед ва ҷавобатонро эзоҳ диҳед.
3. Хоразм аз тариқи Роҳи бузурги абрешим кадом маҳсулотро ба давлатҳои ҳамсоя фурӯхтааст. Пеш аз баёни фикр баъди пешравиҳои зироаткориҳои обёрӣ, ҳунармандӣ, чорводорӣ, савдо ва ҳайкалтарошӣ дар бораи ба кадом соҳаҳои иловагӣ пайдо шудани эҳтиёҷ мулоҳиза ронед.

Оё медонед?

Пойтахт (Тупроққалъа) аз нигоҳи мудофиавӣ хеле мустаҳкам сохта шуда буд.

Дар мобайни девори шаҳр дарвозаҳои мустаҳкам вуҷуд дошт. Рӯ ба рӯи дарвоза кӯчаи аз байни шаҳр мегузашта буд, аз ду тарафи он биноҳои истиқоматии сокинон қад афрохта буд. Болотар аз маркази шаҳр маҷмӯаи ибодатхона, дар кунҷи он қасри хоразмшоҳиён ҷой гирифта буд, ки манораҳои зиёди баландиашон 25 метр доштанд. Иморатҳои қаср аз дарбори дуқабатаи шоҳ ва кошонаи зист иборат буданд, ки бо тасвирҳои гуногунмазмун, нақшҳои ганҷӣ ва ҳайкалҳо зеб дода шуда буданд.

Майдони умумии шаҳр-пойтахти Хоразм 25 гектарро ташкил мекард. Дар он замон дар Хоразм шаҳристониҳои атрофашон бо деворҳои мустаҳкам ихтоташуда, деҳоти истехкомдор хеле зиёд буданд.

Пойтахти нахустини давлати Хоразм дар ҷойи харобаҳои шаҳри Тупроққалъа, ки имрӯз дар ноҳияи Эллиққалъаи Қароқалпоқистон ҳаст, ҷойгир шуда буд.

Аз давлати таназзулэфтаи Қанғ аввал Хоразм ҷудо шуда баромад. Онро сулолаи маҳаллии мансуб ба Африғиҳо — хоразмшоҳиён идора мекарданд.

Дар соли 305-уми мелодӣ хоразмшоҳ Африғ қароргоҳашро ба пойтахти қадимии Хоразм — шаҳри Кат кӯчонид. Кат аз нав сохта шуд, дар паҳлуи он қасри Алфир ҷойгир буд, шоҳ дар он қасри нави худро барпо намуд. Аз ҳамон вақт сар карда, дар пешрӯи тангаҳои нуқрагин подшоҳони Африғии Хоразмшоҳ, дар ақибаш сурати савораҳо сикка зада мешуданд. Ин нишонаи мустақилии мамлакат дар муносибатҳои дохилӣ ва савдои хориҷӣ ба шумор мерафт.

Абӯрайҳони Берунӣ

Тангаи подшоҳи Африғӣ Шовшафар

Африғиҳо – сулолаи хоразмшоҳиён, ки дар асрҳои III-X дар Хоразм ҳукмронӣ кардаанд. **Уқоб ва лочин** рамзҳои ҳукмронии Хоразм ба шумор мерафт.

То асри VIII дар Хоразм таъсири дини зардуштӣ пурзӯр буд. Дар ибодатхонаҳои зардуштиён рӯҳониён – Мӯбадҳо буданд, ки маросимҳои диниро аз насл ба насл гузаронида, масъулияти иҷро кардани тамоми расму оинҳои диниро бар зимма доштанд.

Ин ҷараён вазифаи маскани ба худ хоси таълимро ҳам мегузашт. Мӯбадҳо ба тарбиягирандагон пандҳои зардуштиён, маърифат ва аҳамияти тарбия дар ҳаёти инсонро талқин мекарданд. Дар таълимгоҳҳо ба бачаҳо асосан хондан, навиштан ва санъати ҷанг омӯзонида мешуд. Инчунин, ба онҳо зарурати фақат ростгӯӣ талқин мегардид. Дурӯғ гуфтан ҷинояти азим ба ҳисоб мерафт.

Фаъолияти эҷодӣ

Ба донишҳои аз фанни таърихи синфи 6 тақия карда ҷавоб диҳед:

1. Дини зардуштӣ кай пайдо шудааст? Кадом анъанаҳои вобаста ба зардуштиро медонед?
2. Ин фикрро давом диҳед: Ба бачаҳо афкори..., рафтори... омӯзонида мешуд.

Барои мулоҳиза

Афсона оид ба Хубби

Дар Хоразм вобаста бо Амударё афсонаву ривоятҳо зиёданд. Яке аз онҳо дар бораи илоҳии об Хуббӣ мебошад. Бино ба ривоятҳо Хуббӣ бо як дасташ моҳиро дошта, ба офтоб дароз мекардааст ва онро дар шӯълаи офтоб пухта меҳӯрдааст. Хуббӣ ба об ғарқшудагонро наҷот медодааст. Ба барзговҳои кушташуда ҷон мебахшидааст.

Ҳангоми ба тахт нишастани подшоҳ Ҷамшед Хуббӣ беному бедарак шудааст. Ёро маликаи баҳр дуздидааст. Модари Хуббӣ писарашро дар Амударё гирякунон ҷустуҷӯ намудааст. Модараш ба халқаш дар дарё ҷангиданро ёд додааст. Аз ҳамон вақт дар пеши заврақҳо ҳайкали он занро мегузоштагӣ шуданд.

Дар таълимоти динии хоразмиҳо об муқаддас ба шумор рафтааст. Хуббӣ ҳамчун ҳимоятгари об қадр мегардид. Ин анъана то омадани ислом дар Хоразм амал мекард.

Аз омӯхтаамон хулоса мебарорем

1. Донишхоятонро дар мавзӯи Хоразм дар асрҳои IV-VII ба шакли инфографика оваред.
2. Чаро дар асрҳои IV-VII Хоразм мустақилии сиёсии худро нигоҳ дошта тавонист?
3. Ҷиҳатҳои монанд ва тафовути таълиму тарбияи бачагони он замонро бо фанҳои замони имрӯза аниқ кунед.
4. Қаҳрамонҳои афсонавии вобаста бо об мисли Хуббиро дар давлатҳои дигари замонҳои бостонӣ медонед? Давлати онҳо ва номашонро дар шакли ҷадвал нишон диҳед.
5. Чаро пойтахт аз нигоҳи мудофия бағоят мустаҳкам карда, сохта мешуданд? Зарураташ дар чист?

Мавзӯи 5:

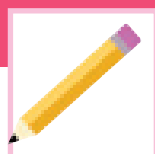
ХИЁНИҲО ВА КИДОРИҲО ДАР АСРҲОИ IV-V

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Аз таърихи дунёи қадим шумо оид ба таърихи массагетҳо, суғдҳо, сакҳо ва Ҳахоманишиҳо, Юнону Бохтар, Кӯшонӣҳо омӯхта будед. Ин давлатҳоро мувофиқи солнома (хронология) ба ёд оваред.
2. Машғулотҳои асосии халқҳои қадими муқими ҳудуди кишварамон чӣҳо буданд? Онҳо асосан дар кадом минтақаҳо зистаанд?

Аскарҳои
савораи
хиёниҳо

Барои мулоҳиза

Дар асри IV хиёниҳои аз қабилҳои туркӣ аввал водии Зарафшонро истило карда, баъд ба ҷануб ҳаракат намулдаанд ва дар ҳудуди подшоҳии Кӯшон ҳукмронӣ кардаанд. Онҳо давлати бузурге барпо карданд, ки марказаш Тахористон буд, Ҳиндустони Шимолӣ, Афғонистон, як қисми Хуросонро дар бар мегирифт. Баъзе тадқиқотчиён ватани аслии хиёниҳоро соҳилҳои Арал мегӯянд. Муаррихони Ғарб хиёниҳоро ба хуннҳо хешу табор дониста, онҳоро «хуннҳои сафед» номидаанд. Ин давлат беш аз 120 сол умр дидааст.

Дар солҳои 20-уми асри V аз Шарқ ба воситаи соҳилҳои Сирдарё ва Арал ба ҳавзаи Хоразм ва Амударё боз як қабилаи кўчманчии чорводор — *тахориҳо* даромада омаданд. Тахориҳо аз авлодҳои кўшониҳо буданд. Аз сабаби он, ки пешвои онҳо Кидор ном дошт, онҳоро кидориҳо низ номидаанд. Даре нагузашта кидориҳо ба қисми ҷанубии давлати Хиёниҳо ҳукмронии худро ҷорӣ карданд. Шаҳри Балх ба пойтахти ин давлати нав табдил ёфт.

Чуноне ки манбаъҳо мегӯянд, ватани аввалини кидориҳо Туркистони Шарқӣ буд. Ҳукмдори юзҷчиҳо (кўшониён) Сидоло ба туфайли ҳуҷуми юҷанҳо қароргоҳашро ба Боло (Балх) кўчондааст. Кидор бошад, ба Ҳиндустони Шимолӣ юриш намуда, 5 то давлати воқеъ дар шимоли Гандҳарданро ба худ мутеъ намуд.

Кидориҳо дар Ҳиндустон давлати Гуптаро ишғол карда, дар ин ҷо 75 сол ҳукмронӣ намуданд ва ба Хитой сафирон фиристодаанд.

Аскари кидориҳо

Бино ба фикри муаррих К. Тревер хиёниҳо дар солҳои 70-уми асри IV ба сатҳи баланди тараққиёт мерасанд. Баъди ҷорӣ шудани ҳукмронии кидориҳо ва ҳайтолиён дар Тӯрон аҳволи сиёсии хиёниҳо вазнин мешавад ва онҳо ба тобеияти ҳайтолиён мегузаранд.

Мутаассифона, маълумот оид ба сохти иҷтимоию иқтисодии хиёниҳо ва кидориҳо то мо омада нарасидаанд.

Муносибати кидориҳо бо ҳамсояи ҷанубиашон — сосониёни Эрон бад мешуд. Соли 456 байни онҳо ҷарбу зарб ба амал омад. Дар ин ҷанг кидориҳо бар Сосониён ғолиб мешаванд.

Баъдтар кидориҳо низ бо аҳолии кӯчманчии ҳайтолиён рӯ ба рӯ меоянд ва дар натиҷа онҳо ба Ҳиндустони Шимолӣ ақиб менишинанд.

Тангаҳои кидориҳо дар навиштаҷоти брахмӣ сикка зада мешуданд. Тангаҳое ёфта шудаанд, ки навиштаҷоти «Кидора Кӯшон ша» доштанд. Ин гуна тангаҳо аз тарафи ду нафар ҳоким дар як вақт сикка зада шудаанд.

Тангаҳои кидориҳо

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Агар шумо ба асри III–IV қарор дошта бошед, барои сохтани қалъаҳо ва ғимояи онҳо аз душманон чӣ гуна роҳро пеш мегирифтед? Бо назардошти ҳамон давр ҷавоб диҳед.
2. Ҳудудҳои давлатҳои хиёниҳо ва кидориҳоро аз харита нишон диҳед.

МАВЗЎЪҲОИ 6–7: ҲАЙТОЛИЁН

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Дар асрҳои IV-V дар қаламрави Тӯрон кадом халқҳо зиндагӣ мекарданд?
2. Барои номбар кардани ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо ҳаракат кунед.

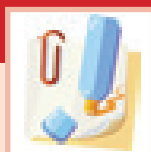

Барои мулоҳиза

Дар асрҳои V–VI дар Тӯрон қabilaи мансуб ба сулолаи Эфталон (ҳайтолиён) ҳукмронӣ мекард. Ҳайтолиёни дар сарчашмаҳо бо номи *ҳайтолиён*, *эфталҳо*, *эфталитҳо*, *хайталҳо* маълум ба иттифоқи қabilaҳо асос гузоштанд. Ин ном аслан аз исми шоҳе бо номи «Эфталон» гирифта шудааст. Онро Вахшунвар ҳам меномиданд.

Дар ин замон дар вилоятҳои Хоразм, Суғд, Чоч ва Бохтар қўрғонҳои алоҳида-алоҳида ба вуҷуд омаданд, ки биноҳои пурҳашам доштанд.

Таркиби этникии аҳолии муттаҳидшудаи давлати Ҳайтолиён гуногун буд. Муносибатҳои иқтисодию савдои муттасил ба роҳ монда шуда буд, ки ин боиси инкишофи деҳқонӣ, обёрии сунъӣ, чорводорӣ, боғдорӣ, ҳунармандӣ гардид.

Фаъолияти эҷодӣ

Дар замони ҳукмронии ҳайтолиён аз ҳисоби кадом омил деҳқонӣ, чорводорӣ, обёрии сунъӣ, боғдорӣ, ҳунармандӣ пеш рафтанд?

Фаъолияти эҷодӣ

1. Барои идора кардани давлати мустақил боз кадом омилҳо заруранд?
2. «Дар идоракунии давлати ҳайтолиён қонуну қоидаҳои давлатӣ мавҷуд буданд. Давлат ба қувваҳои ҳарбӣ таъя мекард». Ин мулоҳизаро эзоҳ диҳед. Барои таъмин кардани идоракунии ҳарбӣ кадом тартибот ҷорӣ карда мешавад?

Порчаи кошине (фреска), ки подшоҳи ҳайтолиён тасвир шудааст

Дар асри V ғолиб омадани лашкари ҳайтолиён дар ҳарбу зарб бо Сосониён аз баланд будани дараҷаи маҳорати ҳарбии онҳо далолат медиҳад. Дар достони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ воқеаҳои даври Вахшунвор ва Перуз низ инъикос ёфтааст. Подшоҳи ҳайтолиён Катулф ҳамон подшоҳи Гатфари ҳамин халқ, ки дар «Шоҳнома» баён шудааст.

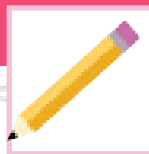

Барои мулоҳиза

Ҳайтолиён дар ибтидои асри V ба кишвари мо аз Шарқ кӯчида омадаанд. Пойтахти аввалини ҳайтолиён шаҳрҳои *Пойкент* ва *Варахшаи* назди Бухоро будааст. Ба ин давлат ғайр аз қаламрави Осиёи Миёна Туркистони Шарқӣ, Ҳиндустони Шимолӣ ва Покистони ҳозира дохил мешуд.

Дар замони ҳайтолиён салтанатро ҳукмдори ягона идора мекард. Тахт аз насл ба насл намегузашт, аз ҳамин сулола ҳар касе лоиқ доништа шавад, вай ба тахт менишаст. Шӯрое ҳам буд, ки номзадро аниқ намуда, тавсия мекард. Ин шӯро аз шахсони мӯътабари сулола ва аъёнҳои бо-обрӯи салтанат иборат буд. Дар вилоятҳо идоракуниро хонадонҳои (сулолаҳои) маҳаллӣ қарор дошта бошед. Ин мулкҳо аз тарафи ҳукмдори сулолаҳои ба Шо (шоҳ) тобеъ идора карда мешуд. Ҳатто ҳар кадоми онҳо тангаҳои нуқра ё мисии худро мебароварданд.

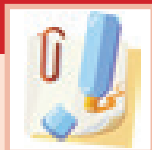
Ҳайтолиён дар идоракунии давлат қонуну қоидаҳои худро доштанд. Давлат ба қувваи ҳарбӣ таъя менамуд. Аз пурзӯршавии беш аз пеши ҳайтолиён сосониёни Эрон хавф бурда, бар зидди онҳо ҷанг мекунанд. Ҷанги Сосониён бар зидди ҳайтолиён дар соли 484 ба ҳалокати шоҳ Перуз анҷом меёбад.

Барои мулоҳиза

Ҳайтолиёни аз бочи савдои хориҷӣ манфиатдор барои зер нозрати худ дошта-ни Роҳи абрешим ҳаракат мекарданд. Дар бобати савдои байналхалқӣ бо Хитой, Ҳиндустон, Эрон ва Византия фаъол иштирок доштанд. Дар савдои Роҳи абрешим зимни рақобат бо сосониҳо асосан суғдиҳо воситачӣ мешуданд. Дар муносибатҳои савдои дохилӣ ва берунӣ аввал ҳайтолиён аз тангаҳои нуқрагини Сосониён васеъ истифода мебуданд. Ғайр аз ин, дар Бухоро, Пойканд, Вардона, Нахшаб, Самарқанд ва Хоразм тангаҳои сиёҳи ҳокимони маҳаллӣ дар савдои дохилии кишвар дар муомила буданд.

Дар ин давр дар Тӯрон шишасозӣ ривож ёфта буд. Шишаҳо ба ранг, ҷило ва нафисии худ аз шишаҳои Византия боло буданд. Императорҳои Хитой дар ороиш додани қасрҳояшон аз шишаҳои рангини аз Тӯрон овардашуда истифода мебуданд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Чаро дар солҳои аввали ҳукмронии ҳайтолиён аз тангаҳои сосониён истифода мебуданд?
2. Императорҳои Хитой дар ороиш додани қасрҳояшон аз шишаҳои рангини аз Тӯрон овардашуда истифода мебуданд. Ба фикри шумо чаро ба ин намуди шишаҳо дар кишварҳои дигар харидорон зиёд буданд. Фикратонро асоснок кунед.

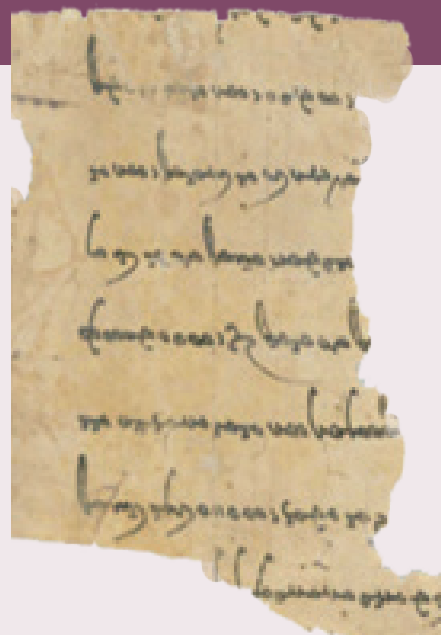

Барои маълумот

Як қисми аҳолии Тӯрон ба забони суғдӣ, қисми дигараш ба забони туркӣ гуфтугӯ доштанд. Дар ин замон дар қаламрави Еттисув, Фарғона, Туркистони Шарқӣ, Хитой аз забони суғдӣ ҳамчун забони савдои байналмилалӣ истифода мебуданд.

Алифбои ҳайтолиён дар асоси хатти бохтарӣ тартиб дода шуда буд. Ин алифбо аз 25 ҳарф иборат буд.

Дар замони ҳайтолиён низ ба бачаҳо таълиму тарбия дода мешуд. Хусусан, машғулоти бо соҳаи ҳарбӣ фақат барои писарбачаҳо набуд. Духтарон низ ба аспасаворӣ, камонпарронӣ барин машқҳои ҷисмонӣ ҷалб карда мешуданд.

Барои маълумот

Ҳайтолийён асосан ба таълимоти дини зардуштӣ эътиқод доштанд. Дар ин давлат аҳоли инчунин ба худопарастӣ, буддавия, монавия, маздакия низ эътиқод доштанд. Дар шаҳрҳо ҷамоаҳои несториҳо ва яҳудиён низ буданд.

Анъанаҳои маданияи аҳолии Тӯрон бо услубҳои тасвирии кишварҳои ҳамсоя ҳамроҳанг шуда, барои ташаккули маданияти асрҳои IV-V заминаи мустаҳкам барпо кардаанд.

Ҳайтолийён баъди ба даст гирифтани идоракунии ҳудуди калон соҳиби воҳаҳои ободӣ деҳқонӣ, шаҳру деҳоти пешрафта ва роҳҳои савдо шуданд.

Бо мурури замон ҳайтолийён бо аҳолии маҳаллӣ омехта гаштанд. Дар давлати ҳайтолийён шаҳрҳо зиёд буданд. Аз ин боис сафири турк, ки солҳои 568-569 ба ҳузури императори Византия рафта буд, ба саволи император «ҳайтолийён дар шаҳр зиндагӣ мекунанд ё дар деҳот?» «Ҷаноби олий, онҳо сулолаҳои шаҳрианд» гуфта ҷавоб додааст.

Дар асри V дар **Панҷакент** ба ҷои деҳаи нисбатан қадимӣ шаҳри нав бунёд карда шуд, ки масоҳаташ 18 гектар буд. Ин шаҳр минбаъд дорои тартиби мустаҳками ҳимоя, ибодатхона, қаср, истиқоматгоҳҳои хуби иҷтимоӣ буд.

Шаҳри дигари Суғд **Пойканд** буд. Ин шаҳре, ки дар замонҳои қадим асос ёфта буд, дар асрҳои миёна васеъ мешавад, ба маркази бузурги иборат аз се қисм табдил меёбад. Дар бошишгоҳҳои Пойканд оид ба асрҳои миёна маводи зиёди маданияти моддӣ ёфта шудаанд.

Пойканд дар ин давр чуноне ки дар сарчашмаҳои арабӣ таъриф шудааст, «Мадина-ут-туҷҷор», яъне «Шаҳри тоҷирон» ба шумор рафтааст.

Фаъолияти эҷодӣ

Эътиқодҳои диние, ки дар замони Ҳайтолийён буданд, дар арзишҳо ва расму оинҳои имрӯзии мо таъсири ҳадро гузоштаанд? Барои асоснок кардани фикратон кӯшиш кунед.

Мӯҳри амалдорон дар замони Ҳайтолийён

Аскари савораи Ҳайтолиён

Барои маълумот

Дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодии асрҳои IV-V Бухоро яке аз шаҳрҳои муҳим (эҳтимол яке аз шаҳрҳои пойтахт) буд. Асоси ин шаҳри шаклаш чоркунча 21 гектар буда, дар он иншоотҳои мустаҳками Ҳимоя, қасри ҳоким, масканҳои маърифат, иқоматгоҳҳо қад афрохта буданд.

Бухоро аз асри IV сар карда, яке аз марказҳои азими маданӣ ва иқтисодии Тӯрон ба шумор мерафт. Дар ин замон шаҳр ҳафтто дарвоза дошт, ин ҳам аз ҷойгиршавии шаҳр дар роҳи муҳими савдо далолат мекард.

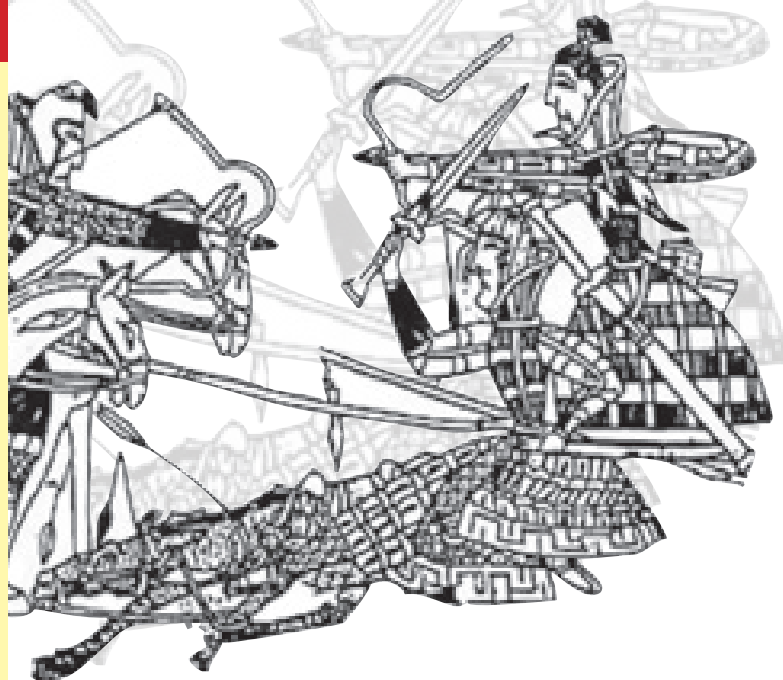
Дар ин давр дар Тирмиз ва атрофи он маданияти шаҳрсозӣ хеле раванқ ёфта буд. Зартеппаи атрофи Тирмиз яке аз ҳамон шаҳрҳо буд. Зартеппаи замоне чун бошишгоҳи хурдак пайдошуда дар асрҳои IV-V ба шаҳри бузурги иборат аз 17 гектар табдил ёфт.

Қалъа, қўрғон ва истехкомҳо намунаҳои хоси меъмории даври асрҳои миёнаи барвақт буда, қалъаи Заҳҳоки Морони воҳаи Нахшаб, шаҳри Вайрони Бухоро, Фири Хоразм аз ҷумлаи онҳост.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар ин давр дараҷаи тараққиёти давлатҳои Европа чӣ гуна буд?
2. Ба фикратон, сохтани иншоотҳои об барои раванқёбии давлат то чӣ андоза муҳим аст?
3. Ба ҷамоаҳо ҷудо шуда, бо истифода аз манбаъҳои интернет оид ба намуд ва ҳолати имрӯзаи каналҳои Зоғарик, Бӯзсув, Дарғом маълумот гирд оваред ва ба тақдирот тайёр намоед.

Барои мулоҳиза

Дар Суғди Бухоро тангаҳои нуқрагин ва мисини дар тарафи рostaш расми ҳоким тасвиршуда сикка зада мешуд. Дар Суғди Самарқанд дар асрҳои V-VI тангаҳои нуқрагини дар ақибаш тасвири камонгари ростистода зарб зада мешуд. Дар воҳаи Нахшаб (Қаршӣ) тангаҳои маҳаллии нуқрагин ва мисини дар тарафи рostaш қисми сари подшоҳон тасвиршуда дар муомила буданд. Дар Хоразм тангаҳои дар пешрӯяш сари подшоҳ, дар ақибаш тасвири аспсавори нуқрагину мисин бароварда мешуданд.

Ҳоло низ канали Зоғарик (Зоварик) ва Бӯзсув дар воҳаи Тошканд ва як қисми заминҳои Қазоқистони Ҷанубиро, канали Дарғом ноҳияҳои ҷануби Самарқандро таъмин менамоянд ва шабакаи бузурги обёрии дар асри V бунёдшуда ба шумор мераванд.

Тангаи Ҳайтолиён

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

Прокопий Сесарский чунин навиштааст: «Подшоҳони Ҳайтолиён дар тафовут аз подшоҳони Рим ва дигарон ба аҳоли ғамхории зиёд нишон медиҳанд, дар муносибат бо аҳолии худ ва ҳамсоягон ба мизони адолат риоя мекунанд». Ба матни болоӣ ва ба донишатон оид ба мавзӯи Рими қадим азбарнамуда таъя қарда, ба низоми идоракунии ҳокимони Ҳайтолиён баҳо диҳед.

МАВЗЎЪҲОИ 8-9:

ХОҚОНАТИ ТУРК

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. То асри VI дар қаламрави мо кадом халқҳо, давлатҳо вучуд доштанд?
2. Оид ба хоқонати турк чиҳо медонед?
3. Оё мазмуни калимаи «турк»-ро медонед?

Бумин хоқон

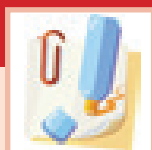

Барои мулоҳиза

Дар миёнаҳои асри VI давлати нави қабилаҳои туркии Олтой ва Сибири Ҷанубиро муттаҳидкарда ба вучуд омад. Ин давлат ба таърих бо номи хоқонати Турк дохил шуд. Дар заминҳои ҳамсарҳади Еттисув ва Туркистони Шарқӣ қабилаҳои туркӣ тобеъ намуда, маркази хоқонати Олтой муқаррар карда мешавад. Асосгузори он Бумин буд. Ба ӯ унвони «Ябғу хоқон» дода мешавад.

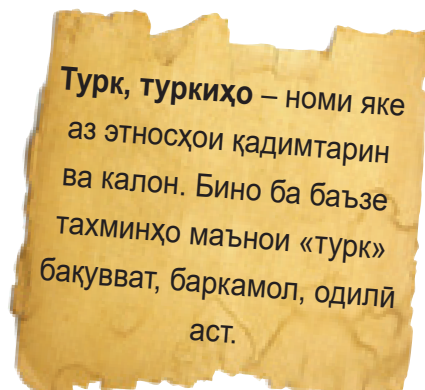
Сарзамини то соҳилҳои Сирдарё ва баҳри Арал тўлкашида қаламрави хоқонати Туркро ташкил медод. Таҳдиди ҳарбии хоқонат ба ҳудудҳои тобеи Ҳайтолиён пурзӯр гардид. Дар ҳоле, ки Ҳайтолиён бо мудофияи ҳудудҳои шимолии давлат банд буданд, сосониҳо ба кишварҳои ҷанубӣ — Тахористон ва Ҷағониёнро аз Ҳайтолиён кашида гирифтанд.

Ба ҷойи давлати Ҳайтолиён аз ҷануб ба зарбаи сосониҳои Эрон, аз шимол ба ҳамлаи хоқонати Турк рӯ ба рӯ омада вилоятҳои то соҳилҳои ҷанубии Амударё мавҷудбуда ба Эрон, соҳилҳои рости он то баҳри Каспий ба тасарруфи хоқонати Турк гузаштанд.

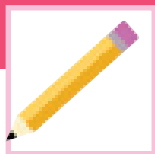

Фаъолияти эҷодӣ

Ба фикри шумо барои аз саҳнаи таърих рафтани Ҳайтолиён ва дар ин ҳудуд пайдо шудани хоқонати Турк кадом омилҳо сабаб шуданд?

Турк, туркиҳо – номи яке аз этносҳои қадимтарин ва калон. Бино ба баъзе тахминҳо маънои «турк» бақувват, баркамол, одили аст.

Барои мулоҳиза

Қабилаҳои калон-калон ё иттифоқи қабилаҳо барои итоат накардан ба ҳокимияти марказӣ ҳаракат мекарданд.

Ҳокимони ҳудудҳои зери тасарруфи ҳоконати Турк мустақилӣ меҳостанд. Ин омилҳо ба мутамарказ шудани ҳоконат имкон намерасиданд.

Низоми идоракунии ҳудудҳои тобеъшуда ба воситаи ҳокимони маҳаллӣ ҳоконатро заиф кард. Зиеда аз ин рақобати доимӣ бо Византия, Хитой ва Эрон аҳволи ҳоконатро боз ҳам вазнин менамуд. Дар оқибат ҳоконати Турк дар охириҳои солҳои 80-уми асри VI ба ду: ҳоконати шарқии Турк ва ҳоконати ғарбии Турк тақсим шуд.

Бино ба мафкураи давлатии ҳоконат «халқ» (эл) номида, дар таърихи бостонӣ «халқи илоҳӣ», «халқи «Тангри» (илоҳӣ), «эли турк» барин истилоҳ ташаккул ёфта буд. Онҳо ба инъом шудани ҳокимияти эл ва ҳокон -«будуни (халқи) турк» ба хонадони Ашина аз тарафи илоҳӣ (Тангри) бовар доштанд. Ҷамъияти турки қадим ба ҳокон Бумини мансуби намояндагони хонадони Ашина ҳамчун ҳоким нигоҳ мекарданд. Зеро дар байни туркон чунин тасаввуроте ҳосил шуда буд, ки гӯё ин иқтисоди сиёсӣ (неъмат) аз тарафи Худо (тангри) фақат ба хонадони Ашина инъом шудааст. Аз ин рӯ ҳокимияти хонадони Ашина илоҳӣ доништа шуда буд. Агар ҳокимияти сиёсӣ, ки Тангри додааст, аз ӯҳда набарояд, ин гуна ҳоким аз ҳокимият дур мешуд, дар он сурат «Ҳокимияти сиёсӣ, ки Худо (Тангри) дода буд, аз тарафи Худо гирифта шуд» гуфта талқин мешуд.

Ҳоконати Турк бо шоҳи сосониён Хусрави I Анушервон бар зидди ҳайтолиҳо (эфталитҳо) иттифоқи ҳарбӣ баст. Ин иттифоқ ба шарофати домоди ҳокони Турк Истами домод шудани шоҳи Эрон мустаҳкам шуд.

Олтой маркази ҳоконат муқаррар шуд. Ба юришҳои туркҳо ба ғарб Истами сарварӣ кард. Ба ӯ унвони «Ябғу ҳокон» доданд.

Ҳавзаҳои Еттисув (Ҳафтруд), Туркистони Шарқӣ, Сирдарё ва Амударё ва ҳудудҳои ҳамсоия онҳо ҳоконати Ғарб шуда буданд. Ҳавзаи Сибири Ҷанубӣ, Урхун (Муғулистон), Хитойи Шимолӣ зери тасарруфи ҳоконати Шарқӣ буданд.

Иттифоқи қабилаҳои ба
туркӣ ҳарфзананда асоси
хоқонатро ташкил меод.
Ин иттифоқро хоқон
идора менамуд.

ВИЗАНТИЯ

АРАЛ

СИРДАРЁ

АМУДАРЁ

ЧАҲОНИЁН

СОСОНИЁН

ТАХОРҶО

ҲИНДУСТОН

Туманбошии дорои даҳ ҳазор
савора (суворӣ) «шод» ном дошт.
Сардори ӯн ӯқ эл соҳиби як туман
(яъне даҳ ҳазор) савора буд.

Аҳолии чорводори
кўчманчӣ «будун» ё
«будуни сиёҳ» ном дошт.

Ҳокимият ба
идоракунии ҳарбию
маъмурии ба одатҳои
авлодию хешутаборӣ
тақияшуда асос ёфта
буд.

Фақат ба авлоди
хоқон хешу табор
буда ба дараҷаи
ябғу мебаромад.

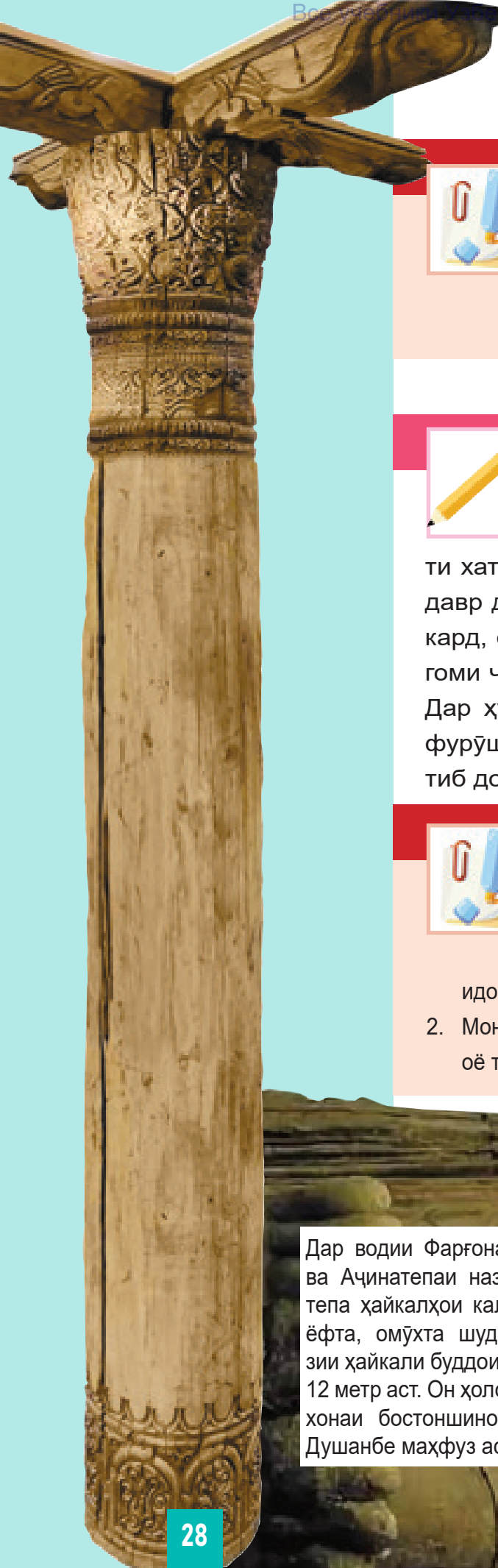
ХОҚОНАТИ ТУРК

ТИБЕТ

ИМПЕРИЯИ СУЙ

Дар замоне, ки хоқонат
хеле пурзӯр шуда буд, вай
худуди аз баҳри Охота то
нимҷазираи Қрим, аз Сибир то
Ҳиндустонро зери тасарруф
дошт.

Бо номи ўнўқ будун ё
ҳокими кишвар «ябғу»
ё «ҷабғу» номида
мешуд.

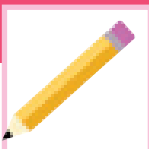

Фаъолияти эҷодӣ

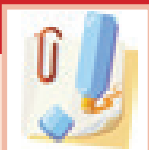
1. Ин намуди идоракуний ба идоракунии имрӯза чиҳатҳои монанд дорад?
2. Бино ба кадом сабабҳо ҳукмдор аз ҳокимият дур карда мешуд?

Барои мулоҳиза

Дар ҳоқонати Турк давлат на фақат ба урфу одатҳо, балки бар асоси ҳуҷҷати хаттии қонунҳо низ идора карда мешуд. Дар ин давр дар Самарқанд «Қонунномаи Турк» амал мекард, он дар ибодатхона нигоҳ дошта мешуд. Ҳангоми ҷазодиҳӣ аз қонуннома истифода мебуданд. Дар ҳуҷҷатҳои Суғди қадим шартномаҳои хариду фурӯш, қайди никоҳ бо иштироки гувоҳҳо хаттӣ тартиб дода, бо мӯҳр тасдиқ карда мешуданд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба донишхоятон аз фанни таърихи ҷаҳон таъя намуда, гӯед, дар он замон дар давлатҳо ва халқҳои Европа ва Шарқ дар бобати идоракунии давлат оё ҳуҷҷатҳо ё қонунҳо мавҷуд буданд?
2. Монандӣ ва тафовути онҳоро бо қонунҳои ҳоқонати Турк оё таҳлил карда метавонед?

Дар водии Фарғона дар Қува ва Аҷинатепаи назди Қўрғонтепа ҳайкалҳои калони буддо ёфта, омӯхта шуданд. Дарозии ҳайкали буддои Аҷинатепа 12 метр аст. Он ҳоло дар Осорхонаи бостоншиносии шаҳри Душанбе маҳфуз аст.

Дар ёдгориҳои хаттии Ёрхун-Энасой оид ба ин давр Худо (Тангри) бо сифатҳои ягона, азали, абадӣ, ҳаётдиҳанда, офаридгор, кушанда, ҳукмкунанда, ёридиҳанда, ҷазодиҳанда, қабулкунандаи дуои банда, ғимоякунанда, ба марҳаматаш гиранда, донишманд, ба инсонҳо илмдиҳанда ва роҳнамо тавсиф шудааст.

Пиндори нек,
гуфтори нек,
кирдори нек

Ибтидои олам аз ду
офаридгори зидди
якдигар-рӯшноӣ ва
некӣ, зулмот ва бадӣ
ибораат аст. Ибодат
рӯза, садақа аркони
дини монавия ба
шумор мерафт.

Ин дин ба ҷон
ва рӯҳҳо, ба
рӯҳи аҷдодон
эътиқод карданро
тарбия менамуд.
Аз сабаби он,
ки дар туркҳо калимаи
«шомон» набуд, дини
худро «қам» номиданд.

Дар туркиҳо дар замони
қадим гург илоҳӣ карда
шуда буд ва дар аксари
нишонҳояшон тасвири
гург мавҷуд буд.

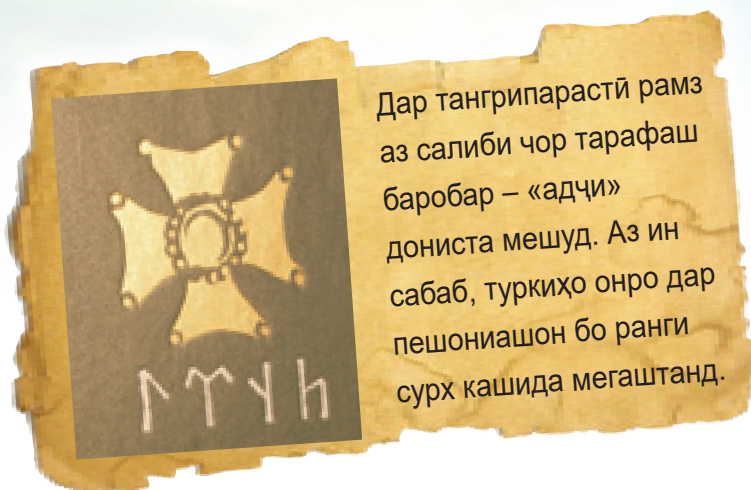
Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба ду гурӯҳ ҷудо шуда, динҳоеро, ки дар замони ҳоконати Турк ва ҳайтолиён аҳолии эътиқод мекарданд, муқоиса кунед ва ҷиҳатҳои умумии онҳоро гуфта диҳед.
2. Бо ҷамъагон барои шарҳи ғояи эътиқодҳои динӣ ва моҳияти онҳо кӯшиш кунед.
3. Дар тарзи зисти халқамон, урфу одат ва анъанаҳои он дар ин замон таъсири динҳои аҷдодонамон эътиқод доштанд, ҳис мешавад? Фикратонро асоснок кунед.
4. Дар байни халқамон вобаста ба гург кадом урфу одатҳо мондаанд?

Бино ба таълимоти тангрипарастӣ Тангри (Худо) Осмони мовӣ, соҳиби Осмони бузург аст. Макони доимии он осмон аст. Аз ин сабаб ранги кабуд рамзи бузургии илоҳӣ ба шумор мерафт.

Дар тангрипарастӣ рамз аз салиби чор тарафаш баробар – «адчи» доништа мешуд. Аз ин сабаб, туркиҳо онро дар пешониашон бо ранги сурх кашида мегаштанд.

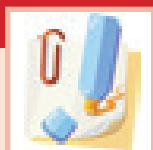
Барои маълумот

Асоси мафкуравии хоқонати Турк шомоният парастии аҷдодон, Осмон (Тангри) ва обу замин буд.

Туркиҳо ба марги мутлақ бовар доштанд. Бино ба эътиқоди онҳо ҳаёт дар дохили доираи муайян, дар фазо гардон аст. Аз ин боис онҳо аз марги ҷисмонии одамон наметарсиданд. Онҳо маргро гузариш аз як ҳаёт ба ҳаёти дуюм гуфта бовар доштанд, аз ин рӯ часад бо либос, ашёҳои зарури рӯз якҷоя дафн карда мешуданд.

Туркиҳо ба таълимоти инсон бояд дар зиндагиаш маросимҳои диниашро адо кунад, вагарна, онҳо аз сафи қувваҳои бад ҷой мегиранд, саҳт бовар доштанд.

Фаъолияти эҷодӣ

Матнро хонед: ба чизҳои аз қабр ёфташуда асос намуда, «маданияти Қовунчи» (дар ҳудуди шаҳри Янгийўли вилояти ҳозираи Тошканд) аз нигоҳи хронологӣ ба кадом даври таърихӣ дахлдор будани онро аниқ кунед.

«Қабристонҳои даври Қовунчи асосан аз қабри маҳсули зеризаминии болашон қўрғонҳои хокӣ, сангин (аз катакомба) иборат буда, хонаҳои қабриашон (камера) ҳам гумбазнок, васеъ ва аз сатҳи замин хеле чуқуртар ҷой гирифта буданд. Дар ҳар як лаҳади катакомба скелети чандин нафар (оилавӣ) дароз кашида вомахӯранд. Дар сар ва пойи скелетҳо зарфҳои сафолӣ, наздики дасти мардҳо ва қисми миён аслиҳаи ҳарбӣ ва олоти меҳнати аз оҳан сохта, аз ақибашон пайконҳои оҳанини сепаракӣ ва бигизмонанд мавҷуданд. Дар устухонҳои дасту пойи скелети занон, дар ҷойи холии қафаси сина чизҳои зевари гуногуни сангин ва металлӣ вомахӯранд.

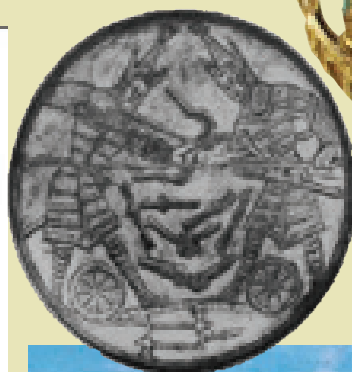
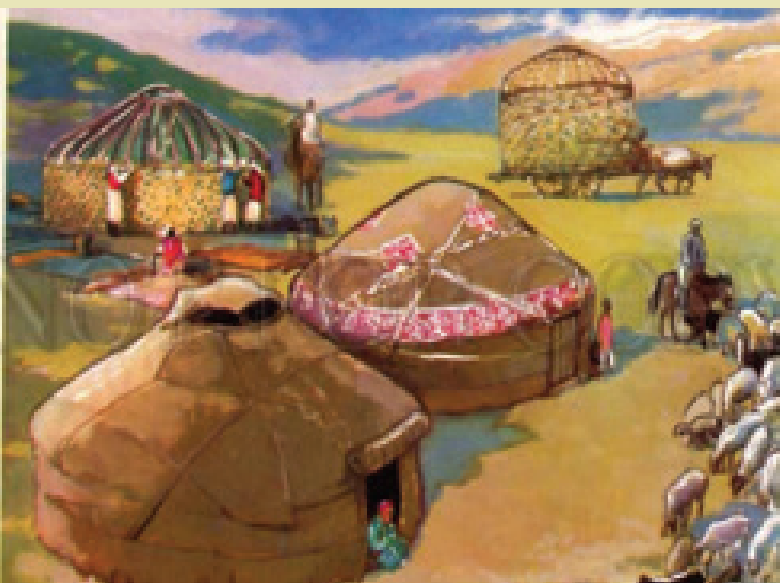
Туркиҳои қадим ба рӯҳи аҷдодони дар майдони ҷанг қаҳрамонӣ нишон дода эътибори алоҳида медоданд. Парастии рӯҳи аҷдодон, анъанаи дониستاني фаъолияти неки ҳафт пушташон дар туркиҳо ташаккул ёфта буд».

Аҳмадали Асқаров, «Таърихи пайдоиши халқи ўзбек»

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Хоқонати Турк бо кадом давлатҳо ҳамсарҳад буд?
2. Ба расмҳои зерин нигоҳ карда, барои додани маълумот оид ба инкишофи намудҳои касбҳо ва ҳунармандӣ дар хоқонати Турк кӯшиш намоед. Фикри баён кардаатонро бо донишҳои аз дигар фанҳо аз бар намуда асоснок кунед.

МАВЗЎЎҲОИ 10-11:

ХОҚОНАТИ ҒАРБИИ ТУРК

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Сабабҳои ба ду ҷудо шудани хоқонати Туркҳо ғӯед. Ба фикри шумо оё пеши роҳи ин ҷудошавиро гирифтани мумкин буд?
2. Ба фикри шумо, тақсими шудани давлат ва шаҳрвандон ба кадом оқибатҳо оварда мерасонад?
3. Ҳудуди ватани мо дар таркиби кадом хоқонати Турк буд?

Барои мулоҳиза

Хоқонати ғарбӣ аз нигоҳи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ аз хоқонати шарқӣ мутлақо фарқ мекард. Қисми зиёди аҳолии хоқонати ғарбӣ бо деҳқонии муқимӣ, ҳунармандӣ ва савдо машғул буд.

Дар чоряки якуми асри VII хоқонати ғарб тараққӣ мекунад. Дар замони ҳукмронии хоқон Тўнг ябғу низоми идоракунии ислоҳ карда мешавад. Бо мақсади бевосита вобаста шудани ҳокимони вилоят бо маъмурияти хоқонат ба ҳокимони маҳаллӣ унвони «ябғу»-и хоқонат дода мешавад.

Аҳолии шаҳр бо ҳунармандӣ ва савдо машғул буданд. Кулолӣ, бофандагӣ, сарроҷӣ, мисгарӣ, челонгарӣ, оҳангарӣ ва заргарӣ равнақ ёфта буд. Ҳунармандон чизҳои зарузеварӣ, яроқи аслиҳаи гуногунро хеле нафис ва пухта тайёр менамуданд.

Сарчашмаҳои хитой хабар медиҳанд: «гарчанде туркҳо ҷойи доимии истиқомат надоштанд, ҳар кадомашон замини ҷудо карда додашуда доштанд». Айнан дар ҳамин заминҳои додашуда, деҳқонон аз манбаъҳои оби мавҷуда ва аз имкониятҳои заминҳои лалмӣ истифода бурда, асосан зироати дон парвариш менамуданд. Ба парвариши дарахтзорон-боғон аҳамияти алоҳида меоданд. Бо забони манбаъ ғӯем, «дарахтони меванок» бо савлат меистоданд.

Барои мулоҳиза

Бо мақсади муттаҳид ва идора кардани аксари қабилаву қавмҳои таркиби хоқонат, сари вақт ғун намудани андозу хироҷ аз онҳо дар хоқонат сохти идоракунии махсуси маъмурӣ ва ҳарбию сиёсӣ чорӣ карда шуда буд.

Хоқонҳо бо ёрии ноибҳояшон-тудунҳо аз болои ҳокимиҳои мустақил назоратро пурзӯр карда буданд.

Хоқонат бо назардошти эҳтиёҷ ва зарурияти ҳаёти дар роҳи офаридани ислохот:

- ➔ низоми «дахӣ» дар амалиётҳои ҳарбӣ;
- ➔ дар ҳудудҳои ҳокимиҳои вассал барпо кардани қароргоҳҳои худ;
- ➔ такмил додани идораи давлатӣ ислохоти эҷобиро ба амал бароварданд.

Барои мулоҳиза

Шаҳрҳои монанди Суяб (Оқбичим), Бешбалиқ (Турфан), Эктот (Туркистони Шарқӣ) дар хоқонат вазифаи қароргоҳро иҷро мекарданд.

Дар идоракунии давлат дар ҳамаи ҳалқаҳои хоқонат барои мансабдорон доштани унвони ҳарбӣ шарт буд.

Сохти идоракунии марказии хоқонат асосан бо нигоҳдории ороиши давлат, васеъ намудани сарҳади давлат, низоми андоз, савдои дохилӣ ва хориҷӣ, муносибатҳои дипломатӣ ва дигарон машғул шуда, ба низоми идоракунии ҳудудҳои забткардашон то андозаи муайян озодиҳо медоданд. Аз ин боис тартиби идоракунии Фарғона, Суғд, Чоч, Тахористон, Хоразм ва дигар мулкҳо асосан дар дасти сулолаҳои маҳаллӣ буд. Масалан, дар Суғду Фарғона ҳокими олӣ - «ишхид», дар Тахористон – «маликшоҳ», дар Хоразм – «хоразмшоҳ», дар Кеш – «ихрид», дар Бухоро – «худот», дар Уструшона – «афшин», дар Чоч – «тудун» ном дошт. Онҳо мустақилии худро фақат бо супурдани боқ ба ҳокимияти марказӣ то дараҷаи маълум нигоҳ медоштанд.

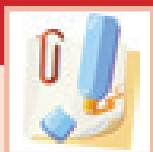

Ҳукмдорон дар кучо чй гуна ном доштанд?

Дар замони хоқонати Турк ба ҳудуди Суғд заминҳои аз Панҷакент то Кармана буда дохил мешуданд. Бухоро аз асри VII сар карда аз иттифоқи мулкдорони мустақил иборат буд. Ҳокимони маҳаллии Суғд баъзан бо ҳукмдорони мустақили Чочу Хоразм як мешуданд. Ин гуна иттифоқҳои калони сиёсӣ дар муддатҳои муайян қурултойҳояшонро гузаронида меистоданд. Фарғона ва Суғд ба иттифоқи сиёсӣ надаромада, давлати алоҳидаи мустақил буданд.

Тарзи зисти халқҳои гуногуни таркиби хоқонати Турк низ гуногун буд. Дар байни кўчманчиёни чорводори турк анъанаҳои ҷамоатӣ пурзӯр буданд. Машғулоти асосии кўчманчиён чорводорӣ буд. Аҳолии шаҳр бо ҳунармандӣ ва савдо машғул буд. Ҳатто барои сохтани маҳсулоти ҳунармандӣ дар Фарғона ва Суғд тилло, оҳан, мис, дар Илоқ кўрғошим, нукра ва тилло, дар Шаҳрисабз санг ва намак кофта мегирифтанд. Дар байни савдогарон тоҷирони Суғд мавқеи баланд доштанд. Дар нимаи якуми асри VII алоқаҳои иқтисодии хоқонати ғарбии Турк бо Хитой хусусан фаъол гардиданд. Дар ин замон ба Хитой нўҳ маротиба сафирони савдо фиристода шуданд. Танҳо дар як сол қорвони хеле калони савдои якҷоя аз Бухоро, Самарқанд, Иштихон ва Уструшона (вилоятҳои Қиззах ва Ўратеппа) ба Хитой рафта мерасад.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Барои машғул шудан бо савдо чӣ гуна донишҳо заруранд?
2. «Кулолӣ, бофандагӣ, сарроҷӣ, мисгарӣ, челонгарӣ, оҳангарӣ ва заргарӣ равнақ ёфта буд». Барои пешравиӣ ин соҳаҳои ҳунармандӣ кадом малакаву маҳорат зарур мешавад?
3. Дар мамлакат ҳоло чӣ гуна меваҳо парвариш карда мешаванд? Кадом зироатҳои донӣ — ғаллагиро медонед?
4. Дар асоси расмҳои додашуда дар бораи шўғли одамони ҳоқонат ҳикоя тартиб диҳед. Ба ҳар як қисми расмҳо эътибор диҳед. Кадом касбҳои одамони он замон имрӯз низ давом карда истодааст ва кадомашон боз ҳам такмил ёфтаанд?

Дар ин замон ҳам дар диёрамон намунаҳои нав ба наву беназири маданияти моддию маънавий офарида шуд. Навиштаҷоти турку рунӣ, Ўрхун-Энсей, сабтҳои Култегин, ёдномаи ҳоқон Билга ва бозёфтҳои ноёби монанди инҳо, ки боиси баҳси олимон, мутахассисони гуногун шуда буданд, аз қадим будани маданияти хаттӣ ва рангини он далолат медиҳанд.

Дар замини Тўрон ғайр аз хатти туркӣ аз хатти суғдӣ ва хоразмӣ ҳам васеъ истифода мебуданд. Алифбои суғдӣ аз чап ба рост навишта мешуд. Дар бораи ба ҳукми анъана расман даромадани дузабонии суғдию туркӣ дар асари «Девону луғотит-турк»-и Маҳмуди Қашқарӣ ҳам қайд шудааст. Дар ин навиштаҳо оид ба таърихи азим, маданияти ғании аҷдодони бузургамон оид ба чашни Наврӯз маълумот ба назар мерасад.

Чашни миллии имрӯзаи Наврӯзамон ҳам дар он замонҳо васеъ қайд карда мешуд.

Фаъолияти эҷодӣ

Ҳоло дар чашни Наврӯз мо кадом бозиҳои миллиро ташкил мекунем?

Барои маълумот

Дар замони хоқонати Турк дар Осиёи Миёна ҷараёни аз тарафи деҳқонон аз худ кардани киштзорон авҷ гирифта, зулм пурзӯр гардид. Кишоварзони аз мулкашон маҳрумшуда зери асорати деҳқонон монда, ба кадиварҳои мутеъ табдил ёфтанд. Қашшоқӣ, ситам ва зери асорати деҳқонон мондан аҳолиро ба исён бардоштан маҷбур карданд. Яке аз ин гуна шӯришҳо дар Бухоро рӯй дод. Ба шӯриш Абрӯӣ мансуб ба хонаводаи хоқон сарварӣ мекард. Аз тарси шӯриш деҳқонони мулкдор ва савдогарони бой ба воҳима афтода, Бухороро тарк намуда, дар атрофи Туркистон ва Тароз муқим шуданд. Онҳо бо хоқони турк муроҷиат карда, дар муборизаи зидди шӯришгарон ёрӣ пурсиданд. Хоқони турк лашкаро бо сарвари писараш Қарочӯрин Шери Кишвар (Эл Арслон) мефиристад. Абрӯӣ кушта шуд, шӯриш пахш гардид. Кадивар ва хизматгорон ба хӯҷаинҳояшон – деҳқонон баргашта дода шуданд.

Дар сарчашмаҳо

Деҳқонон ва бойҳо аз ин вилоят гурехтанд ва дар (назди) Туркистон ва Тароз шаҳре бино карданд, чунки раиси тоифаи аз Бухоро гурехта деҳқоне буд бо номи Ҳамук. «Ҳамук» гуфта дар забони Бухоро нисбати гавҳар мегӯянд, «кет» бошад- шаҳр, яъне Ҳамукет, «Ҳамук – шаҳри гавҳар» аст. Дар забони Бухоро инсони калонро «ҳамук», яъне фалончӣ гавҳар мегӯянд.

Пас аз он одамони дар Бухоро монда ба саркардагонӣ (гурехта) худашон одам фиристода, аз ҷабру зулми Абрӯӣ наҷот доданро хоҳиш карданд. Баъд саркардагон ва деҳқонон ба назди подшоҳи туркҳо рафтанд, номи он подшоҳ Қарочӯрини турк буда, бино ба бузургиаш Бийоғу лақаб додаанд- ва аз Бийоғу илтимос намуданд, ки бар арзу додашон расад. Бийоғу писараш Шери кишварро бо

лашкари зиёд фиристод. Шери кишвар ба Бухоро омада, дар Байканд Абрӯиро дастгир ва бандӣ кард...

Ба Шери кишвар ин вилоят писанд омад, ба падараш мактуб фиристод ва ин вилоятро талаб кард, дар Бухоро барои мондан аз ӯ рухсат илтимос намуд. Баъди он, ки аз Бийоғу ҷавоби «ман ин вилоятро ба ту бахшидам» омад, Шери кишвар ба Ҳамукет одам фиристода, одамони аз Бухоро гурехтаро бо зану бачаҳояшон ба Бухоро овард...

Шери кишвар шаҳристони Бухороро сохт. Ӯ бист сол подшоҳӣ намуд. Подшоҳони баъдӣ деҳаҳои Искаҷқат, Шарғ ва Ромтинро бино кард, пас аз он ба деҳаи Фарахшӣ (Варахша) асос гузошт.

Аз китоби «Таърихи Бухоро»-и
Абубақр Наршаҳӣ

Шӯриши Абрӯӣ, рассом В. С. Кайдалов

Барои мулоҳиза

Боз як чиз қобили таваҷҷӯҳ аст, ки дар он замонҳо аҷдодони мо дар ҳаққи насли ҷавон муттасил ғамхорӣ намудаанд. Аз ин сабаб ҳамин, ки бача 5-сола шуд, ўро ба омўхтани дониш роҳнамун карда, аввал ба хату савод, омўхтани ҳисоб ҷалб менамуданд. Бачаҳо ба синни балоғат расида, онҳоро бо дунё шиносонда, барои омўхтани кори савдо таҳти ҳимояи намояндагони махсус ба хориҷа мефиристоданд.

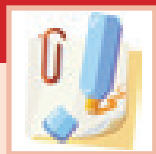
Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар ҳудудҳои ҳамсояи Тўрон ва дар халқҳои Европа чараёни таълим чӣ гуна ташаккул ёфта буд?
2. Чаро суғдҳо одати ба кафи бачаҳояшон танга монда, ба забонашон асал молиданро риоя мекарданд?

Барои маълумот

Дар ҳоқонати Турк ба қонунҳое, ки то дараҷаи маълум таҳия шуда буданд, амал мекарданд. Намудҳои асосии ҷазо барои ҷинояти содиршуда – қатл, аъзоҳои одамро буридан, пардохти зарар, тоvon бо mulku мол иборат буданд. Масалан, бино ба сарчашмаҳо ҷазои қатл барои ҷиноятҳои зидди давлат (исён бардоштан, хиёнат), барои ноҳақ, қасдан куштани одам дода мешуд. Барои дуздӣ ва дигар корҳои нопок даст ё пойи шахси ҷиноятгар бурида мешуд. Дигар ҷиноятҳои зидди шахс содиршуда бо рӯёнидани даҳ баробари зарар, барои ҷароҳат ва маъҷуб кардан бо усули пардохти tovon ҷазо мегирифт.

Фаъолияти эҷодӣ

Дар дигар давлатҳое, ки шумо медонед, оид ба ҷиноят ва ҷазо кадом ҳуҷҷатҳои қонунӣ мавҷуд буд? Оё ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандан онҳо вучуд доранд?

Барои мулоҳиза

Ҳамин тариқ, ҳоқонати ғарбии Турк давлати бузургтарини даври худ буд. Ҳукмдорони он дар муносибатҳояшон бо Хитой, Эрон ва Византия солҳои зиёд таъсири худро гузаронида буданд. Дар аини вақт маданияти моддӣ ва маънавии даври ҳоқонат, намунаҳои нодири он на фақат тарзи зисти халқҳои Тўронзаминро пурра инъикос менамуданд, балки онҳо аз қудрати баланди эҷодгарӣ ва ҷустуҷӯии аҷдодонамон далолат медиҳанд.

Тангаи ҳоқонати турки ғарбӣ

Барои мулоҳиза

Дар солҳои 60-уми асри XX ҳангоми сохтмони роҳи автомобил булдозере, ки заминро ҳамвор менамуд, аз зери хок порчаҳои рангини деворро кашада баровард.

Барои аниқ кардани онҳо мутахассисон ҷалб карда мешавад. Баъди аниқ карда шудани ин бозёфтҳо корҳои сохтмон боздошта, ҳафриёти бостоншиносӣ (археологӣ) оғоз мегардад.

Дар натиҷаи он харобаҳои шаҳри Афросиёб (Самарқанди бостонӣ) пайдо мешавад.

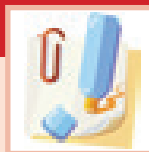
Аз деворҳои харобаҳо якчанд хонаҳо расмҳои деворӣ тембера (аз омехтаи зарди тухм ва упи минералии рангин тайёр карда мешавад) пайдо гардид.

Дар байни онҳо, хусусан аз як хона, ёдгориҳои нағз ҳифзшуда ҳам буданд. Деворҳо бо хишти хоми суфа ва аз поҳса бунёд карда шудаанд. Дар даромадгоҳ дар рӯ ба рӯ суфаи ба тахт монанд ҷойгир шуда буд, ҳамон қисми қач гузоштагии суфа аниқ карда шуд.

Дар расмҳои деворҳои хона асбобу аъёнҳои шоҳ, сафирони аз Ҷағониён, Тахористон, Туркистони Шарқӣ, Чоч, Чину Мочин, Ҳиндустон ва дигар кишварҳо, аспу аробаҳои овардашуда, тўҳфаҳо ва саҳнаи шикор тасвир ёфтааст. Суратҳо хеле нафис ва бо диди баланд кор карда шудаанд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Шумо имрӯз кадом ҷойҳое, ки номи Афросиёбро доранд ва оид ба он маълумот медонед?
2. Ҳудуди Самарқанд дар сарчашмаҳои Юнону Рим чӣ гуна номгузорӣ шудааст?

«Ин шаҳри қуҳан, ки аҳамияти ҷаҳонӣ дошт, ба рӯйхати Мероси маданияи умумиҷаҳонии ЮНЕСКО дохил карда шуда, дар он «Самарқанд-маконест, ки маданиятҳо вомехӯранд» навишта шудааст.
Хуберт Гизен, муовини Сардиректори ЮНЕСКО, соли 2016

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Мавқеи ҳоконати Турк бо мавқеи кадом давлатҳои дунё баробар буд?
2. Тарзи зист ва низоми давлатдорӣ дигар давлатҳои дунё дар ҳамон давр чӣ гуна буд? Бо ҷамоатон дар асоси донишхоятон, ки аз дарси «Таърихи ҷаҳон» гирифтаед ва маълумоти иловагӣ барои тақдирот омодагӣ бинед. Дар бораи давлате, ки писандатон омадааст, маълумот гирд оваред.

МАВЗЎЪҲОИ 12-13:

ТАШКИЛЁБИИ ҲОКИМИЯТҲОИ МАҲАЛЛӢ

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Дар замони ҳоконати Турк кадом ҳудудҳо мустақилии худро нигоҳ дошта тавонистаанд?
2. Вилоятҳои Фарғона, Суғд, Чоч, Тахористон, Хоразмро аз харита нишон диҳед. Чаро ин вилоятҳо мустақилии худашонро нигоҳ дошта тавонистанд?

Барои мулоҳиза

Дар асрҳои V–VII мамлакат ба якчанд ҳокимиятҳо тақсим шуда меравад. Беш аз 15 ҳокимиҳои мустақили иборат аз вилоят ва шаҳрҳои калон ташкил меёбад.

Дар солҳои аввали идоракунии ҳоконати турк ба низоми идоракунии ислоҳоти кулӣ дохил накарданро бо фаъолияти туркҳои маҳаллӣ дар идоракунии маҳалҳо эзоҳ додан мумкин.

Аммо баъди ба ду қисм ҷудо шудани ҳоконати Турк ҳоконати ғарбии Турк ба ин масъала эътибори ҷиддӣ дод.

Дар ин давр ислоҳоти маъмурӣ айнан ба мувофиқсозии фаъолияти идораи ҳоконат ва маҳаллӣ диққат дода шуд. Зиёда аз ин, ҳаёти муқими туркиёни ҳоконат ва анъанаҳои ба худ хоси давлатдорӣ аз замони Ҳайтолиён фарқ доштанд.

Мақсади нигоҳ доштани идоракунии сулолаҳои маҳаллии ҳоконати Турк таъмин кардани суботи сиёсӣ дар диёрҳои муқимнишин, бознадоштани инкишофи иқтисодӣ ва аз нигоҳи ҷарбӣ ёрӣ расондан ба онҳо буд.

Ғайр аз ин, аксар подшоҳони маҳаллӣ ба ҳукмдорони ҳоконати Турк наздик шуда, алоқаҳои хешу табориро ба роҳ мондашон маҳорати дипломатияи ҳоконатро зиёд кардааст.

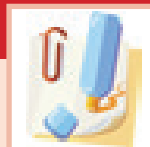

Барои мулоҳиза

Дар **Тахористон** ҳокимиҳои мустақили аз 27 то вилоятҳои кӯҳӣ ва наздиқӯҳӣ иборат мавҷуд буданд. Пойтахти он шаҳри Балх будааст. Ин вилояти таърихии Ёзбекистони Ҷанубӣ ва Тоҷикистони Ҷанубӣ, Афғонистони Шимолиро дар бар гирифта, аз шимол бо кӯҳҳои Ҳисор, аз ҷануб бо Ҳиндукуш, аз ғарб бо водии Мурғоб Ҳерируд, дар шарқ бо Помир ихота шуда буд.

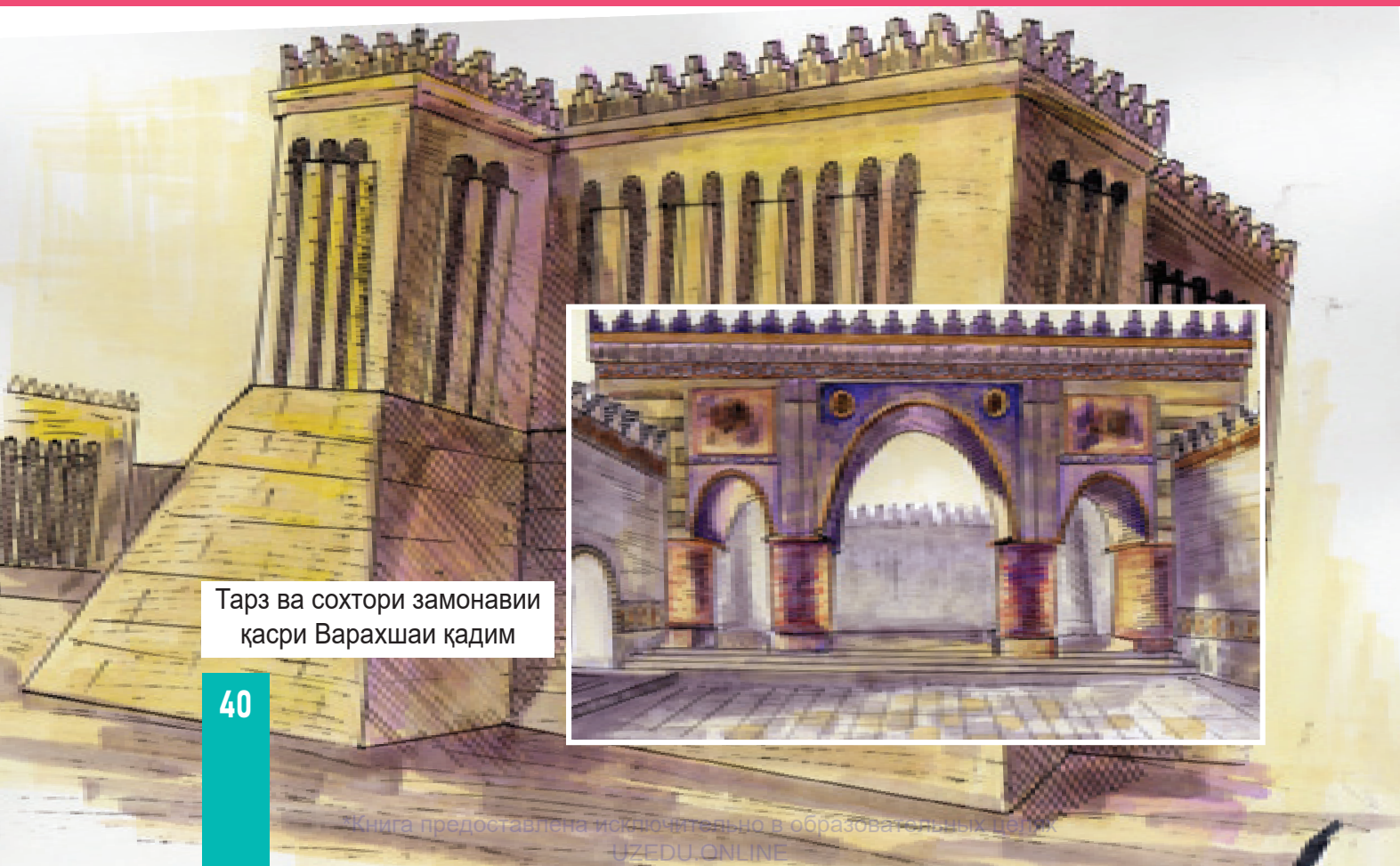
Қисми асосии аҳолии Тахористон бо деҳқонии муқимӣ машғул буд. Ин ҷо ҳунармандӣ, хусусан, яроқсозӣ, шишасозӣ ва бофандагӣ ривож ёфта буд. Тахористон бо Ҳиндустон, кишварҳои Шарқи Наздик ва Дур робитаҳои савдоию маданиро ба роҳ монда буд, Тангаҳои сиёҳи дохилӣ дар савдои дохилӣ дар муомила буд.

Намуди қалъа дар Тахористон

Фаъолияти эҷодӣ

1. Агар Тахористон бо Ҳиндустон, кишварҳои Шарқи Наздик ва Дур робитаҳои савдоию маданиро ба роҳ монда бошад, дар он ҷо таъсири кадом маданиятҳо шуданаш мумкин?
2. Дар асрҳои VI -VII дар кадом вилоят ва шаҳрҳо ҳокимиҳои мустақил нисбат ба дигаронашон зиёд буданд ва сабаби асосии он чист?

Тарз ва сохтори замонавии қасри Варахшаи қадим

Барои мулоҳиза

Дар байни ҳокимиҳои мустақил ихшидҳои Суғд-ҳукмдорони воҳа буданд. Дар асрҳои VI–VII дар иттифоқи иттиҳодияҳои давлатҳои ихшидҳои Суғд нуфузи калон доштанд. Самарқанд, Бухорои дар водии Самарқанд ҷойгирифта ва ёздаҳо мулкҳои калони вилояти Кеши воҳаи Қашқадарё як шуда буданд. Ҳар кадоме аз онҳо ҳоким, хидматгорони ҳарбӣ ва воҳиди пули мисӣ доштанд.

Дар Суғд аҳоли бештар буд, суғдиҳо бо деҳқонӣ ва боғдорӣ машғул буданд. Дар бобати чорводорӣ ғусфандони ҳисорӣ ва аспҳои Суғд хеле машҳур буданд. Шаҳрҳои Суғд дар он замон ба марказҳои ҳунармандӣ табдил ёфта буданд.

Суғд Самарқандро пойтахт карда, баъди таназзули давлати Қанғ ба давлати мустақил табдил ёфт. Суғд гарчанде вассали ҳоконати Турк ва ҳоконати ғарбии Турк буд, идоракунии асрии маъмурии маҳаллиашро нигоҳ дошта, бо анъанаҳои идоракунии туркӣ бой карда буд. Ҳукмронии ҳешутаборӣ дар идоракунии давлати туркӣ ва ҳукмронии мутлақи ҳокон яке аз усулҳои азалии демократии дар Суғд ташаккулёфта буд. Намояндаго-

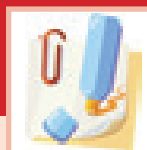

Барои мулоҳиза

ни Чжоу ва сулолаи «даҳ тир» дар Суғд давлатро на ба воситаи подшоҳ, балки ба воситаи органи олиии Шӯрои мӯйсафедон, ки аз деҳқонони калон, савдогарон ва амалдорони шаҳр иборат буд, идора менамуд. Шӯрои мӯйсафедон ҳокимияти подшоҳ — ихшиди ро маҳдуд карда буд. Ихшид ба Шӯрои мӯйсафедон ҳисобот дода меистод. Ислоҳоти маъмурии ҳокон Тўн ябғу ҳам (618-630) усули идоракунии маҳаллии анъанавиро тағйир надод, баръакс ба воситаи тудунҳо, тархонҳо онро мустақам намуд. Онҳо дар доираи вазифаи худ ҳолати иқтисоди ро назорат карда, бо ҳалли ҷамъовариии андоз, масъалаҳои ҳарбӣ ва вобастагӣ бо ҳоконатро таъмин менамуданд, ки ин кафолати барқарории сиёсӣ иқтисодӣ ва тараққиёт шуда монд.

Ҳукмдорони Фарғонаро ҳам «ихшид» мегуфтанд. Заминҳои Фарғона хеле серҳосил буда, аҳоли ба туфайли деҳқонӣ ҳаёт ба сар мебард, пахта ва шолӣ мекорид. Дар шаҳрҳои калони марказӣ, аз қабилӣ Косон, Ахсикат (Хушкат) ва Қува (Қубо) соҳаҳои гуногуни ҳунармандӣ ривож карда, маҳсулоти онҳо дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ харидоргир буданд. Ба кишварҳои хориҷӣ ранг, шишаҳои рангин, чизҳо ва доруворӣҳо бароварда мешуданд.

Дар водии Фарғона баробари аҳолии муқим чорводорон низ зиндагӣ мекарданд. Дар доманаҳои кӯҳҳои Қурама ва Қаромазор аз қадим бо аспарварӣ машғул буданд. Аспҳои дар водӣ зиёдгашта дар ҷаҳон ном бароварда буданд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар бораи аспҳои самовии Фарғона аз сарчашмаҳои иловагӣ маълумот гирд оварда, онҳоро ба ҳамсинфонатон муҳокима кунед.
2. Чаро ҳангоме «аспҳои самовӣ» мегӯянд, аспҳои Фарғона ба ёд меояд? Ин саволро ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, асоснок кунед. Аҳамияти имрӯзаи онро фаҳмонед.

Чоч (воҳаи Тошканд) дар минтақае, ки ҳудудҳои деҳқонию чорводорони кӯчманчӣ, дар ҳавзаи Чирчиқ ва Оҳангарон бурида мешуданд, ҷойгир шуда буд. Чоч дар самти шимолу шарқии Роҳи абрешим ҳудуди дорои аҳамияти стратегӣ ба шумор мерафт. Агар дар Чоч пештар манзилгоҳҳои аҳолии маҳаллии муқим пайдо шуда бошанд, дар ибтидои асрҳои VI–VIII шумораи онҳо хеле афзуда буданд.

Дар замони ҳоконати Турк туркҳо дар воҳа ба қувваи асосӣ табдил ёфтанд. Аммо ҳукмдорони туркҳои воҳа дар қорҳои давлатӣ аз забону хатти суғдӣ истифода мебарданд. Тангаҳои мансуби асрҳои VII–VIII ҳам ба суғдӣ сикка зада шуда буданд. Истифодаи забон ва навиштаҷоти туркиро дар Чоч дар зарфҳои сафолии аз харобаҳои шаҳри Қанҳа дидан мумкин. Дар онҳо манзараи этникии ин воҳа дар асрҳои VI–VIII тасвир ёфтаанд.

Дар замони давлати Қанғ Роҳи бузурги абрешим ба воситаи қорвонҳои савдой агар мулку шаҳрҳои ҳудуди бузургро, аз ҷумла Суғд ва Чочро ба ҳам пайваста бошад, дар замони ҳайтолиён аҳамияти стратегии Чоч дар Роҳи абрешим кам набуд. Аз ин боис дар сарчашмаи оид ба муборизаи Ҳайтолиён бар зидди подшоҳи Сосониён Хусрави I Чоч мисли Фарғона ҳамчун сарҳади давлати Ҳайтолиён қайд шудааст. Дар ин замон Чоч мисли Суғд ва дигар мулкҳо сиёсати мустақили дохилӣ ва хориҷашро давом додааст.

Буряков Е.Ф.

«Аз таърихи Чочи асрҳои миёнаи барвақт»

Ба Чоч омадани суғдиҳо, муқимӣ шудани қонони маҳаллӣ ба қабули дини зардуштӣ сабаб шуда буд. Аз сабаби он, ки Чоч минтақаи гуфтугӯи аксар конфессияҳои динӣ буд, дар ин ҷо худопарастии туркҳо, мазҳаби несториании насронӣ, монавия ба-рин динҳо ҳам паҳн шудаанд.

Сафирони Чағониён ва Чоч дар ҳузури ҳукмдори Суғд Варҳуман. Аз харобаҳои Афросиёб ёфт шудаанд.

«Чоч» аз тарафи арабҳо «Шош» номида шуд. Зеро дар алифбои арабӣ ҳарфи «ч» нест.

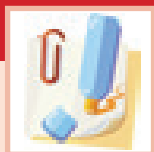

Барои мулоҳиза

Аз нимаи дуюми асри VI дар Чоч ҳукмронии хоқонати Турк ҷорӣ гардид, дар таркиби этникии воҳа ҳиссаи туркҳо яқбора афзуд. Аҳолии маҳаллии туркизабон мисли намояндагони хоқонат «турк» ном гирифт. Чоч ҳамчун мулки вассал зери тасарруфи хоқон Истами ябғу, баъди тақсим шудани хоқонат дар таркиби хоқонати ғарбии Турк монд. Хоқон Тегин Тяньжиро ҳокими Чоч таъин намуд. Тегин Тяньчи аз шароити иқтисодӣ ва озодии сиёсии хоқонати ғарбии Турк фароҳамоварда истифода бурда, бо Хитой алоқаи дипломатиро ба роҳ монд.

Сулолаи тегинҳо Чочро идора менамуд. Дар низоми идоракунии маъмурии Чоч баъди Тегин (шаҳзода, вориси тахт) нозирони ғункунии андоз-тудунҳо меистоданд. Ҳукмдори хоқонати ғарбии Турк Тӯн ябғу ба ҳокимият омада, қароргоҳашро ба мавзеи Мингбулоқи назди Чоч кӯчонд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Худудҳои васеи Роҳи бузурги абрешимро мисли харита дар дафтаратон тасвир намоед. Ҳар як донишомӯз харитаи худдаш кашидаашро дар поёни дарс бо ҳамсинфонаш муҳокима мекунад.
2. Дар бораи маҳсулоти асосии Роҳи бузурги абрешим рӯйхат тартиб дода, аз байни онҳо он маҳсулоте, ки имрӯз низ муҳим ба шумор мераванд, дар зерашон хат кашед.

Тангаи Чоч,
солҳои 625–725

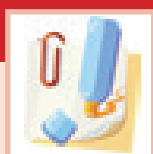

Тӯн ябғу дар соҳаи идоракунии ислоҳот гузаронида, дар кишварҳои тобеъ намояндагони худ – идоракунандагони давлат – *элтабарро* фиришод. Назорати даромади андозро ба воситаи тудунҳо ҷорӣ кард.

Дар ин давр кўчонидани пойтахт ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, назорати савдо дар Роҳи абрешим ва ҷоннок кардани кори савдору таъмин кард. Дар воҳа кишоварзӣ ва ҳунармандӣ инкишоф ёфта, манзилгоҳҳо, қалъаву шаҳрҳо барпо шуданд. Ба савдои берунӣ давлат нуқраҳои *Лашкарак*, металлҳои *Тункат* ва *Тўғкат*, *фирӯзаҳои* мовиро баровард. Дар ҳудуди Чоч тангаҳои номи ҳокони ғарбии Турк-Тарду ҳокон сабтшуда, баъдтар тангаҳои Тӯн ябғу ҳокон – «*ябғу ҳокон*» дар муомила ҷорӣ шуда буданд.

Ба хатти суғдӣ навишта шудани ин тангаҳо ҷиҳати хоси онҳо буд. Аз тарафи ҳокимони турк ба муомила баровардани тангаҳо бо хатти суғдӣ ба болоравии иқтисодиёт ва инкишофи савдои байналмилалӣ кӯмак расонда буд. Хусусан, савдогарони Чоч бо тоҷирони Суғд ҳамроҳ ба хориҷа мол бароварда, дар манзилгоҳҳои хориҷӣ як ҷамоа шуда зиндагӣ мекарданд. Ҳамин тариқ, ин алоқаҳои савдой ба ҳазинаи хоқонат даромад меовард, бинобар ин хоқонат дар ҳудудаш ҳамаи савдогаронро ғимоя мекард.

Дар асрҳои V-VII дар Тӯрон аз як тараф муносибатҳои мулкӣ ба замин татбиқ карда, мустаҳкам гардонида шуд. Аз дигар тараф чорводорони кӯчманчӣ муттасил ба ин ҳудуд даромада, муқим шуданд. Ин омилҳо ба қиёфаи шаҳру деҳот ва дигар шудани тарзи зисти аҳоли ва аҳволи иҷтимоӣ таъсир расонид.

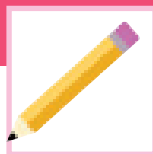

Фаъолияти эҷодӣ

Чаро дар тангаҳои давлатҳои пешрафтаи асри V-VII дар пешрӯйаш расми ҳукмдор, дар ақибаш чизҳои муҳими ҳамон замон ё ҷонзотҳо тасвир мешуданд? Дар он давр ин тангаҳо чӣ гуна аҳамияти таърихӣ доштанд?

Қалъаи Зангтеппа

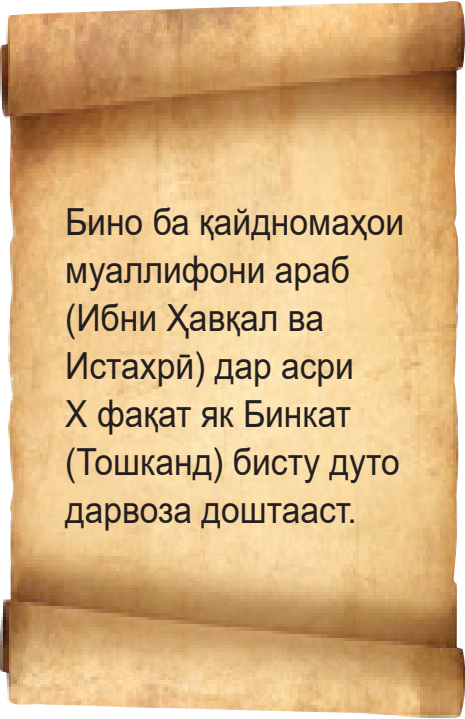

Барои мулоҳиза

Заминҳои зироат васеъ шуда, таъмини воҳаҳои деҳқонӣ бо об беҳтар гардид. Дар майдонҳои наздикӯҳӣ об бароварда, заминҳои нав аз худ карда шуданд. Дар деҳаҳо минзилгоҳҳои истехкомноки бо номҳои «кӯшк», «қаср», «қӯрғон» ва «қӯрғонча» машҳур қад рост карданд.

Қаср, қӯрғон ва кӯшкҳои истехкомдор асосан вазифаи иншооти мудофиавии зидди ҳуҷуми душмани берунӣ, ҷойи ҷамъомади чокарҳо, маркази маъмурий ва анбори хӯрокворӣ ва яроқу аслиҳаро иҷро мекарданд.

Дар асрҳои миёна шаҳрҳо аз се қисм иборат буданд. Онҳоро «кӯҳандиз», «шаҳристон», «работ» меномиданд. Ҳар се қисми шаҳрҳо алоҳида-алоҳида бо девор ихота карда мешуданд. Онҳо якчанд дарвоза доштанд. Анҳори аз пеши деворҳои шаҳр мегузашта вазифаи хандакро ҳам иҷро мекарданд.

Бино ба қайдномаҳои муаллифони араб (Ибни Ҳавқал ва Истаҳрӣ) дар асри X фақат як Бинкат (Тошканд) бисту дуто дарвоза доштааст.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

Дар асоси ҷадвали зерин тарзи зисти аҳолии дар ҳудуди Тӯрон муқимро бо тарзи зисти давлатҳои Европа ва Шарқ муқоиса кунед.

Соҳаҳои гуногуни ҷамъият	Дар ҳудуди Тӯрон	Халқҳои Европа	Халқҳои славян	Осиёи Шарқӣ: Хитой, Корея, Япония
Мавҷудият ва ривочи шаклҳои давлатдорӣ	Африғиҳо, кидориҳо			
Ҳуҷҷатҳои қонунӣ				
Шаҳарҳояш				
Эътиқодҳои динӣ				
Соҳаи иқтисодӣ				

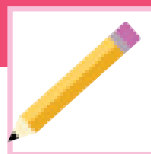
МАВЗЎҲОИ 14-15:

САНЪАТИ ҲАРБИИ ХАЛҚҲОИ ТЎРОН

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Ба фикри шумо барои мавҷудияти давлат нақши ҳарбиён то чӣ андоза муҳим аст?
2. Бе лашкари ҳарбӣ оё давлат вучуд дошта метавонад?

Барои мулоҳиза

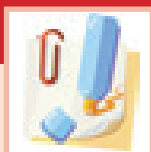
Пеш аз гузаштан ба қисми асосии мавзӯ бо таърихи истилоҳи «Тўрон» шинос мешавем. Истилоҳи «Тўрон» аввал дар «Авесто» ба забон гирифта шудааст. Бино ба фикри муаррихон турҳо (туркҳо) як шоҳаи халқҳои ориёӣ ба шумор мерафтанд. Баъди дар асри VI Осиёи Миёна ба тасарруфи ҳоконати Турк гузашт, ин ду истилоҳ ба ҳам омезиш ёфта, бо номи Тўрон нисбати туркҳо насб гардид.

Вақте ки «Тўрон» ё «Туркистон» мегӯянд, мамлакатҳои аз Амударё ва Сирдарё дар шимол, то деворҳои бузурги Хитой дар Шарқ фаҳмида мешавад.

«Бино ба ақида аҳли ин ҷо (Мовароуннаҳр) заминҳои аз ақиби Ҷайхун то Шарқ тўл қашида Тўрон, заминҳои самти Ғарб тўл қашида Эрон номида шуда буд. Ҳангоме, ки Кайковус ва Афросиёб ин кишварҳоро байни худ тақсим карданд, Тўрон ба Афросиёб, Эрон бошад, ба Кайқубод насиб кард».

Ибни Арабшоҳ

Дар инкишофи санъати ҳарбии ҷаҳон халқҳои туркӣ нақши класикӣ гузоштаанд. Адиби араб Ҷоҳиз дар асараш «Маноқиб-ал-атроқ» дар бораи хислатҳои халқҳои туркӣ аз ҷамаи халқҳо «сосонӣ-форсҳо дар соҳаи идоракунии давлат, хитойҳо-дар ҳунармандӣ, юнониҳо – дар бобати илму фан, туркҳо – дар кори ҳарбӣ боло буданд», гуфта менависад.

Фаъолияти эҷодӣ

Якҷоя таҳлил мекунем. Ба 4 ҷамоа ҷудо шуда, фикрҳои адиби араб Ҷоҳизро таҳлил намоед. Чаро ҳамин чор халқ айнан дар ин соҳаҳо боло меистанд, гуфтааст? Барои асоснок кардани фикратон кӯшед.

Сосониҳо-форсҳо – дар соҳаи идоракунии давлат

Хитойҳо – дар ҳунармандӣ

Юнониҳо – дар илму фан

Туркҳо – дар кори ҳарбӣ

Фаъолияти эҷодӣ

Ба фикри шумо, барои пешрафтани санъати ҳарбии Ҳайтолиён ва ҳоконати Турк кадом эҳтиёҷот сабаб шуданд?

Бино ба гуфтаҳои олими туркиягӣ, профессор Усмон Тӯрон дар китобаш «Мафкураи халқҳои туркӣ» туркиҳо:

Аввалин шуда аз асп ҳамчун воситаи ҷанг истифода мебуданд.

Зину узангӣ ва колоҳои асп барин анҷомро кашф карданд.

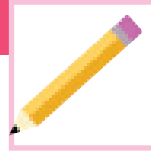
Чиниҳо аз туркҳо савори асп шудан, аз шамшери дароз истифода бурдан ва сохтани либоси ҷанговарино омӯхтанд.

Чодир-ҳаммом ва шифохонаҳо кашф карда, онҳоро бо лашкар ҳамроҳ дар асп гирифта мерафтанд.

Туркҳо умрашонро дар болои асп мегузарониданд: онҳо болои хӯрок меҳӯрданд, машварат мекарданд, ниҳоят ҷангу ҷидол менамуданд.

Мисли жолаю сел якбора пайдо шуда, мисли парранда дар як лаҳза аз ҷашм ноаён мешаванд, гуфта тасвир намулдааст.

Барои мулоҳиза

Худуди Тўрон дар асри V ба таркиби Ҳайтолиён дохил шуда буд. Ҳайтолиён сиёсати кӯшониҳоро дар кишвар давом дода, халқҳои Осиёи Миёна, Эрони Шарқӣ, Ҳиндустони Шимолӣ ва Туркистони Шарқӣро муттаҳид кардаанд. Ҳайтолиён лашкари пурқуввати, асосан, аз савораҳо доштанд. Ҳайтолиён дар ҷанг асосан аз гурзҳо истифода бурдаанд. Ғайр аз ин камон ва шамшерро кор мефармуданд.

Яъне халқҳои мамлакатамон пеш бурдани сиёсати ҳарбӣ, боло бурдани ҷанговари лашкар, сохтани яроқу аслиҳа ва аз онҳо истифода бурдан, сохтани иншоотҳои мудофиавӣ барин соҳаҳоро так-

мил меоданд.

Дар замони ҳоконати Турк санъати ҳарбӣ боз ҳам инкишоф ёфт. Дар назди ҳар як ибодатхона масканҳои таълим ташкил карда, ба ҷавонон озодона дар асп гаштан, шамшербозӣ, камонгарӣ, ис-

Дар ин давр дар Суғд, Тахористон, Фарғона, Хоразм ва Чоч барин ҳокимиҳои мустақил ҳам лашкари худро доштанд.

Аскарони даврҳо ва халқҳои гуногун:

- 1 – Хуросон бо аспӣ вазнин (асри VII);
- 2 – Лашкари турки Тўрон (асри VIII);
- 3 – Аскарӣ пиёдаи араб (асри VII);
- 4 – Камонгарони савораи Форс (асри VII)

тифодаи гурз, ба гӯштин даромадан, паррондан аз фалахмонро меомӯхтанд.

Дар ин давр нафақат ҷавонон, балки духтарон ҳам чапандозӣ, камонгарӣ барин маҳоратро ташаккул меоданд.

Қисми асосии армияи ҳоконат аз ҷанговарони савора ва қисман аз аскарони пиёда иборат буд. Ҷанговарон либосҳои ҷангии парчинҳо, ҷавшан мепӯшиданд. Онҳо бо сипар, найзаи дароз ва борик, табарзини ҷангӣ ва камон мусаллаҳ буданд.

Дар ин замон намуди нави аслиҳаи поракунанда-шамшер ва дудам, найзаи дароз ва вазнин – палаш пайдо шуда буд. Дар ихтиёри ҳар як савора камаш ду ё сето асп мавҷуд буд. Ин имкон меод, ки аспҳои мондашударо бо аспӣ қуввааш тоза иваз кунанд. Асп низ бо афзоли зирехдор ҳимоя шуда буд. Армияи ҳоконати Турк аз ҷузъиҳои гуногун-дахӣ, садӣ, ҳазора, даҳҳазора-туманҳо иборат буд.

Барои мулоҳиза

Ҳар як туман туғ (байрақ, нишон)-и худро дошт. Ин нишон ба найзаи дароз ё ёли асп бо тасвири гург ё дигар ҳайвони оби тилло давондашуда баста мешуд.

Ҷанговарони турк ба интизоми қатъӣ риоя намуда, дар замони худ қувваи мағлубнопазир ба ҳисоб ме-
рафтанд. Ҳучум одатан ногаҳон сар ме-
шуд. Аниқӣ, чолокӣ ва ҳаракати зуда-
малкунанда ғалабаро таъмин месохт.

Онҳо тактикаи дурӯған ақиб нишастанро
васеъ истифода мебарданд. Дар ҳимоя аз
усули давра кор мефармуданд. Дар тактикаи
чанг қисми асосии душман ба ду ё ба якчанд қисм
ҷудо намуда, яксон карда мешуданд.

Дар санъати ҳарбии Тӯрон савораҳои ваз-
нин мусаллаҳ ва усулҳои хоси ҷангкунии онҳо дар
асрҳои V-VI низ аҳамияти ҳалкунанда доштанд.
Аз тарафи савориёни туркӣ кашф шудани узан-
ги ба аскарони савора имкон дод, ки болои асп
мустаҳкам нишаста, аслиҳаи вазнинро бо худ
дошта бошанд. Қўшунҳо ғайр аз аскарони ваз-
нин мусаллаҳшуда аз саворагони сабук мусаллаҳ
ва лашкари пиёдаҳо иборат буд. Дар шаҳрҳо усто-
хонаҳои ихтисосии яроқу аслиҳа фаъолият дош-
танд. Аслиҳаи ҷанговарон ҳам такмил меёфтанд.

Яроқҳои ҳимоявии аслиҳасозон сохта ҷангова-
ронро аз сар то по муҳофизат мекард.

Ҷанговарони Суғд бо ҷасорат ва маҳораташон фарқ мекарданд. Бино ба навиштаҳои сайёҳи Хитой Сюан Сзын «Ҷанговарони ҳокими Самарқанд ҷасур ва боғайрат буданд, маргро писанд намекарданд. Дар ҷангҳо ягон рақиб ба онҳо баробар намеоманд. Онҳо аз ҳамаи намуди яроқу аслиҳа истифода мебарданд».

Фаъолияти эҷодӣ

1. Эътирофи сайёҳи хитой ба шумо кадом қаҳрамонро ба хотир овард?
2. Ба матни оид ба мусаллаҳ шудани ҷанговарони Суғд асос намуда, дар бораи кадом соҳаи ҳунармандӣ дар ин замон пеш рафтааст, фикратонро баён кунед.

Шамшери аз ду тараф тез ба ҷанговарон имконияти калон меод. Ҷавшани онҳо дароз буд, пеш ва пушти онҳо аз ҷармҳои сӯрохидор иборат буд. Барои ҷимояи дасту пойҳо аз порчаҳои металлҳои махсус ҷавшан сохта мепошониданд. Кулоҳ, ки яке аз воситаҳои ҷимоя буд, аз оҳан сохта мешуд. Кулоҳ боз то китф дароз буда, зиреҳнок буд, яъне китфҳоро низ мепошид.

Дар ин замон шаҳрҳо, қалъаҳо ва дигар биноҳо барои мудофия муносиб барпо карда мешуданд. Халқҳои Тӯрон шаҳру қалъаҳояшонро хеле оқилона ҷимоя менамуданд. Хона-қӯрғонҳои деҳқонони калони дар Хоразм, Суғд ва Тахористон ёфташуда деворҳои бурҷии мудофиявӣ, барои аз камон паррондан шинакҳо доштанд. Дар рӯ ба рӯи даромадгоҳи қӯрғон манораи муҳофизатии хабардиҳанда ҷойгир буд, дар назди манора хандаки бо об пур ва болои он кӯпруки бардошташаванда буд, ки ба воситаи он ба қӯрғон даромадан мумкин буд. Қӯрғонҳоро ҷанговарони бо найза мусаллаҳ посбонӣ мекарданд. Баробари расидани хабари таҳлуканок ҷанговарон ба ҷойи таъиншудашон, сари девору бурҷҳо шитоб мекарданд. Душманон барои ба қаср даромадан бояд хандакро пур карда, дарвозаро вайрон менамуданд. Ҷимоягарони қаср аз девор истода ба сари душман санг ме-партофтанд, оби сӯзон мерехтанд, найза, пайконҳои камон меборид.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Дар ин давр намуди ҳарбиёни давлатҳои Европа ва Шарқ чӣ гуна буд?
2. Чаро яроку аслиҳаи ҳарбии ҳудуди Тӯрон дар он замон машҳури дунё шуда, паҳн гаштаанд?
3. Барои офаридани марказҳои махсусе, ки аслиҳаи сифаташон баланд ва ҷимоякунадаро истеҳсол менамоянд, чӣ гуна донишҳо зарур буданд?

МАВЗЎЎҲОИ 16–17:

ҲАЁТИ МАДАНИИ ХАЛҚҲОИ ТҶУРОН ДАР АСРҲОИ VI–VII

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

Дар асоси дониши аз дарсҳои гузашта гирифтаатон барои ҷавоб додан ба саволҳои зерин ҳаракат кунед:

1. Ба ҳоқонии Турк ба воситаи роҳҳои қорвонӣ маданияти қадом давлатҳо даромада омад ва таъсири онҳо чӣ гуна буд?
2. Дар бораи сарчашмаи хаттии қадимтарине, ки аз таърихи қадимамон ҳикоя мекунад, маълумот диҳед. Манбаъ ба қадом забон навишта шудааст? Дар ҳудуди кишварамон дараҷаи маданияти халқҳои қадимро оё муайян мекунад? Мисолҳо оваред.
3. Барои муайянкунии маданияти инсоният қадом омилҳо ба назар гирифта мешаванд? Дараҷаи маданиятро бо чӣҳо муайян мекунад? Дар асоси расмҳои додашуда ба маданияти давр баҳо диҳед.

1

2

3

4

5

Барои мулоҳиза

Инкишофи низоми таълим дар таърихи кишварамон қараёни дурударози таърихӣ дошта, он бо пайдоиши хат боз ҳам вусъат ёфтааст. Навишҷоти рӯйисангии қадим, маълумотҳои рӯйи пӯст, сафол, чӯб (тахта) ва баъдтар дар қоғаз сарчашмаҳоеанд, ки аз таърихи таълим дарак медиҳанд. Бозёфтҳои бостоншиносӣ (археологӣ), дастнависҳо, катибаҳои Бесутун ва мавҷудияти дигар навиштаҷотҳо, алоқаҳои савдоӣ, пешравиҳои таълимро дар ин ҳудуд нишон медиҳад. «Авесто» сарчашмаи қадимтарини хатти, ки аз таърихи қадимамон дарак медиҳад, на фақат манбаи динӣ, балки сарчашмаи дунёвӣ, воқеаҳои таърихӣ ва назарҳои маънавию маърифӣ ба ҳисоб меравад.

Ибодатхонаи зардуштии аз Ҷонбосқалъа ва Тупроққалъа ёфташуда ба диққат сазовор аст, иншоотҳо бо қушдеворҳо ихота карда шуда, дохили он бинои росткунҷаи роҳрави доиравӣ дошта мавҷуд аст. Аз хонаҳо ҳуҷҷатҳои гуногунмазмунӣ ба рӯйи пӯст ва чӯб сабтшуда ва ҳайкалчаҳои калону хурд ёфта шуданд. Ин бошад аз мавҷуд будани масканҳои таълим дар биноҳои назди ибодатхона, идораҳои ҳуқуқ, ҷойҳои шуғл бо корҳои маъмурию хоҷагӣ далолат медиҳанд.

Дар Хоразм ба писарбачаҳо хондан, навиштан, ҳисобу китоб омӯзонидани мешуд. Ғайр аз ин ба онҳо аз география, зоология, ботаника, астрономия, муҳандисӣ, тиббиёт ва меъморӣ барин фанҳо дарс дода мешуд.

Зарфи мисие, ки манзараи шикор дар он тасвир шудааст. Даври ҳайтолиён. Асри V. Аз Покистон ёфта шудааст.

Фаъолияти эҷодӣ

Ба манзараи болоии шикор нигиҳат карда, эссеи хурд нависед.

Намунаи китобати динии монавиҳо ба забони суғдӣ

Фаъолияти эҷодӣ

1. Барои аз бар намудани ягон забон ва хатти хориҷӣ ба шумо чӣ гуна шароит ва ҷиҳоз заруранд? Масалан, китоби дарсӣ, харита, лингофон...
2. Ҳангоми эътибор додан ба сарчашмаҳои оиди таърихи таълим дар ҳар кадом шаҳр ва вилоятҳо пеш аз ҳама ба кадом манбаъҳо таъия намудан лозим аст?

Чилпиққалъаи оид ба дини зардуштӣ (ноҳияи Амударё, Қорақалпоқистон)

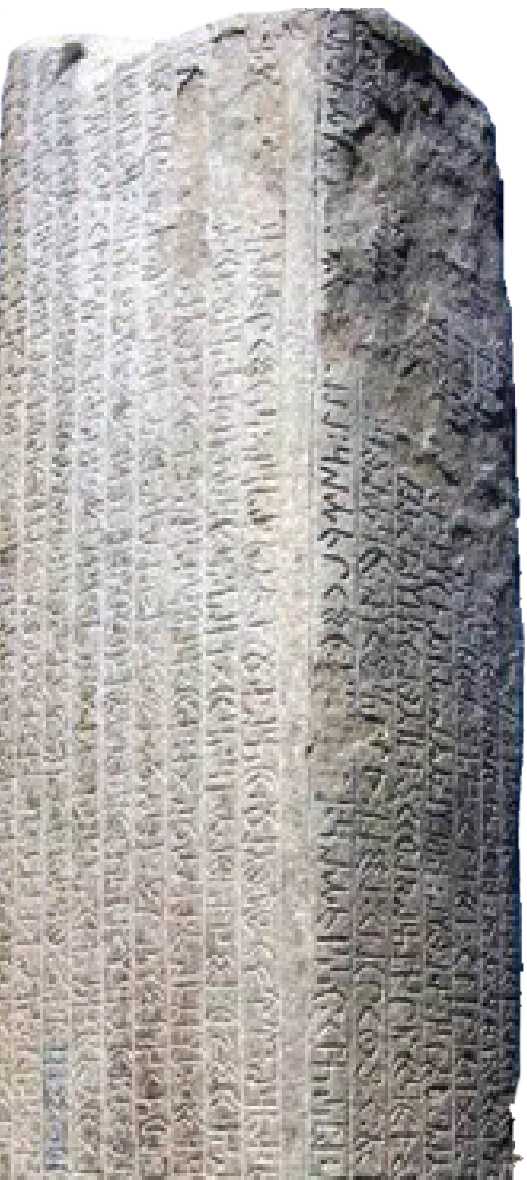
Барои мулоҳиза

Халқҳои сокини ҳудуди кишварамон ба динҳои худопарастӣ, зардуштӣ, буддой, насронӣ ва дигар динҳо эътиқод доштанд. Дар ҳар як ибодатхонаи динҳо мактабҳои махсус буда, ба донишомӯзон асосан асосҳои динӣ омӯзонида мешуд. Хату савод мебароварданд. Ҳангоми омӯхтани анъанаҳои вобаста ба таълимоти буддой аён гардид, ки дар ҳар як ибодатхона муассисаҳои таълимӣ мавҷуд буданд, ки онҳо роҳибонро тайёр мекарданд. Ғайр аз ин масканҳои дигар таълими буддой — виҳара буданд. Дар виҳара Дахарма, яъне қоидаҳои динӣ ва моҳияти ҳудо ва иродаи он (худочӯӣ) ҳамчун фанни асосӣ таълим дода мешаванд.

Яҳудиён баъд аз таъкибот дар Оссурия ба Эрон, Самарқанд ва Бухоро кӯчида омаданд. Баробари яҳудиён ба ин ҷойҳо маданияти Байаннаҳрайн низ даромада омад. Дар ҳузури ибодатхонаҳои яҳудиён мактабҳои таълими динӣ ташкил карда мешавад. Дар роҳҳои савдое, ки аз ҳудуди Тӯрон мегузаштанд, материалҳои хаттӣ ва китобҳо ҳамчун молҳои қимматбаҳо низ вучуд доштанд. Яъне ин маводҳо аз истифодаи хатту китоб далолат медиҳанд.

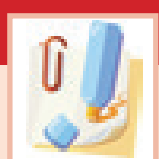
Дар асри V дар Самарқанду Бухоро насроният низ паҳн шуда, муассисаҳои динӣ ташкил ёфтаанд. Дини насронӣ дар масъалаи таълим дар асоси тамоили «Фарзандонатон тарбияи Масеҳоро бояд гирад; онҳо чӣ қадар дар назди Худо хоксор, чӣ будани муҳаббат ба вайро дарк намоянд, худотарсӣ чӣ қадар зебо ва бузург буданаширо ва ба он бо ақли солим рафтагонро наҷот бахшиданаширо омӯзанд» амал карда, дар ибодатхонаҳои ин ҳудуд мактабҳо ташкил намуданд. Ҳуҷҷатҳои ҷамоаҳои калони нестори дар Суғд ба забони суғдӣ навишта шудаанд.

Навиштаҷоти Тўнюқуқ, асри VIII, Муғулистони Ҷанубӣ

Харобаҳои шаҳри Марв

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, алифбои нав тартиб диҳед. Тақдимути онро гузаронед. Тақдимути онро бо ҳамон алифбо нависед.
2. Чӣ гуна муаммоҳо ба вуҷуд омаданд?

Дар ҷараёни кор дар гурӯҳҳо	Дар ҷараёни навиштани матн	Дар ҷараёни тақдирот

3. Ба фикратон, барои ҷорӣ намудани алифбои нав дар ҷамъият чӣ қадар вақт зарур аст, чӣ гуна тадбирҳоро ба амал баровардан лозим? Барои он, ки ин алифборо авлодҳо ҳам донанд, ба чиҳо эътибор бояд дод?
4. Ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии истифодаи забон ва алифбои суғдиро аз тарафи ҳукмдорони туркӣ дар қорҳои давлат аниқ кунед.

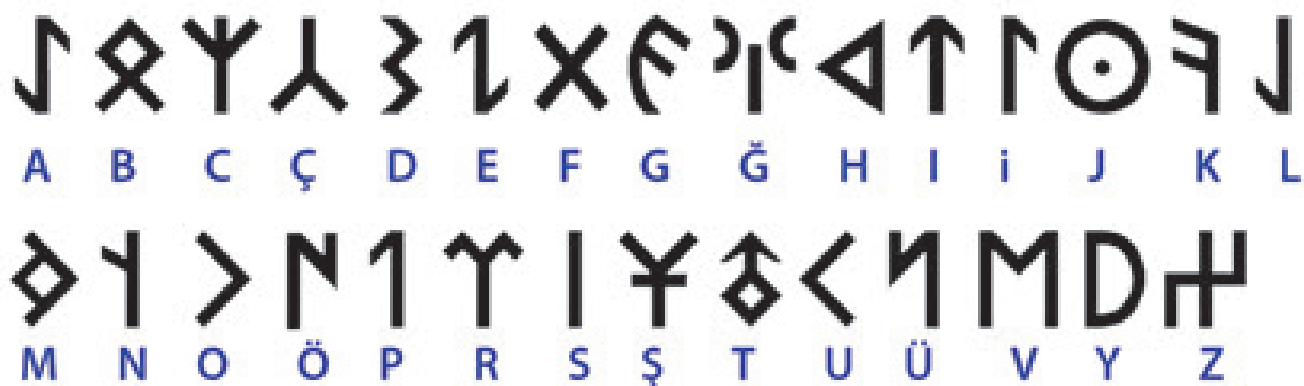
«Ман хоқон Тўнюқуқ дар Чин ба дунё омадам. Чунки дар он вақт миллати турк тобеи Чин буд... Миллати турк парешон шуд ва дар замини турки муттаҳид халқи дар шакли ҷамоа намонда буд...Аввал дар назди Шод (Қутлуғ) бархўрданд. Ман ҳам бо онҳо будам. Аз сабаби он, ки Худо ба ман ҳис дод, барои хоқони он шудан ҳаракат кардам. Вай «Тўнюқуқ вақте бо ман буд, ман Элтариш (миллатро ҷамъкарда) хоқон мешавам» мегӯяд. Чиниҳо аз пайи нобуд кардани ин қувваи тоза афтидагиашонро фаҳмидан рӯзона нанишаста, шабона нахуфта бо хоқон арз кардам, душманҳо як нашуда, бар рӯяшон ҳамла кунем, гуфтам. Бо кўмаки Худо (тангри) душманро дафъ кардем. Баробари хоқон ва миллати турк дар Ўтикан ҷойгир шудан ҳамаи қавмҳои Ҷануб ва Шимол, Шарқ ва Ғарб омада, ба мо ҳамроҳ шуданд».

Навиштаҷоти Тўнюқуқ

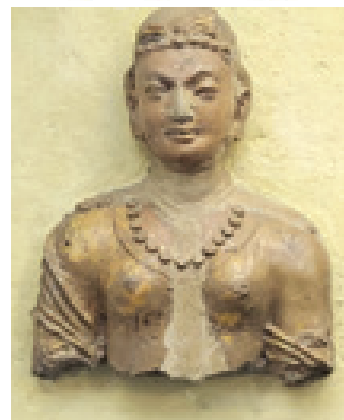
Барои мулоҳиза

Дар хоқонати Турк маданият ва санъат низ ривож ёфта буд. Дар хоқонат алифбои ба худ хос ҳам вуҷуд дошт. Хатти руни туркии туркҳо (турки кабуд) аз 38-40 ҳарфи якеаш ба дигараш пайвастмешуда иборат буд. Вай барои сабт дар сангу ҷўб хеле мусоид буд. Катибаҳои қадими кўктурк (Култегин ва Билга хоқон) асосан дар санги қабрҳо, чизҳои сафолӣ ва металлӣ, ҷўб ва пулҳои танга боқӣ мондаанд. Онҳо ғайр аз Олтой ва Туркистони Шарқӣ аз водиҳои Еттисув (Ҳафтруд), Фарғона ва Зарафшон ёфта шуданд.

Ёдгориҳои-суратҳои деворӣ, ҳайкалҳо ва нақшҳои ганҷқорие, ки аз Болаликтепаи водии Сурхон, Панҷакент, Варахша ва Афросиёби водии Зарафшон, харобаҳои Қува дар водии Фарғона асарҳои санъати баланди ҳамон давр ба ҳисоб мераванд. Онҳо сарчашмаҳоеанд, ки оид ба тарзи зисти инсонҳо, эътиқод ва ҳаёт, дониш ва завқи онҳо ҳикоя мекунанд.

Ба инкишофи ҳайкалтарошӣ, хусусан, дини буддӣ таъсири калон расонд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар расм суғдиҳо ва тахориҳо тасвир шудаанд. Дар асоси ин расм ҳикоя нависед. Онҳо кадом чорабиниро қайд карда истодаанд?
2. Ба либосҳои расм эътибор диҳед ва кадоме аз онҳо имрӯз низ аз урф намондаанд? Либоси онҳо имрӯз либоси миллии кадом халқҳоро ба хотир меоварад?

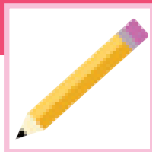

Барои мулоҳиза

Чизҳои аз ҳафриёти Афросиёб, Варахша, Панҷакент ёфташуда аз маданияти аҳолии дарак медиҳанд. Қасру ибодатхона, биноҳои истиқоматӣ, нақшҳои деворҳо, суратҳои гуногун, ҳайкалҳо, кандакориҳои ҷӯб, навиштаҷоти суғдии аз кӯҳи Муғ ва Афросиёб ёфташуда аз маданияти Тӯрон ҳикоя мекунанд.

Дар ин давр санъати бофандагӣ ба дараҷаи баланд расида будааст. Дар ҳудудҳои кӯҳӣ ва наздиқӯҳӣ аз пашм, дар водиҳо аз абрешим ва ресмон матоъ тайёр мекарданд. Дар либосҳо аз абрешими якранг ва бисёрранг, газворҳои якранг ё нақшин, матоъҳои зарбофт васеъ истифода мешуданд.

Барои мулоҳиза

Дар нақш асосан шаклҳои хаёли ва қисмҳои геометрӣ, растанӣ суратҳои ҳайвонот ба ду-се ё чор ранг тасвир мешуданд. Чамъи рангҳо сурх, зард, сабз, сафед, сиёҳ буд. Дар марказҳои матоъи Тӯрон истехсоли матоъҳои монанди «занданачӣ»-и аз шоҳии кабуд бофташуда ва дигар матоъҳо ба пайдоиши дигар намуди матоъҳои часпон, ғилофӣ оварда расонд.

Либоси мардҳо барои ба асп савор шуда гаштан хеле муносиб буд. Онҳо аз кафтани кӯтоҳ ва куртаҳо, мӯзаҳои пошнашон васеъ ва баланд иборат буданд.

Либоси занон ба комплекси либоси мардон монанд буда, онҳо курта, кафтан, болопӯши як тарафаш баргардондашуда буданд. Ғайр аз ин кӯртаи дарози шлейфнок, кофта, юбка ва пӯстин низ мепӯшиданд. Дарозии либосҳои боло (кафтан, болопӯш ва пӯстин) то зону буд. Нӯги гиребони либоси китф, доманаш, пеш ва остинаш бо ҳошияи аз матоъи дигари рангдор зеб дода мешуд. Дар ансамбли либосҳои занона нимчаҳо, кофтаҳо, юбкаҳои шаклашон рост ва куртаҳои дароз дохил мешуданд.

Дар нақши кафтан ва камзӯлҳо таъсири нақшҳои куртаи тунукамонанди кӯшонҳо ҳис мешуд. Болопӯшҳо қийиқҳои ҳошияноки аз матоъҳои рангу баранг тайёршуда доштанд. Дарозии либосҳо аз зону паст буданд.

Дар либоси мардону занон чизҳои зару зеварӣ нақши муҳим доштанд. Онҳо ҳолати иҷтимоии шахсро нишон медоданд. Мардону занон зирак, дастпона, марҷонҳо, камарҳо истифода мебарданд. Дар Тахористон фақат хизматчиёни мард ва зан миёнбанд доштанд, занони аъёну ашрофон миёнашонро намебастанд.

Аз омӯхтаамон хулоса мебарорем

- Дар асоси ҷадвали зерин ба 4 ҷамоа тақсим шуда, ҷиҳатҳои ба худ хоси ҳаёти маданияи халқҳои Тўронро муайян кунед.

Низоми таълим	Эътиқодҳои динӣ	Ҳунармандӣ	Маданияти либоспӯшӣ
---------------	-----------------	------------	---------------------

- Ба ду ҷамоа ҷудо шуда, ҷиҳатҳои монанд ва тафовути онҳоро таҳлил кунед.
- Маданияти халқҳои Тўрон дар он давр ба маданияти ҷаҳон то чӣ андоза таъсир расондааст?

Варахша, сурати деворӣ.

МАВЗЎЪҲОИ 18–19:

ВАЗЪИЯТИ СИЁСИИ ТҶУРОН ДАР АСРИ VII ВА ИБТИДОИ АСРИ VIII

Савол ва супоришҳои ғайолкунанда

Ба донишхое, ки аз фанни таърихи ҷаҳон гирифта будед, таъя карда, ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед:

1. Дар асри VIII дар дунё чӣ гуна дигаргуниҳои муҳим рӯй доданд? Аҳамияти он дигаргуниҳо ба ҳаёти имрӯза дар чӣ зоҳир мешавад?
2. Давлати Сосониён аз тарафи арабҳо кай забт карда шуд? Нақши ҷараёнҳои иҷтимоӣ сиёсиро дар саҳнаи таърих чӣ гуна асоснок кардан мумкин аст?
3. Аз тарафи лашкарҳои хилофати араб забт шудани Эрони сосониҳо ба Тӯрон чӣ гуна таъсир дошт?

Аскарони
сосонӣ

Барои мулоҳиза

Дар натиҷаи ҷангҳои дохилии Сосониён, задухӯрд бо ҳайтолиҳо (эфталиҳо), византиягӣҳо ва туркиҳо аҳволи мардуми Эрон хароб шуд. Ҳокимони маҳаллӣ дар ҷанги зидди арабҳо ба марказ ёрдам надоданд. Дар натиҷа салтанати Сосониён вожгун ёфт.

Яке аз давлатҳои пуркудрати он замон – Сосониёни Эрон аз тарафи лашкари хилофати араб забт карда, роҳ ба сӯи Мовароуннаҳр кушода шуд.

Арабҳо аз пайи ғанимату сарват афтода, ба ин сӯи Мовароуннаҳр шитоб карданд, ҳатто дар ин ҳаракаташон моҳияти динӣ-илоҳӣ доданд.

Истилои арабҳо дар таърихи Мовароуннаҳр ва Хуросон сабаби дигаргуниҳои азим шуд. То ин дам ҳокимиҳои ҳудуди Осиёи Миёна вассали ҳоконати ғарбии Турк буданд, имтиёзи мустақилона бурдани сиёсатро доштанд. Ҳокимияти тавонои мутамарказ набуд, кишвар ба конфедератсияи якчанд мулкҳо табдил ёфта буд.

Аз ҷумла, ба мулкҳои Суғду Тахористон, мулкҳои ниммустақили Чочу Илоқи вассали

ҳоконат, ҳокимии Фарғона ҷудо шуда буд. Уструшона, Чағониён, Қабодиён, Хуттал, Рашт. Дарвоз, Бадахшон барин мулкҳо кишварҳои ниммустақил буданд, онҳоро ҳокимони худашон идора менамуданд. Азбаски ҳукмдорони ҳар як мулк дохилан мустақил буданд, ҳудро тобеи марказ намепиндоштанд. Ин сабабгори муттаҳид нашудани халқҳои Мовароуннаҳр бар зидди арабҳо гардид. Танҳо афзалияти ҳарбии ҳоконати ғарбӣ ва шарқии Турк аҳли Тӯронро бар зидди истилои араб муттаҳид карданаш мумкин буд. Дар ин замон қисми калони аҳолии Балх, Хуттал, Чағониён, Чоч, Уструшона ва Суғдро туркиҳои ҷанговар ташкил медоданд.

Пас аз он лашкарҳои араб ба сарҳадоти Тахористони сулолаи

туркӣ идорақунанда наздик шуданд. Бар зидди арабҳо лашкари форсҳо, туркҳо ва суғдиҳо иттифоқ баста, Балхро баргардонида гирифтанд.

Баъди ба даст овардани хазинаи он ҷо амалдорони сосонӣ бар зидди нақшаи иттифоқ бастан бо

туркҳо баромада, туркҳоро «рақиб азали» дониста, бо арабҳо забон як карданро афзал донишанд. Ин

боиси ба осонӣ ба даст даровардани Марв шуд. Миёни намояндаи хилофат дар Хуросон ва аҳли Марв сулҳ ба имзо расид. Балхро партофта рафтани туркҳо имконияти ба Мовароуннаҳр юриш кардани истилогаронро ба амал овард.

Дар минтақа қуввае набуд, ки ба арабҳо монеаи ҷиддӣ намояд. Зеро ҳуҷумҳои пайиҳами империяи Тан ба ҳоконати ғарбии Турк туркони ғарбиро маҷбур сохт, ки дар ду фронт ҷанганд. Бад будани аҳволи сиёсии мулкҳои Тӯрон ва ҳоконати ғарбии Турк юришҳои ҳарбии арабҳоро тезонид.

Эрони сосониҳо, ки яке аз давлатҳои пурқудрати замони худ ба ҳисоб мерафт, аз тарафи лашкари хилофати араб забт гардиду ба истилогарон роҳ ба сӯи Мовароуннаҳр кушода шуд.

Марв дар байни шаҳрҳои Тӯрон (Хуросон) аввалин шаҳре буд, ки тобеи истилогарони араб гардид.

Барои мулоҳиза

Соли 651 арабҳо шаҳри Марвро, баъд шимоли Афғонистони имрӯза, қисми шарқии шимоли Эронро ва ҷануби Туркманистонро то ҳудудҳои Амударё истило карданд. Арабҳо ин ҳудудҳоро Хуросон номиданд. Маркази он шаҳри Марв буд. Барои идора кардани ин вилоят ноиби махсус таъин намуданд, ки дар Марв иқомат дошт.

Арабҳо дар Хуросон мустаҳкам ҷо гирифта, барои истилои вилоятҳои бойи аз Амударё дар шимол мавҷудбуда тайёри медиданд. Ин заминҳоро арабҳо Мовароуннаҳр, яъне «Он тарафи дарё» номиданд.

Қумондонҳои араб дар асоси таҷрибаи ҷанг бо Византия ва Эрон аввал вазъияти Мовароуннаҳрро омӯхтанд. Фақат соли 664 ба соҳили рости Амударё юришҳои истилогарона сар карданд. Асоси лашкари савораи сабук ва вазнин мусаллаҳи арабҳо намояндагони қабилҳои араб, таркиби лашкари пиёдаро намояндагони халқҳои истилошуда ташкил медоданд.

Ҳучуми нахустин ба Мовароуннаҳр соли 654 ба Маймуғ ва соли 667 ба Чағониён сар шуд. Тирамоҳи соли 673 лашкарҳои арабҳо аз Амударё гузашта ба ҳудуди Бухоро даромаданд. Пойканд ва Рометанро ишғол карда, ба Марв бармегарданд. Сари роҳ шаҳри Тирмизро ҳам гирифтанд.

Дар ибтидои асри VIII арабҳо ҳудуди Мовароуннаҳрро пурра забт карданд.

Ноиби Хуросон Қутайба ибни Муслим дар давоми солҳои 705–715 Чағониён, Пойканд, Бухоро, Нахшаб, Кеш, Самарқанд, Хоразм, Чоч ва Фарғонаро зер карда гирифт.

Аскарони араб:

1-пиёда;

2-савора;

3-шутурсавор

Фаъолияти эҷодӣ

- Аз харитаи зерин истифода бурда, ба дафтаратон ном ва солҳои ҳудудҳои арабҳо истило намударо нависед.

Номи ҳудуд	Соли истило	Сарҳадаш	Сохти иҷтимоиаш

- Аз харита номи шаҳрҳои дар ҷойҳои бо ранги сурх ишорашударо ёбед ва онҳоро бо номи замонавиашон муқоиса кунед.

Бино ба баёни Муҳаммад ибни Ҷаъфар, Убайдуллоҳ ибни Зиёд аз тарафи халифа Муовияи I ба Хуросон фиристода шуда, ӯ аз дарёи Ҷайхун (Амударё) гузашта, вақте ба Бухоро омадан подшоҳи Бухоро, писараш Тағшода ба туфайли хурдсол будан як зане буд. Убайдуллоҳ ибни Зиёд Пойканд ва Рометанро забт карда, одамони зиёдро асир кард. Чор ҳазор асири бухороиро шахсан ба ҳудаш гирифт. Вай ба шаҳри Бухоро расида, аскаронашро саф кашонда, сӯйи шаҳр фалахмонҳоро рост карда монд.

Зан ба туркҳо одам фиристода, аз онҳо ёрӣ мекурсад ва ба Убайдуллоҳ ибни Зиёд ҳам одам фиристода, аз ӯ ҳафт рӯз мӯҳлат талаб кард ва: «Ман дар итоати ту ҳастам» гӯён ҳадяи зиёд фиристод. Дар давоми ин ҳафт рӯз аз туркҳо ёрӣ наомад, ба Убайдуллоҳ ибни Зиёд аз нав одам фиристода, боз ҳафт рӯз мӯҳлат мекурсад. Ниҳоят лашкари турк расида омад ва дигарон ҳам ҷамъ омад. Лашкар ғун карданд; ҷангҳои зиёд карданд ва мағлуб шуда, гурехтанд, мусулмонон аз дунболи онҳо рафта, аксариятро куштанд. Зан ба қалъа даромад, лашкарҳои (ҷамъшудаи) ӯ ба вилоятҳои баргаштанд. Мусулмонон ғанимати зиёди аз аслиҳа, либос, чизҳои тиллогин ва нуқрагин ва асирон иборатро ба даст оварданд.

Онҳо як пой мӯза ва пайпоки занро ёфта гирифтанд. Мӯза ва пайпоқ (сайқал дӯхта шуда буд) бо тилло ва сангҳои қимматбаҳо оро дода шуда буд, вақте нарх монданд, дусад ҳазор дирҳам доданд.

Абубақр Наршаҳӣ, «Таърихи Бухоро».

Барои маълумот

Истилои араб муносибатҳои турку суғдро боз аз имтиҳон гузаронд. Арабҳо ба ҳудудҳои зери тасарруфи ҳоконати ғарбии Турк ҳучум карда, аз парокандагии мулкҳои калону хурди кишвар пурсамар истифода бурданд. Байни ҳоконати Турк ва ҳокимии Суғд низоъ барангехта, байнашон нобоварӣ пайдо намуданд. Мустаҳкам набудани иттифоқи ҳоконати шарқӣ ва ғарбии Турк, Суғд, Чоч, Фарғона ба истилогарони араб хеле хуш омад. Лашкари арабҳоро дастгирӣ кардани баъзе ҳокимиҳо (Кеш, Насаф, Хоразм) муваффақияти истилоро таъмин кард.

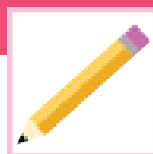
Тадбирҷӯии сиёсӣ ва ҳарбии Қутайба самараи худро дод. Сарфи назар аз муборизаи аҳолӣ бо сарвари давлатҳои туркӣ (ҳоконати ғарбии Турк, шарқии Турк ва Туркаш) дар марҳилаи дуҷуми ҳалқунандаи истило ва шӯриши Суғд қараёни исломикунонии Мовароуннаҳр давом мекард.

Фаъолияти эҷодӣ

Ба ду гурӯҳ ҷудо шавед.

Гурӯҳи якум яроқи аслиҳаи сабуки арабҳоро ҳангоми шӯришҳо дар Шарқ, хусусан дар Мовароуннаҳр, гурӯҳи дуюм яроқҳои ҳарбии вазнин ва аз ҷиҳати ҳаҷм хеле калонро шумурда, чаро ҳангоми истило арабҳо айнан аз ин аслиҳа истифода карданашонро асоснок кунед.

Барои мулоҳиза

Дар ин мубориза ихшидҳои Суғд, бухор-худотҳои Бухоро, ҳокимони Кеш ва Насаф, тудунҳои Чоч, ҳукмдорони (ихшидҳои) Фарғона ва ҷабғуҳои Тахористон барои мақсади ягона муттаҳид шуданд. Хусусан, ба даҳшат овардани арабҳо аз тарафи вориси ҳоконати ғарбии Турк, ҳукмдори ҳоконати Туркаш, Сулиҳон дар марҳилаи нави муборизаи тӯрониҳои зидди арабҳо маҳсули иттифоқи турку суғд буд.

Барои маълумот

Ба Тўрон омадан ва паҳн шудани дини ислом бевосита бо истилои арабҳо ва ҳукмронии бисёрасраи араб вобаста аст. Агар юришҳои хилофати араб ба Тўрон дар асри VII оғоз ёфта бошад, фақат дар даври сарлашқари араб Қутайба баъди муборизаи дуру дароз кишвар ба тамом истило карда шуд. Дар натиҷаи ба вучудии қувваи нави сиёсӣ дар минтақа ҳудуди Тўрон ба ду қисм ҷудо шуд: 1) Мовароуннаҳр («он тарафи дарё») ва 2) Ароди атроқ («замини туркҳо», яъне заминҳои ҳукмдорони ба арабҳо мутеънашуда). Дар ин ду ҳудуд ҷараёни паҳнкунии ислом ҳар хел сурат гирифта буд.

Ба ҳокон Инал араб, тухор ҳучум кард. Он вақт тамоми аҳли суғдоқ, қулоҳи чокаш ҷудо мешуда омаданд. Ҳамон рӯз ҳучум кард. Халқи Турк то дарвозаи Темур, ба кӯҳи писараш Тинси хобида рафта расид.

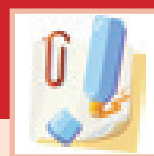
Қатори 45-47-и навиштаҷоти Тўнқоқ

Дар исломикунии Мовароуннаҳр ду омил зери таъсири бевоситаи ҳудро гузошт.

Дар Тўрон ҳукмдорони даври пеш аз ислом (ихшид, бухорхудот ва дигарон) мавқеи ҳудро нигоҳ доштанд. Аз ҷумла, онҳо аҳолии маҳаллиро идора намуда, вазифаи аз онҳо барои арабҳо андоз ғун қарданро иҷро мекарданд.

Ҳукмдорони умавӣ (халифаҳои араб) ба қорҳои дохилии кишвар даҳлат накарда, бо гирифтани хироҷ аз сулолаҳои маҳаллӣ маҳдуд мешуданд. Ин хироҷ баъзан дар шакли ҷиза аз аҳолии маҳаллӣ (андозе, ки аз намояндагони дигар дин ситонида мешуд) қабул карда мешуд. Ин минбаъд аз аҳолии дини ислом пазируфта дар бобати гирифтани андози оддӣ ё ҷиза аз аҳоли ба нофаҳмиҳо оварда расонд.

Дар даври умавӣҳо бо монешавӣ зимни қабули дини ислом аз тарафи аҳолии маҳаллӣ вобаста аст. Чунки арабҳо дар даври аввал имтиёзҳои зиёд доштанд. Бино ба қоидаҳои ин давр он касе, ки дини исломро қабул карда буд, баробари арабҳо ба имтиёзҳои ноил мегардид.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Бо истифодаи сарчашмаҳои хронологияи (солномаи) даври Умавиҳо тартиб диҳед. Зимнан кадом халифаҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ маданияи Осиёи Миёна нақши ба ҳуд хос гузоштаанд?
2. Андозу хироҷе, ки дар замини хилофат ситонида мешуд, ба халқ душвориҳои зиёди иҷтимоӣ иқтисодӣ оварданаширо асоснок кунед.

Барои мулоҳиза

Қутайба ибни Муслим кӣ буд?

Қутайба ибни Муслим аз лашкаркашони араб буда, соли 704 ўро халифаи араб Абдураҳмон ибни Марвон ба Хуросон ноиб карда мефиристад.

Бино ба қайди муаррихи асри IX Муҳаммад Наршаҳӣ Қутайба ибни Муслим дар мавзеи Бохилаи Шом таваллуд шудааст. Исми пурраи он амир Қутайба ибни Муслим ибни Умар ибни Ҳусайн ибни Робия ибни Холид ибни Усайд Ал-Хайр будааст. Бар зиммаи вай ғайр аз шуғл бо корҳои давлатӣ аҳолии сокини ин ҷоро ба ислом даъват кардан ва масҷиду мадраса барпо намудан гузошта шуда буд.

Бино ба солномаҳои забони хитой ва арабӣ шахсияти Қутайба ибни Муслим хеле пурғайрат, лашкаркаши ўҳдабаро, пешвои одил, хиёнатро набахшанда, табиатан саркаш ва инсони ба илм, шеърӣ ошно будааст.

Барои маълумот

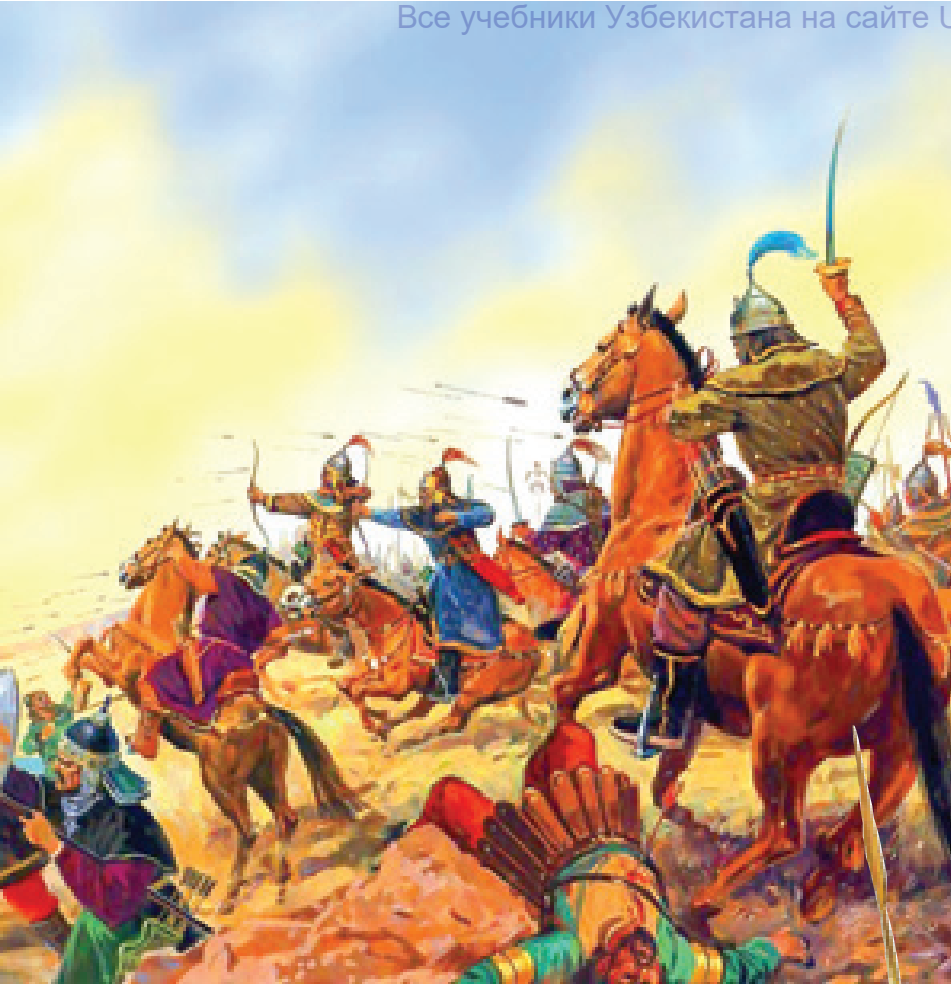
Арабҳо ба замини Тўрон баробари маданият, урфу одатҳояшон назарҳои мафкуравӣ, диниашонро оварданд. Арабҳо ба масъалаи дар ин кишвар мустаҳкам намудани мавқеи сиёсиашон ва таъмини суботи он аҳамияти алоҳида медоданд.

Маъмурияти хилофати араб ғайр аз дини насронӣ дигар ҳамаи динҳоро (зардуштӣ, шомонӣ ва монавия) динҳои сохта эълон кард.

Намояндагони аҳолии маҳаллии дини исломро қабул карда, мусулмон гашта дар солҳои аввал аз хироч ва қизя озод карда шуданд. Шахсони дини исломро напазируфта, андози сарикасии қизя мусупурданд.

Сарфи назар аз ин аксари аҳолии дини исломро пазируфта ба ном мусулмон шуда, муддати дароз пинҳонӣ ба дину эътиқоди худ монданд.

Бинобар ин шартҳои нави қабули дини ислом муқаррар шуд. Мувофиқи он мусулмон шудагон хатна бояд шаванд ва сураҳои Қуръонро ёд кунанд. Ҷорӣ карда шудани забони арабӣ, алифбо ва қо-

Фаъолияти эҷодӣ

1. Андозҳои хироҷ ва чизя аз киҳо ситонида мешуд?
2. Ҳаракатҳои ҳарбӣ таҳти раҳнамоии ихшиди Суғд Ғурак ва ҳокими Панҷакент Диваштич бо чӣ анҷом ёфт?
3. Ба роҳ мондани алоқаҳои хешу таборӣ байни лашкаркашони араб ва деҳқонони мулкдор ба кадом оқибатҳо овард?

нунҳои хилофат дар байни халқи маҳаллӣ эътирозро ба амал овард.

Соли 720 таҳти раҳбарии ихшиди Суғд Ғурак ва ҳокими Панҷакент Диваштич бар зидди арабҳо ҳаракатҳои ҳарбӣ сар шуданд. Барои кӯмак ба суғдиҳо аз Ҳафтруд (Ғитисув) лашкари туркҳо расида омад. Онҳо ба арабҳо зарбаи дандоншикан расонданд. Бо мақсади ором кардани аҳолии Мовароуннаҳр ва мустаҳкамкунии ҳокимияти арабҳо ноиби Хуросон Ашрос аз ононе, ки исломро қабул накарданд, ситонидани хироҷ ва андози чизяро бекор намуд. Ин тадбири муваққатии оромкунии аҳоли буд. Аксари деҳқонони зодагон бо ҷокар ва қадивархояшон исломро аз нав қабул намуда, ба тарафи арабҳо гузаштанд.

Байни лашкаркашони олимартабаи араб ва деҳқонони мулкдор алоқаҳои хешу таборӣ (қудо-андағӣ) ба роҳ монда шуд. Дар натиҷаи ин сиёсат байни арабҳо ва ашрофони маҳаллӣ то андозае иттифоқ ба вуҷуд омад.

Барои маълумот

Истилогарони араб ин диёрро ба осонӣ забт накарданд. Истилогарон қариб дар тӯли сад сол бар ивази қувваи бузург, маблағ ва талафоти азим Мовароуннаҳрро ба даст оварданд. Аслан ғалабаи истилогарони араб дар Мовароуннаҳр натиҷаи қудрати хилофат набуда, балки сари вақт муттаҳид шуда натавонистани аҳолии Тӯрон бар зидди душман, «сиёсати мустақил»-и худро ҳақ набаровардаи мулкдорони хурд ва бо муаммоҳои худ андармон шудани қувваҳои муттаҳидкунанда буд.

Дар замони истилои араб вазъи сиёсии тамоми минтақаи Тӯрон нағз набуд. Аҳволи иҷтимоию сиёсии қувваҳои асосии минтақа – хоқонати шарқию ғарбии Турк дар охири асри VI ва ибтидои асри VII барқарор набуд. Инро аввало набудани ягонагӣ байни давлатҳои туркӣ (хоқонати шарқии Турк, хоқонати ғарбии Турк ва хоқонати Туркаш) ва баҳри мақсади умумӣ сафарбар нашудан, ба вассалҳои худ дар Тӯрон нарасонидани ёрдам эзоҳ додан мумкин аст.

Таназзули хоқонҳои турк на фақат ба истилогарони араб мусоид шуд, балки барои рақиби азалий - империяи Тан низ айни муддао буд. Чунки империяи Хитой барои нобуд сохтани давлатҳои туркии доимо таҳдидкунанда, паст фаровардани аҳамияти минтақавии онҳо фурсати мусоид мепоид. Туркҳои шарқӣ ва ғарбӣ бо хуруҷҳои Хитой банд шуда, ба иттифоқчиёни худ дар муборизаи зидди арабҳо ёрӣ дода натавонистанд.

Арабҳо ҳаракатҳои озодихоҳии минтақаро бо душвориҳо хомӯш карданд, ҳукмдорон ва асилзодагони маҳаллиро ба тарафи худ моил намуданд ва бо ҳамин роҳ Тӯронро гирифта, ба мусулмон шудани аҳолии кишвар ноил гардиданд. Дар ҷараёни истило хилофати араб: аввало, аз ҳисоби ба дастоварии ғани-

матҳо ҳазинаи худро пур карданд, аз ҳисоби асирон ва гаравгонҳо талафоти ҳарбиашонро безарар намуданд; дуюм, ба воситаи исломикунии кишвар мовароуннаҳриёни соҳиби мероси қадим ва ғаниро барои хизмат дар роҳи дини ислом, инкишофи маданият ва илму фанни он ҷалб намуданд.

Кишвар барои арабҳо аз нигоҳи ҷуғрофӣ аҳамияти калон дошт. Самти асосии Роҳи бузурги абрешим аз Хитой то Суғд, аз ин ҷо ба воситаи Эрон ба соҳилҳои Баҳри Миёназамин ва даштҳои араб мерасонид. Аз ин боис марҳилаи аввали истило аз тороҷгарӣ сар шуд. Қиммат ва миқдори бойи-гариҳои ба даст даромада қўшинҳои арабҳоро ба ҳайрат овард. Мутаассифона, дар бораи миқдори захираҳои иқтисодии хусусӣ ва маҳаллии мавҷудаи кишвар то замони мо ягон маълумот боқӣ намондааст.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

Ба гурӯҳҳо тақсим шуда, самтҳои зеринро таҳлил ва ҷамъбаст кунед.

Даромада омадани арабҳо ба ҳаёти халқҳои дар ҳудуди Тӯрон зиста чӣ гуна таъсир расонд?

Ҷамъоати 1 Дар ҳаёти сиёсӣ

Ҷамъоати 2 Дар ҳаёти иҷтимоӣ

Ҷамъоати 3 Дар ҳаёти иқтисодӣ

Ҷамъоати 4 Дар ҳаёти маданӣ

МАВЗЎЪҲОИ 20–21:

ХУРОСОН ВА МОВАРОУННАҲР ДАР АСРИ VIII

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

Ба донишхоятон аз фанни таърихи ҷаҳон такя карда, ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед.

1. Аз чӣ сабаб мусулмонон намояндагони умавиҳоро айбдор кардаанд?
2. Аббосиҳо киҳо буданд ва мақсадашон чӣ буд?
3. Таърихи ба сари ҳокимияти омадани аббосиҳоро ба ёд оред.
4. Ба ҳудуди Хуросон кадом ҳудудҳои имрӯза дохил мешуданд?

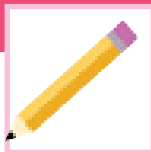

Барои маълумот

Дар охири солҳои 40-уми асри VIII дар хилофат барои тоҷу тахт мубориза авҷ мегирад. Бар зидди умавиҳои он замон ҳукмронбуда норозигии умумӣ хусусан дар даври ҳукмронии халифа Марвон Муҳаммад бениҳоят пурзӯр шуд. Ба он зиёд кардани миқдори хироч ва мунтазам ба ҳашар ҷалб шудани аҳолии сабаб шуд. Аббосиҳо барои даъват ба муборизаи зидди умавиҳо ба вилоятҳои гуногун тарғиботчиёни зиёдро мефиристанд. Яке аз он тарғиботгарон Абӯмуслими куфагӣ буд. Ӯ ба Хуросон омада, ба пуштибонӣ намудани авлодони пайғамбар (с.а.в.) даъватҳо кард.

Аввал ашрофони араб, баъд деҳқонони маҳаллӣ Абумуслимро дастгирӣ карданд. Садои ташвиқоти зидди умавиҳо дере нагузашта дар вилоятҳои Хуросон ва Мовароуннаҳр васеъ паҳн шуд. Аҳолии кишвар бар зидди хилофат исён бардошт. Қариб тамоми тарафдорони Абумуслим либоси сиёҳ пӯшида буданд. Аввалан, либоси сиёҳ рамзи мотам буд, сониян, он байрақи қувваи бузург ва нишонаи фарқкунии шӯришгарон аз ҷарбиёни умавиҳо дар майдони ҷанг буд.

Абумуслим аҳолиро ба муборизаи зидди умавиҳо даъват кард. Даре нагузашта Абумуслим маркази Хуросон — шаҳри Марвро ишғол кард.

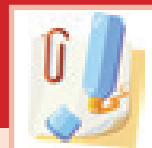
Барои мулоҳиза

Қўшунҳо таҳти сарвари Абуमुслим ба сўйи вилоятҳои марказӣ роҳ гирифтанд. Пойтахти хилофат-Димишқро ишғол карданд. Ба тахт намояндаи хонадони аббосиҳо Абулаббос Саффоҳ омад.

Абумуслим дар Бағдод ба лавозими болои давлатӣ ва қувваҳои ҳарбӣ таъин шуд. Аммо аббосиҳо аз болоравии обрўйи вай дар байни халқ хурсанд набуданд. Дар натиҷа Абумуслим аз пойтахт дур карда, ноиби Хуросон ва Мовароуннаҳр таъин шуд. Дар байни аҳоли кайфияти шўришгарӣ бар зидди аббосиҳо пайдо шуд. Яке аз ин шўришҳо дар Бухоро сар шуд. Абумуслим бо ёрии қувваҳои маҳаллӣ бо як азоб шўришро пахш кард.

Абумуслим – маънои луғавиаш дар тарҷума «Падари мусулмон» аст, моҳиятан маънои «беҳтарин мусулмон»-ро дорад.

Соли 750-ум Абулаббос Саффоҳ ба тахт нишаст. Дар хилофати араб ҳокимияти давлатӣ ба дасти аббосиҳо гузашт.

Фаъолияти эҷодӣ

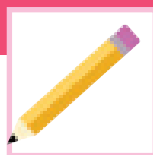
1. Абулаббос Саффоҳ ба туфайли дастгирии кӣҳо ба тахт нишаст?
2. Чаро Абумуслим аз пойтахт дур карда, ноиби Хуросон ва Мовароуннаҳр таъин гардид?
3. Соли 751 дар Тўрон чӣ гуна вазъияти сиёсӣ ба вучуд омада буд? Аз ин вазъият хитоиҳо чӣ гуна истифода бурданд?

Соли 751 чанговарони хитой, ки дар ҷанги наздики Талас асир афтода буданд, барои нигоҳ доштани ҷони худ ба ҳунармандони маҳаллӣ асрори истеҳсоли қоғазро омӯзонданд.

Ба асри IX омада истеҳсоли қоғаз ба яке аз соҳаҳои муҳимтарини ҳунармандӣ табдил ёфт. Бо мурури замон қоғази Самарқанд бозорҳои Шарқ ва Ғарбро гирифт.

Барои мулоҳиза

Хоқонати шарқии Турк аз ҷониби хоқонии Уйғур маҳв карда шуд. Дар ин ҳолат таҳдиди империяи Тан ба Тўрон авҷ гирифт. Хитой аз ихтилофи байни ихшиди Фарғона ва малики Чоч истифода бурда, соли 751 ба Тўрон юриш сар кард. Абумуслим бар зидди онҳо лашкари иборат аз араб ва тўронихоро бо сарвари Зиёд ибни Солеҳ фиристод.

Лашкари Хитой торумор гардид. Ин мавқеи хилофати арабро дар минтақа боло бурд.

Дар Тўрон аз Абумуслими ба ҳимоятгари хилофати араб ва манфиатҳои ислом табдилёфта хавф бурданд. Аз ин боис халифа ўро ба дарбор ҷеғ зад ва қатл намуд. Дар натиҷа барои авҷгирии ҳаракати халқӣ бар зидди аббосиҳо дар Хуросону Мовароуннаҳр баҳона пайдо шуд.

Барои маълумот

Дар нимаи 1-уми асри VIII империяи Тан барои гирифтани Роҳи бузурги абрешим ва ба худ тобеъ кардани давлатҳои дар ин роҳ ҷойгирифта чандин маротиба юриш намуд. Аҳволи вазнини дохилии Мовароуннаҳр ва аз Хитой ёрӣ пурсидани ҳокими Фарғона барои ин юриш баҳона шуд. Давлати Тан соли 750 зери фармондеҳии Гао Сянчжи миллаташ корейс (Гав Шанчжи) лашкари калонро сафарбар кард. Ин қўшун бо иттифоқи фарғонагӣ Чочро яқсон намуд, ғанимати зиёдро ба даст овард. Ҳокими Чоч қатл мешавад, писараш аз арабҳо ёрӣ мепурсад. Соли 751 лашкари арабҳо таҳти қумондони Зиёд ибни Солеҳ бо лашкари бузурги аз хитойҳо, фарғонагӣ, қашқарҳо, кучариҳо ва қарлукҳо иборати Гао Сянчжиро дар соҳили дарёи Талас рӯ ба рӯ омад. Ҷанги Талас 5 рӯз давом кард. Дар ҷараёни задухӯрд қарлукҳои дар таркиби армияи Тан буда аз ҷанги зидди арабҳо саркашӣ намуданд ва ба қисми ақби лашкари хитойҳо зарба доданд. Лашкари Хитой яқсон мешавад. Гао Сянчжи бо ёваронаш Ли Сейе ва Дуан Шоуши бо як азоб мегурезанд. Ҳунармандони аз байни асирони хитой интихобшуда ба Самарқанд оварда мешаванд. Онҳо барои боз ҳам инкишоф додани саноати қоғаз дар Самарқанд ҳиссаи муносиб мегузоранд. Ҳунармандони хитой ҳатто ба Байаннаҳрайн оварда мешаванд. Ҷанги Талас дар таърихи халқҳои Осиёи Миёна нақши муҳим бозид. Вай ба сиёсати таҷовузгаронаи империяи Тан нисбати ҳудуди Осиёи Миёна қатъиян хотима гузошт.

Барои маълумот

Корхонаи имрӯзаи истеҳсоли коғаз
дар Самарқанд

Коғаз асосан аз пўстлохи дарахти тут тайёр карда мешавад.

Агар коғазии сафедранги «Султони Самарқанд» бо нафисӣ, ҳамворӣ ва мулоимиаш аз дигар намуди коғазҳо фарқ кунад, «Коғазии шоҳии Самарқанд» аз ҷиҳати сифат аз он намеронад, рангаш зарди кушод, ба ранги набот монанд аст.

Намуди коғазии «Мири Иброҳимӣ» сафедранг, бо изҳои чакраи оби шакли кура пӯшида аст.

Навъи «Нимканор» аз омехтаи боқимондаи шоҳӣ ва риштаҳои пўстлох тайёр карда мешавад, вай сабзранг аст. Дар офаридани ин намуди коғаз пахта, шоҳӣ, пўстлохи дарахти тут ҳамчун ашёи хом васеъ истифода мешавад.

Камонҳои истеҳсоли Хоразм, зарфҳои сафолии Чоч ва коғазҳои Самарқанд дар байни молҳои дар Роҳи бузурги абрешим фурӯшанда моли машҳур ва бебаҳо ба шумор мерафтааст.

Мақдиси, муаррихи араб

Фаъолияти эҷодӣ

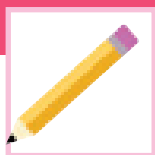
1. Ба донишхоятон аз дарси фанҳои табиатшиносӣ така карда, бо технологияи имрӯзаи истеҳсоли қоғаз шинос шавед. Ин ҷараёноро дар дафтаратон ба шакли инфографика нависед.
2. Ба фикри шумо, чаро қоғази Самарқанд дар саросари Шарқ машҳур шуда рафт?
3. Истеҳсоли қоғаз то замони мо кадом намуд ва марҳилаҳо дошта буд?

Барои маълумот

Шӯрише, ки дар охири асри VIII дар Мовароуннаҳр ба амал омад, бо номи «Шӯриши сафедҷомагон» ба забон гирифта мешавад. Раҳбари ин ҳаракат хунарманде бо номи Ҳошим ибни Ҳаким буд. Ӯ дар сараш ва рӯяш пардаи кабуд дошта мегашт. Аз ин боис ба ӯ тахаллуси «Муқаннаъ», яъне «Ниқобдор» дода буданд. Муқаннаъ дар Хуросон аз сарҳангӣ (лашкаркаши хурд) то дараҷаи вазирӣ расида буд. Вай таълимоти ба ғояҳои Маздак асосёфта — баробарии иҷтимоӣ ва ҳаёти озодро тарғиб менамуд.

Барои мулоҳиза

Аз асри VIII сар карда дар корҳои кишвари Тўрон дар корҳои девон ҷойи забонҳо ва хатҳои маҳаллии туркӣ, хоразмӣ, суғдӣ, бохтари-ро забон ва алифбои арабӣ ишғол намуд. Зери таъсири арабҳо ва дини ислом дар байни мусулмонон номҳои исломӣ расм шуд. Аксари аҳолии Тўрон оҳиста-оҳиста исломро қабул карданд. Бо гузашти вақт аҷдодони мо дар бобати офаридани асосҳои таълимоти ислом дар саросари олами исломӣ пешқадам шуданд.

Маздакия- таълимоти динию фалсафӣ. Асосгузори он – Маздак. Ғояи асосиаш- умумияти мулкӣ, умумӣ будани ҳама чиз, баробарӣ.

Муқаннаъ бо қарибони худ қалъаи Сомӣ наздики шаҳри Кешро ба қароргоҳи худ табдил дод. Ҷунбиши «Сафедҷомагон» вусъат ёфта, ба шӯриши калони халқӣ мубаддал гашт. Вай хусусан дар Суғд авҷ гирифта, ба Илоқ (Оҳангарон) ва Шош ҳам таъсири худро гузаронд. Дар шӯриш табақаҳои гуногун иштирок мекарданд. Шӯриши Муқаннаъ то соли 783 давом кард.

«Сафедҷомагон» дар Наршах ва Самарқанд шикаст хӯрданд, намоёндагони табақаи мулкдорони маҳаллӣ ба арабҳо ёрӣ меодагӣ шуданд. Соли 783 Муқаннаъ дар қароргоҳаш-қалъаи Сом ба муҳосира гирифта шуд. Баъди муҳосираи дуру дароз шӯришгарон таслим шуданд. Муқаннаъ ба истилогарон таслим шудан нахоста, ба ҷони худ қасд кард.

Соли 806 дар хилофат таҳти раҳбарии Рофеъ ибни Лайс боз шӯриш сарзад. Шӯриш дар Самарқанд оғоз шуда, дар вилоятҳои Шош, Фарғона, Бухоро, Нахшаб ва Хоразм паҳн гардид. Даре нагузашта ин вилоятҳо аз дасти хилофат рафтанд. Ноиби Хуросон Маъмун набераҳои Сомонхудо-ти аз деҳқонон буда: Нӯҳ, Аҳмад ва Яҳёро илтимос кард, ба ӯ ёрӣ диҳанд. Онҳо Рофеъ ибни Лайс-ро дастгир карда, ӯро барои таслим шудан ба халифа маҷбур карданд. Ҳамин тариқ, ҳаракати навбатии халқӣ паҳн карда шуд.

Муборизаи халқҳои маҳаллӣ бар зидди истилогарон беҳуда нарафт. Оҳиста-оҳиста ҳукмронии хилофат заиф шудан гирифт. Ин ҳол майли озодихоҳии аҳолии Мовароуннаҳрро тезонид.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Манбаъро хонед. Ба ҳаракати Муқаннаъ баҳо диҳед.
2. Муқаннаъ барои расидан ба мақсадаш аз чиҳо истифода бурд?
3. Имрӯз қувваҳое, ки барои ишғоли давлат кӯшиш мекунанд, аз чиҳо истифода мебаранд? Дар мақсади онҳо бо ҳаракати Муқаннаъ чихатҳои монанд оё ҳастанд?

Дар сарчашмаҳо

Муқаннаъ аз аҳолии атрофи Марв, аз деҳаи Коза буда, номаш Ҳошим ибни Ҳақим аст. Ӯ аввал бо кудунгарӣ (ранг додани матоъ) мекард, баъд бо илм машғул шуд ва ҳар гуна илмҳо: чашмбандӣ, сеҳр ва тилсимро омӯхт. Чашмбандиро нағз омӯхта, даъвои пайғамбарӣ ҳам кард. Муқаннаъ чашмбандиро омӯхт ва ғоят зирак буд, оид ба илмҳои қадим китобҳои (олимони) зиёдро хонда буд ва дар ҷодугарӣ устод буд. Номи падари вай Ҳақим буд, ӯ яке аз лашкаркашони амири Хуросон дар даври Абучаъфар Давонақӣ буд. Ӯ аз Балх баромада буд.

Сабаби Ҳошим ибни Ҳақимро Муқаннаъ гуфтаниш чунин буд: ӯ хеле хунукбашара буд, сараш кал, як чашмаш кӯр буда, аз ин боис рӯяшро бо пардаи кабуд пинҳон карда мегашт. Муқаннаъ дар замони даъватии Аббосиҳо Абумуслим яке аз лашкаркашони Хуросон шуда, ба маснади вазирӣ ҳам нишаст ва даъвои пайғамбарӣ кард ва чанд муддат бо ҳамин даъво гашт. Абучаъфар Давонақӣ одам фиристода, ӯро аз Марв ба Бағдод овард ва чанд сол дар зиндон партофт. Баъд ӯ аз зиндон раҳой ёфта, боз ба Марв омад ва одамонро ҷамъ карда: «Шумо оё маро медонед, кистам?», гуфта пурсид. Одамон: «Ту Ҳошим ибни Ҳақим ҳастӣ», — гуфтанд. Ӯ: «Шумо хато кардед, ман худои шумо ва оламиён ҳастам», — ва боз: «Худамро чӣ гуна ном додан хоҳам, мегузoram», — гуфт ва: «Ман зоте ҳастам, ки ба халқ худамро дар сурати «Одам (Ато), баъд дар сурати Нӯх, сипас дар сурати Иброҳим, баъд дар сурати Мӯсо, сонӣ дар сурати Исо, баъд дар сурати Муҳаммад мустафо (с.а.в.) — баъд дар сурати Абумуслим намоён додаам, акнун бошад ман дар сурати шумо дида истодагиатон мебошам», — гуфт. Одамон: «Дигарон даъвои пайғамбарӣ карда буданд, ту бошӣ даъвои худой мекунӣ», — гуфтанд. Муқаннаъ: «Онҳо нафсонӣ буданд, ман бошам рӯҳонӣ ҳастам ва дар даруни (бадани) онҳо будам, дар ман чунин қудрате ҳаст, ки худамро дар ҳар сурате нишон доданро хоҳам, дар ҳамон сурат нишон медиҳам», — гуфт ӯ.

Аз китоби Иброҳим ва Муҳаммад ибни Ҷарир ат-Табарӣ
«Ахбори Муқаннаъ»

Аз омӯхтаамон хулоса мебарорем

Воқеаҳое, ки дар асри VIII дар худуди Мовароуннахр ва Хуросон рӯй дода буданд, бо воқеаҳое аз фанни таърихи ҷаҳон вобаста кунед.

1. Дар ин давр аҳволи иҷтимоию сиёсии давлатҳои Европа чӣ гуна буд?
2. Ба фикри шумо, дигаргуниҳои куллии, ки дар асри VIII дар Мовароуннахру Хуросон рӯй дода буданд, ба кадом соҳаи ҳаёти аҳолии таҳҷой таъсири калон расонд? Фикратонро бо далелҳо асоснок кунед.
3. Ташкилҳои хилофати араб боз ба кадом соҳаҳо таъсири худро расонд? Барои ҳаёти имрӯза вобаста карда фаҳмонидан кӯшиш намоед.
4. Дар асоси маводи ҷамъовардаатон тақдирот тайёр кунед.

МАВЗЎЪҲОИ 22–23:

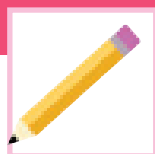
ҚАРЛУҚҲО, ЎҒУЗҲО, ТОҲИРИҲО

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Зуд-зуд шӯриш бардоштани аҳолии Мовароуннаҳр ва Хуросон, ҷангҳои доимии байниҳамдигарӣ ва зиддиятҳои дохилӣ ба ҳокимияти хилофати араб чӣ гуна таъсир мерасонд?
2. Дар асрҳои VI-X Роҳи бузурги абреши аз кадом ҳудудҳо мегузашт?

Дар ватани қарлуқҳо ғайр аз пойтахт Ҷўл, Навкат, Карманакат Ёр, барин, шаҳру якчанд деҳаҳо қад рост кардаанд.

Барои мулоҳиза

Зуд-зуд шӯриш бардоштани аҳолии Мовароуннаҳр ва Хуросон, ҷангҳои доимии байниҳамдигарӣ ва зиддиятҳои дохилӣ ҳокимияти хилофати арабро заиф кард. Ин боиси пайдоиши давлатҳои мустақил гардид.

Барои мулоҳиза

Дар қадим қарлуқҳо – яке аз қабилаҳои туркӣ дар ғарби Олтой, баъд дар миёнамаҷрои дарёи Иртиш зиндагӣ ба сар мебуданд.

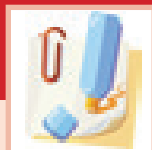
Дар асрҳои VI-VII онҳо ба таркиби ҳоконати турк даромаданд. Дар миёнаҳои асри VIII дар кишвари Еттисув (Ҳафтруд) давлати қарлуқҳо ташкил ёфт. Пойтахти он шаҳри Суёб буд, ки аз дарёи Чу дар шимолтар ҷой гирифта буд. Ҳукмдори давлати қарлуқҳо «ябғу» ё «ҷабғу» мебуданд.

Дар миёнаҳои асри X қисми калони қарлуқҳо мусулмон шуда буданд. Давлати қарлуқҳо аз шимол ва шарқ то водии дарёи Элсуви, то биёбонҳои қабилаи чигил; аз ғарб бо кишвари ўғуз ва водии Фарғона; аз ҷануб бошад то воҳаи яғмоҳо ва Туркистони Шарқӣ сарҳад дошт.

Аҳоли бо парвариши чорво, дар бағалҳои кӯҳҳо бо деҳқонӣ машғул буданд. Бо Туркистони Шарқӣ ва Мовароуннаҳр муносибатҳои савдо доштанд. Ба хориҷ асосан пашм ва маҳсулоти пашмин (мӯйина), қолин, шолча, наMAT барин чизҳо мебароварданд. Дар асри X қарлуқҳо ҳудудҳои шимолии Мовароуннаҳрро гирифтанд, ба атрофи Шош ва Фарғона, инчунин водии Зарафшон омада ҷой гирифтанд. Баъдтар бо аҳолии маҳаллии муқимнишин омехта шуданд.

Ашрофони қарлуқ

Пас аз таназзули ҳоконати ғарбии Турк яке аз иттиҳодияи калони этникии ташкилфта этноси ўғуз (дар манбаҳои арабию форсӣ гуз) буд.

Фаъолияти эҷодӣ

Дар асоси донишҳое, ки аз фанни таърихи ҷаҳон гирифтаед, ҳудуди зисти салҷуқиҳо ва давлате, ки онҳо идора мекарданд, бо кадом давлатҳо ҳамсарҳад буданд, аниқ кунед.

Ўғузҳо –
қабили туркие,
ки дар ҳудуди
Тўрон зиндагӣ
кардааст.

Барои мулоҳиза

Дар замони ҳукмронии хоқонати Турк ўғузҳо дар таркиби он буданд. Хоқонати Турк заволи ёфта, қисми калони ўғузҳо ба ҳавзаи Сирдарё ва соҳили баҳри Арал муқим шуданд. Онҳо дар охири асри IX ва ибтидои асри X ба давлати Ўғузҳо асос гузоштанд.

Дар поёноби Сирдарё шаҳри Янгикент пойтахти давлати Ўғузҳо буд. Аз асри X сар карда ўғузҳо дини исломро қабул мекунанд.

Дар чоряки асри X давлати Ўғузҳо ба зарбаи дандоншикани қипчоқҳои аз шимолу шарқ ба ҳаракат омада вохӯрданд ва пароканда шуда рафтанд. Онҳо диёри худро тарк намуда, як қисмашон ба даштҳои Кавкази Шимолӣ рафта муқим гаштанд. Қисми дигарашон аввал ба Мовароуннаҳр даромада меоянд

ва бо роҳнамоии салҷуқиҳо ба истилои кишварҳои Осиёи Пеш шурӯъ мекунанд.

Ин ду давлати туркӣ на фақат Мовароуннаҳрро, балки ба ҳаёти сиёсии аҳолии Шарқи Миёна ва Осиёи Пеш таъсири калон мерасонанд. Аҳолии ин давлатҳо ба таърихи этникии халқҳои муқими ин ҳудуд таъсир гузарониданд.

Масалан, қарлуқҳо ба этногенези ўзбекҳо ва тоҷикҳо, ўғузҳо ба этногенези туркманҳо, озарбойҷонҳо, қароқалпоқҳо нақши муҳим бозиданд.

Ўғузҳои қадимӣ

Савораи ўғуз

Тоҳириҳо – сулолае, ки давлати Тоҳириёнро дар Хуросон идора кардаанд (821-873). Расман ба аббосиҳо мутеъ буданд. Ба сулола соли 821 Тоҳир ибни Ҳусайн асос гузошт.

Барои маълумот

Дар охири асри VIII ва ибтидои асри X вазъияти вазнини сиёсии хилофатро ба ларза оварда аббосиҳо ро маҷбур намуд, ки сиёсаташонро нисбати Мовароуннаҳр ва Хуросон дигар кунанд.

Ашрофони маҳаллӣ на фақат Мовароуннаҳр ва Хуросонро зери тасарруфи худро дароварданд, балки акнун дар маркази хилофат дар идоракунии ҳокимият бештар нуфуз пайдо карданд.

- Дар ин чараён баъди вафоти халифа Ҳорун-ар-Рашид (786–809) муборизаи байни писарони ӯ Маъмун ва Амин дар солҳои 809-813 роҳи калон кушод.

- Арабҳои қисми марказии хилофат Аминро ба тахти хилофат шинонданд. Маъмуни аз ин ҳолат норозӣ бар зидди додарааш Амин мубориза сар кард. Яке аз ашрофони вилояти Ҳирот Тоҳир ибни Ҳусайн бо мулкдорони Хуросон ва Мовароуннаҳр ба ӯ ёрӣ расонданд.

Соли 813 онҳо ба Бағдод юриш мекунанд. Пойтахт забт шуд ва Маъмун ба тахти хилофат нишаст. Бар ивази он Тоҳир соли 821 ноиби Хуросон ва Мовароуннаҳр таъин шуд. Инчунин, Маъмун ёри ашрофони Мовароуннаҳрро фаромӯш накард. Набераҳои Сомонхудотро ба баъзе шахру вилоятҳо ноиб таъин намуд. Ба Нӯҳ Самарқанд, ба Аҳмад Фарғона, ба Яҳё Шош ва Уструшона, ба Илёс Ҳирот расид. Бар ивази ин бародарони сомонӣ хироҷи ҳарсолаи Мовароуннаҳрро бо маблағи зиёд ба воситаи тоҳириҳо ба хазинаи халифа фиристода меистанд.

Дар замони Тоҳириён аҳволи аҳли меҳнат чун ҳамеша хеле вазнин буд. Халқи аз ҷабру зулми деҳқонони мулкдор, андозҳои вазнини давлат безоршуда шӯриш мекунад. Ба онҳо «ғозиён» ҳам ҳамроҳ мешаванд. Ба шӯриш саффорихо-хунармандони мисгар бародарон Яъқуб ва Амр ибни Лайс сарварӣ мекарданд. Соли 873 пойтахти Хуросон Нишопурро тасарруф мекунанд. Дар оқибати он ба ҳукмронии тоҳириён хотима гузошта, ҳокимият ба дасти *саффорихо* мегузарад.

Тоҳир ибни Ҳусайн ҳокими шаҳри Бӯшанги назди Ҳирот буд, соли 811 дар наздикии Рай саркардаи халифа Амин-Алӣ Моҳонро мағлуб кардааст. Бар ивази ҷасораташ дар ҷанг тахаллуси ҳарбии «Зул яминайн» (бо ду даст ҷангкунанда) дода шудааст.

Пули
тангаи
тоҳириҳо

Саффориён – сулолае, ки ба давлати Саффорихо ҳукмронӣ кардааст. Номии саффорихо аз номи асосгузори он Яъқуб ибни Лайс-ас-Саффор гирифта шудааст. Ҳукмдорони калони саффорихо: Яъқуб ибни Лайс (873-879); Амр ибни Лайс (879-900)

Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар бораи Ҳорун ар-Рашид ва Маъмун бо Амин чӣ гуна маълумотро медонед?
2. Оё дар бораи академияи Маъмун шунидаед? Чаро академия бо номи Маъмун вобаста аст?

Дар сарчашмаҳо

Рофеъ ибни Лайс бар зидди Ҳорун ар-Рашид шӯриш сар карда, вақте Самарқандро гирифт, Ҳорун ар-Рашид Ҳарсама Айаиро зидди Рофеъ ибни Лайс ба ҷанг фиристод. Рофеъ Самарқандро ҳисор гирифт ва Ҳарсама барои дастгиркунии ӯ очиз буд. Бинобар ин сабаб Маъмун бо Ҳорун-ар-Рашид ба Хуросон омад ва дили Ҳорун бағоят бо ин кор машғул буд.

Маъмун ба писарони ашрофи маҳаллӣ Асад хат навишта, ба онҳо дар ҷанги зидди Рофеъ ба Ҳарсама ёрдам доданро амр намуд. Бино ба даъвати писарони Асад Рофеъ ба Ҳарсама сулҳ бастанд ва байни онҳо қудову андағӣ ҳосил шуд. Ҳорун аз ин кор хотирчамъ шуд. Хавфи тамоми Хуросонро забт кардани Рофеъ вуҷуд дошт. Бинобар ин бастанӣ ин сулҳ барои Маъмун хеле шодибаш буд. Ҳорун дар аснои ин сафар дар Тӯс вафот кард.

Маъмун баъди нишастан ба тахти хилофат ба ҳар қадамашон барои некиҳояшон яқтоӣ шаҳри бонуфузро дод. Ҳассон аз амирии Хуросон бекор карда, Тоҳир Ҳусайн амири Хуросон шуда бошад ҳам Тоҳир он вилоятҳоро ба ихтиёри писарони Асад гузошт ва ба қалони онҳо Нӯҳ ибни Асад либос пӯшонд.

Аз «Таърихи Бухоро»-и Абубакри Наршахӣ

Аз омӯхтаамон хулоса мебарорем

1. Чаро дар асрҳои IX-X дар Тӯрон таъсири қарлуқҳо, ўғузҳо ва тоҳириён нисбат ба халқҳои дигари минтақа пурзӯртар шуд?
2. Бо ҳамсинфонатон ба ҷаҳор гурӯҳ тақсим шуда, дар асоси ҷадвали зерин маълумотҳоро таҳлил кунед.

Қарлуқҳо

Баромадашон....

Соҳти иҷтимоӣ.....

Аҳамияти таърихӣ.....

Ўғузҳо

Баромадашон....

Соҳти иҷтимоӣ.....

Аҳамияти таърихӣ.....

Тоҳириҳо

Баромадашон....

Соҳти иҷтимоӣ.....

Аҳамияти таърихӣ.....

Саффорҳо

Баромадашон....

Соҳти иҷтимоӣ.....

Аҳамияти таърихӣ.....

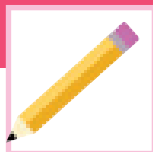
МАВЗЎЪҲОИ 24–25:

СОМОНИЁН

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Ба донишхоятон аз фанни таърихи ҷаҳон таъя намуда, кадом сабабҳо боиси таназзул ёфтани хилофати араб дар ибтидои асри IX шуданд, гӯед.
2. Чаро набараҳои Сомонхудодро ба баъзе ҳудудҳо ноиб таъин намуданд? Ин ҳудудҳоро аз харита нишон диҳед.

Барои мулоҳиза

Дар асри IX дар ҳаёти сиёсии Мовароуннаҳр низ дигаргуниҳо рӯй доданд.

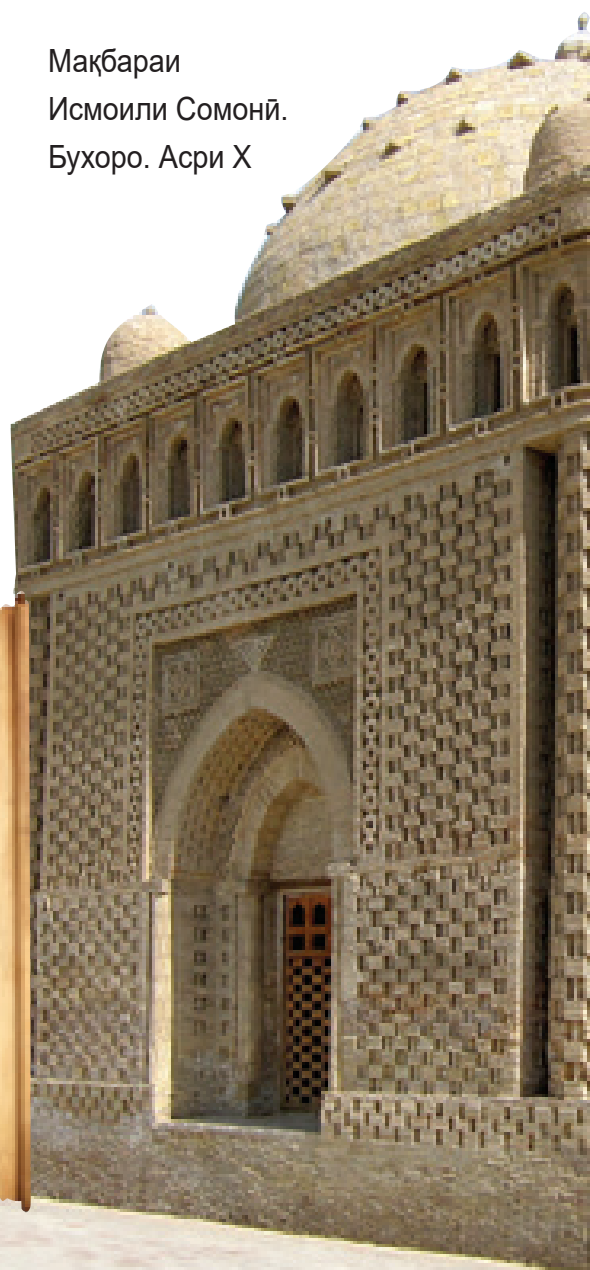
Дар кишвар аввал Нӯҳ, баъд Аҳмад сарварӣ мекард. Ҳар кадоме аз ин ҳукмдорон бо номи худ тангаҳои мисӣ сикка занонда буданд. Пас аз вафоти Аҳмад писараш Наср Самарқандро ба марказ табдил дод. Вай ҳамаи вилоятҳои Мовароуннаҳрро муттаҳид кард ва ҷораҳои аз Хуросон алоҳида намудани онро медид.

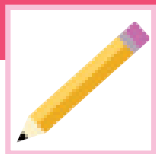
Дар ҷоряки охири асри IX қариб ҳамаи вилоятҳои Мовароуннаҳр ба зери тасарруфи сомониҳо мегузарад. Наср ба ҳукмдори тамоми Мовароуннаҳр табдил ёфт. Бо номи ӯ нуқра-дирҳам зарб мешавад.

Мақбараи
Исмоили Сомонӣ.
Бухоро. Асри X

Баромади Сомониён

Дар сарчашмаҳо оид ба пайдоиши Сомонхудо-тҳо маълумоти гуногун оварда шудаанд. Чуноне ки дар аксари сарчашмаҳо гуфта шудаанд, шаҷараи онҳо ба сарлашқари ҳарбии шоҳаншоҳи Сосонӣ Ҳурмазди IV (579-590) Баҳроми Чӯбина (асри VI) рафта мерасад. Баҳроми Чӯбина аз туркҳои ўғузи дар хизмати Сосониён буда баромадааст. Авлодони ӯ дар Балх зиндагӣ карда, аз ҳамин ҷо ба ҳудудҳои гуногуни Хуросон ва Мовароуннаҳр ноиб карда фиристода мешуданд.

Барои мулоҳиза

Дере нагузашта байни бародарон Наср ва Исмоил барои тахт мубориза сар мешавад. Соли 888 дар ҷанг Исмоил ғолиб омад. Лекин ӯ то вафоти бародараш дар мулки худ, баъд ба тамоми Мовароуннаҳр ҳукмрон мешавад.

Исмоили Сомонӣ Мовароуннаҳрро муттаҳид карда, барои сохтани давлати мустақкам кӯшид. Ба ҳудудҳои шимолу шарқӣ юриш кард. Баъдтар шаҳри Тарозро забт карда, ба бодиянишинон (даштиҳо) зарбаи дандоншикан дод.

Албатта мустақилии аҳолии Мовароуннаҳр ба хилофати араб хуш намеомад. Аз ин боис хилофат ҳаракат мекард, ки саффорӣҳо бо Сомониён задухӯрд карда, ҳар ду тарафро заиф намуда, бар ин вилоятҳо таъсири худро аз нав ҷорӣ намоянд.

Халифа Мӯътазид дар бораи ҳуқуқ додан ба ҳукмдори саффорӣҳо Амр ибни Лайс оид ба дар як вақт ба Хуросону Мовароуннаҳр ҳукм рондан фармон баровард ва онро ба Исмоил муқобил гузошт. Дар натиҷа байни онҳо ҷанг сар шуд. Ҷанг бо ғалабаи Исмоил анҷом ёфт. Тамоми Хуросон ба дасти сомониҳо гузашт. Халифа ноилоч ба Исмоил ёрлиқи ҳукмдориро фиристод. Исмоили Сомонӣ тамоми Мовароуннаҳр ва Хуросонро зери тасарруфи худ муттаҳид кард. Шаҳри Бухоро ба пойтахти ин давлат табдил ёфт.

Фаъолияти эҷодӣ

Ба донишхоятон аз фанни география така карда, харитаи ҳудудҳои ҷойгиршавии шаҳрҳои Фарғона, Исфичоб (Сайрам), Чоч, Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Чағониён, Хутталон, Кеш, Хуросон, Сисистон, Ғазнаро кашед. Майдони ин ҳудудҳоро ҳисоб кунед. Бо харитаи замонавӣ қиёс кунед. Исмоили Сомонӣ кадом ҳудуди калонро ба таркиби мамлакат дароварда буд?

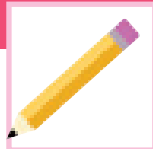

Харитаи давлати Сомониён

Дар замони Сомониён Наср ибни Аҳмад ибни Исмоили Сомонӣ дар Регистон сохтани як саройро фармуд. Қасри бағоят зебо сохтанд. Амир барои ин моли зиёд сарф кард. Ӯ барои амалдоронаш дар назди дарвозаи қасри ҳудаш ба сохтмони қаср фармоиш дод, онро ҳам сохтанд, чуноне ки ҳар як амалдор дар назди дарвозаи қасри подшоҳи худ алоҳида девон дошт; масалан, девони вазир, девони муставфӣ (харчу дахл, даромаду баромад), девони корҳои идоракунии ҳуҷҷатҳои давлатӣ (амид-ул-мулк), девони соҳиб-уш-шурот (сарвари посбонҳо), девони соҳиб-ул-барид (мутасадди хату хабарҳо), девони мушриф (корҳои дарбор), девони мулкҳои хоси давлатӣ, девони мӯхтасиб, девони вақф, девони қозӣ. Амир бо ҳамин тартиб ба ташкили девонҳо амр дод ва онро бунёд карданд.

Абубакри Наршахӣ,
«Таърихи Бухоро»

Барои мулоҳиза

Сомониҳо дар бобати идоракунии мамлакат маъмурияти хеле ихчамро аввал ташкил карданд. Вай аз дарбори амир ва девонҳо (вазиратҳо) иборат буд.

Дар дарбор қароргоҳи амир ва ҳарами ӯ, аъёнҳои дарбор, истиқоматгоҳҳои наварон ва хизматгорон буданд. Бино ба ривояти Наршахӣ раёсати Сомониён асосан ба воситаи дахто девон ташкил шуда, дар байни онҳо девони вазир маҳкамаи садри садорат (раёсат) ба ҳисоб ме рафт. Дар замони ҳукмронии Наср ибни Аҳмад (Насри II) дар майдони Регистони Бухоро дар рӯ ба рӯи дарбори амир барои девонҳо қаср созонда, маҳкама (деворонҳо) дар ҳамин бинои махсус ҷойгир шуданд. Ходимони девонҳоро аз ашрофзодагонӣ босаводе, ки забонҳои арабӣ, форсӣ, туркиро пухта медонистанд, Қуръон ва қоидаҳои асосии шариатро нағз медонистанд, аз илмҳои гуногун бохабар интихоб карда мегирифтанд.

Барои мулоҳиза

Барои қабул ба корҳои давлатӣ як силсила талабҳо мавҷуд буд. Масалан, мукамал донишманди забони давлатӣ, пурра бо-хабар будан аз меъёрҳои ҳуқуқии замон, аз таърих, адабиёт ба-рин илмҳо воқиф будан, донишмандӣ оид ба корҳои ҳисобу китоб ва ғай-ра. Исмоили Сомонӣ аз ҷумлаи сарбозони доимии махсуси дарбор иборат лашкари ҳарбии нағз мусаллаҳ ташкил кард. Сарбозони нағз ва тӯлонӣ хизмат карда ба лавозими «ҳочиб» бардошта мешуданд. Сарвари ҳочибҳо «ҳочиб-ул-ҳичоб» ё «ҳочибӣ бузург» ном дошт. Ин унвон дар дарбори Со-мониён унвони олий ба ҳисоб мерафт.

Лашкар аз ду тоифа иборат буд: қисмҳои интихобии мунтазам хизмат-кунанда (гвардия) ва дар ҳолатҳои зарурӣ қисмҳои аз вилоятҳо ҷамъшуда. Хизмат дар қисмҳои интихобӣ камаш аз ҳашт зина иборат буд, аз аскари оддии пиёда ба висоқбошӣ, яъне роҳи ба гурӯҳи аз чор нафар иборат сар-вар шуданро мегузашт. Баъд ба мақоми ҳайлбошӣ (сарвари қўшуни хурд) расидан мумкин буд. Ба ин дараҷа фақат хизмат дар доираи тартибу инти-зом ва талабҳои зарурӣ расидан мумкин.

Баъди вафоти Исмоили Сомонӣ бесарусомонии сиёсӣ ба авҷ баромада, ба мавқеи ҳокимияти марказӣ футур расид. Дар қисми Еттисув (Ҳафтруд) ва Қашқари минтақа сулолаи нави сиёсӣ – қарохониҳо пурзӯр шуда истода буданд. Дар натиҷа дар охири асри X ҳокимият ба дасти Қарохониҳо гу-зашт. Қарохониҳо бар қисмҳои Еттисув, Қашқар, Мовароуннаҳр ҳукмронӣ намуданро сар карданд. Хуросон, Ғазна барин вилоятҳо аз ҳамин давр сар карда, ба тобеияти боз як сулолаи нави сиёсӣ – ғазнавиҳо гузашта буданд.

Шоҳи Сомониён дар ҷанг.
Асари санъат

Фаъолияти эҷодӣ

1. Аз чӣ сабаб Исмоили Сомонӣ барои қабул ба корҳои давлатӣ талабҳои му-айянро сар карда баромад? Шумо боз кадом шарту талабҳоро мегу-зоштед?
2. Дар асоси маълумоти мавзӯи «Санъати ҳарбии халқҳои Тӯрон» ҳаёти ҳарбиро дар замони Сомони-ён таҳлил кунед: ҷиҳатҳои умумият ва фарқи онро аниқ кунед.
3. Дар ин давр дар таърихи ҷаҳон, дар Европа ва давлатҳои дигари Осиё идоракунии ҳарбӣ чӣ гуна буд?

Барои мулоҳиза

Дар асрҳои IX-X заминдорони калон ба ҷои кор фармудани кадиварҳо заминхояшонро ба аъзои ҷамоаҳои камзамини деҳот ба иҷора доданро афзал медонистанд. Дар он замон иҷоракоронро «барзгар» ё «ҷуфтгарон» меномиданд. Андози давлатӣ (хироҷ ва ушр) аз заминдор ва ҳам аз барзкорон алоҳида-алоҳида гирифта мешуд.

Юришҳои ҳарбии Сомониён, низоъҳои дохилии сулолаи ҳукмрон, ҳаракатҳои худсаронаи ҳокимони маҳаллӣ торафт авҷ мегирифт. Оқибат дар мамлакат бурҳони иқтисодӣ рӯй дод. Ҳатто барои ҳарбиён аз ҷумла, додани музд ба сарбозони турки доимии амир маблағ ёфт намешуд. Барои раҳо ёфтани аз ин аҳволи вазнин аз аҳоли ду бор андоз ситонида мегирифтанд. Бетартибии зиёд дар кишвар вазъиятро боз ҳам пуршиддат мекард, ба сар бардоштани табақаҳои гуногуни аҳоли сабаб гардид.

Тангаи Наср
Аҳмад

Савораи
Сомониён

Исмоил соли 849 дар Фарғона таваллуд шудааст. Дар 14-солагиаш падараш Аҳмад вафот кард, дар дасти бародараш Наср мемонад. Агар бо забони манбаъ гӯем, «ӯ боақл, адолатпарвар, соҳиби фикр ва тадбир» буд. Исмоил соли 892 тамоми Моваруннаҳрро зери дасташ намуд ва ҳамин тариқ «дар ҳақиқат ҳам ба подшоҳӣ муносиб ва ҳақдор» буданашро исбот кард.

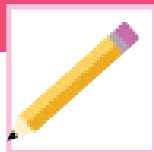
Исмоил дар таърихи давлатдорӣ арбоби давлатие ба ҳисоб меравад, ки таҷриба ва анъанаҳои бомуваффақият давом дода тавонистааст. Ӯ пеш аз ҳама барои таъмин кардани ваҳдати (ягонагии) сиёсии кишвар камарро маҳкам баст ва Фарғона, Исфичоб, Шош, Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Ҷағониён, Хутталон, Кеш, Хуросон, Сиистон, Ғазна барин вилоятҳоро ба зери ҳукми худ муттаҳид кард...

Исмоил барои аз сари нав барпо кардани асосҳои давлати мутамарказ муваффақ шуда буд.

Азамат Зӣё, «Таърихи давлатдорӣи ўзбек»

Зарфи замони Сомониён

Барои мулоҳиза

Дар қисмҳои ҳарбии Сомониён, дар лавозимҳои маъмурӣ туркӣ ба кишварҳои дигар ба савдо бароварда мешуданд. Агар ғулом гурехта равад, ӯро ҳеҷ касе наметаст.

Дар хизмати Сомониён ғуломони туркӣ ҳам кам набуданд. Аз байни онҳо ҳокими вилоят, ҳарбиён, ҳатто сарварони давлат баромадаанд: Самҷури, Алптегин, Тош, Фоик ва дигарон аз ҷумлаи онҳоянд.

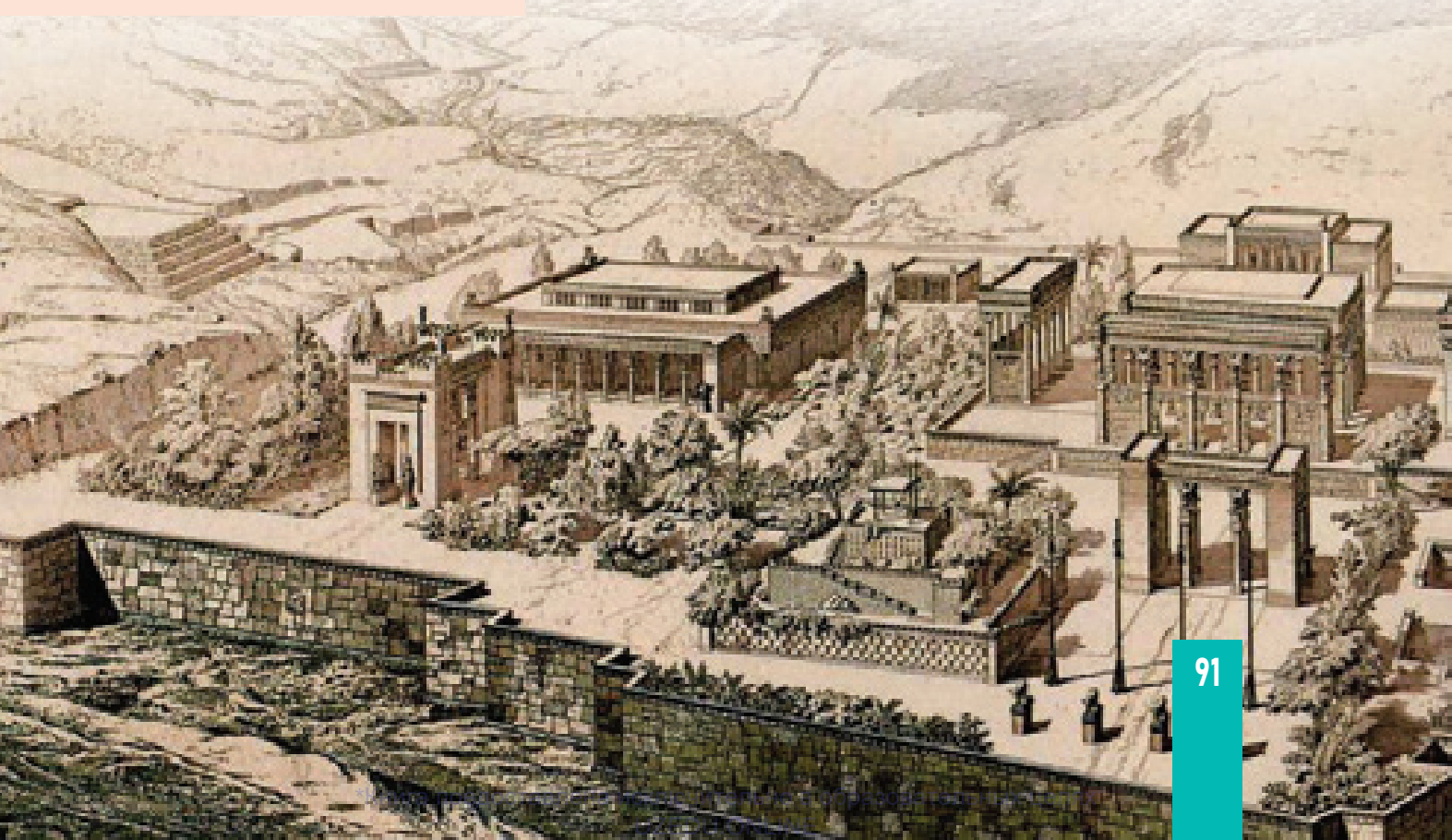
Алптегин собиқ ғуломи сомониҳо, баъдтар сарлашқари калони ҳарбӣ, ҳокими вилояти Хуросон ва заминдори калон буд. Ӯ сарватманд шуда, деҳаҳои Хуросон ва Мовароуннаҳрро харида гирифта буд, дар ҳар як шаҳр қаср, ҳавлӣ, корвонсаройҳо дошт. Як нафар ғуломи аз бозори Нишопур харидаи Алптегин бо номи Сабук (баъдтар Сабуктегин) бо истеъдодаш ба дараҷаи лашқарқашӣ калони ҳарбӣ расида буд.

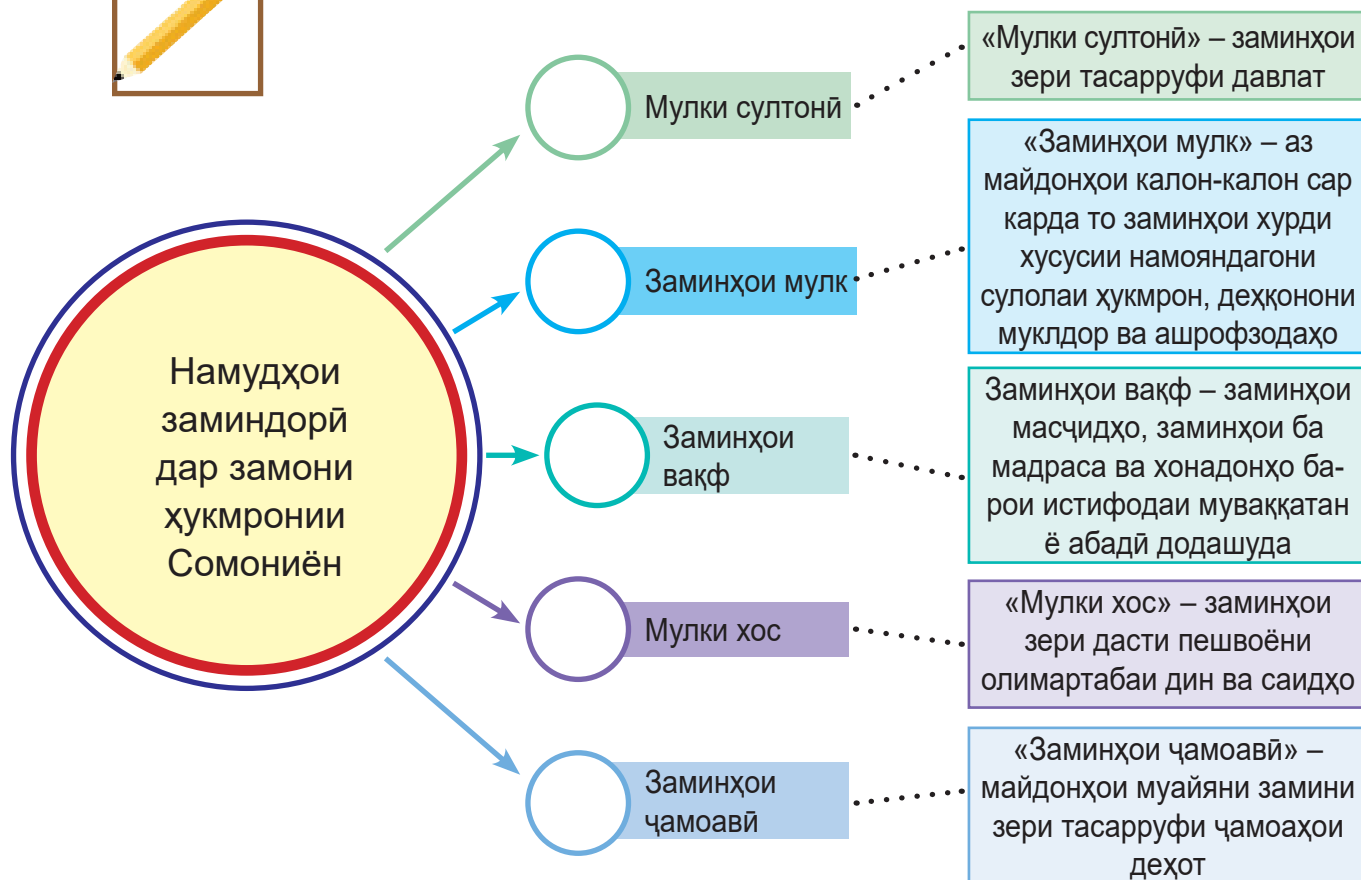
Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар тақдири Алптегин ва Сабуктегин муносибат ба ғуломон чӣ гуна нақш дошта-нашро ифода кунед.

2. Муносибат ба ғуломонро бо сохти ғуломдориҳои Мисри қадим, Рими қадим ва Юнони қадим қиёс кунед.

Барои мулоҳиза

Дар асри X ба мансабдорони калон барои хизматашон ба давлат мулкҳои иборат аз замин ва об инъом карда меодагӣ шуданд. Ин гуна мулк «иктаъ», соҳиби он «муқтоъ» ё «иктаъдор» ном дошт. Баъзан вилоят ё шаҳру ноҳияҳо ҳамчун иқтаъ ҳадя карда мешуд. Иқтаъ аввал асосан ба ашрофони табақаи олий: аъзоёни сулола-амирзодаҳо ва мансабдорони калон инъом карда мешуд. Мулкҳои иқтаъ дар марҳилаи аввал якумра не, балки ба муддати муайян дода мешуд, аз насл ба насл намегузашт. Иқтаъдорон ҳуқуқ доштанд қисми муайяни андозҳоро аз аҳолии дар замини инъомшуда ҷамъ оварда гиранд.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

Машғулотӣ ҷамоавӣ:

1. Заминдорони асрҳои миёнаи барвақтро дар ҳудуди Тӯрон ба ёд оред ва бо заминдорони давлати Сомониён муқоиса кунед. Маълумотатонро таҳлил кунед ва ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаро номбар намоед.
2. Дар Европа дар ин давр кадом намудҳои заминдорӣ вуҷуд доштанд?
3. Ҷиҳатҳои фарқкунанда ва умумии заминдориро дар ду ҳудуд дар намуди ҷадвал муқоиса кунед.

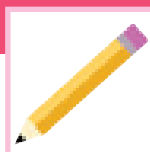
МАВЗЎЪҲОИ 26–27:

ҲАЁТИ ИҚТИМОИЮ СИЁСӢ ДАР ДАВРИ СОМОНИҲО

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

Ба инкишофи ҳаёти иқтисодӣ кадом омилҳо таъсир мерасонанд? Ҳангоми баёни фикратон аз истилоҳи сулҳу осоиш, инкишоф, илм, кӯшиш, таҳаммул истифода баред.

Барои мулоҳиза

Дар замони Со­мо­ниён дар водии Фарғона, Қашқадарё, Зарафшон, вилоятҳои Чоч, Хоразм, Хуросон кишоварзӣ-деҳқонӣ ба дараҷаи баланд пеш рафта буд. Ғалла, чав, шолӣ, пахта, тарик, зағир, кунцит, канаб, нахӯд, мош, ёсмиқ, беда барин зироатҳо парвариш карда мешуданд.

Дар натиҷаи кор дар замин ҳосилнокӣ ба дараҷаи хеле баланд буд. Муваффақиятҳои боғдорӣ, хусусан, ангурпарварӣ ва полиз низ назаррас буд. Дахҳо намуди ангур, аз меваҳо себ, шафтолу, зардолу, нок, анҷир, бихӣ, олуча, қаролу, анор, бодом, чормағз, аз маҳсулоти полизӣ каду, харбуза (хусусан, харбузаҳои Бухоро машҳур буданд), аз сабзавот боқилачон, сабзӣ, пиёз ва ғайра парвариш мешуданд.

Аз андоз-хироҷи деҳқоние, ки ба хазина даромад мешуд, қисми калони хароҷотро пардохт мекарданд. Аз ин рӯ дар кишвари сомониҳо ба инкишофи деҳқонӣ эътибори калон медоданд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар ин давр аз аспуроба боз ба кадом мақсадҳо истифода мебуданд?
2. Агар аз андозии деҳқоние, ки ба хазина даромад мешуд, қисми калони хароҷот пардохт мекарда бошанд, ба деҳқонӣ муносибати давлат чӣ гуна буд?

Аз байни вилоятҳои Мовароуннахр нуфузи аз ҳама калон доштани водии Фарғонаро фаҳмидан мушкил нест. Дар вилояти Фарғона шаҳрҳо зиёд буданд. Пойтахти он дар вай замон Ахсикент буда, бузургии шаҳр (дар доира) ба масофаи 3 фарсанг тӯл кашида, дар дохили он боғ, анҳорҳо ва чандин ҳавз вучуд доштанд. Дар атрофи Ахсикент (берун аз девор) ҳам боғу роғ, дарахтзорон бисёр буда, онҳо аз якдигар канда нашуда, ба масофаи 2 фарсанг тӯл мекашиданд.

Истахрӣ (географи араб)

Сиёҳдони замони
Сомониён

Фарсах ё фарсанг – воҳиди ченаки масофаи баробари 6 км буд. Дар амал дарозии фарсах дар ҳудудҳои гуногун ҳар хел буд. Дар Осиёи Миёна одатан ин масофа бо қадам чен карда мешуд ва баробар ба 12000 қадам буд.

Барои маълумот

Дар ин замон намуди умумии шаҳрҳо ба кулلى дигар шуд. Маданияти халқҳои Тӯрон бо маданияти арабҳо омезиш ёфта, иморатҳои калони гумбазноки тоқу равоқдор, устохонаҳо, масҷидҳо, мақбара, хонақоҳҳо ва корвонсаройҳо қад афрохтанд. Шаҳрҳо ба маркази ҳунармандӣ табиلى ёфтанд.

Дар Самарқанд коғазҳои сифаташон олӣ истеҳсол мешуд. Шош бо маҳсулоти чарм ва маснуоти пашмӣ, Илоқ бо конҳои нуқра ва кӯрғошим, бо зарбхонаи тангаҳои нуқрагинаш машҳур гашта буд.

Дар Хоразм қайқсозӣ тараққӣ карда буд. Қайқхое, ки дар Хоразм ва Тирмиз сохта мешуданд, ба воситаи Амударё то баҳри Арал мунтазам мол мекашониданд ва бори савдогаронро сабуку дурашонро наздик мекарданд. Дар ин замон дар баробари шаҳр деҳаҳо (деҳот) ҳам дар ҳаёти иқтисодии кишвар мақоми калон доштанд. Карбосе, ки дар деҳаи Занданаи Бухоро бофта мешуданд, «занданачӣ» ном дошт, матоъе, ки дар деҳаи Ведари Самарқанд тайёр мешуд, газвори «ведарӣ» ном гирифта будо дар саросари Шарқ машҳур гашта буд.

Барои маълумот

Дар муомилаи савдои хориҷӣ аз чекҳои саррофӣ васеъ истифода мегирданд. Савдогарон бо худ миқдори зиёди пул гирифта намегаштанд. Пулашонро ба яке аз саррофон супурда, аз вай ҳуҷҷати зарурӣ-чек мегирифтанд. Ба шаҳри дилхоҳашон рафта ҳамон чекро ба сарроф дода, миқдори пули супурдагиашонро пурра мегирифтанд.

Дар бозорҳои дохилӣ пули сиёҳи мисӣ - «фулус», дар савдои байналмилалӣ тангаҳои нуқрагин-дирҳамро истифода менамуданд. Тангаҳои мисиро ҳам ҳукумати марказӣ, ҳокимони баъзе вилоятҳо, ки аз ҷумлаи аъзоёни сулола буданд, ҳам ба муомила мебароварданд. Тангаҳои нуқрагин фақат аз тарафи раҳбари ҳукумат дар зарбхонаҳои давлатии Марв, Самарқанд, Бухоро ва Шош сикка зада мешуданд. Сомониён бо номҳои «исмоилӣ», «муҳаммадӣ» чандин дирҳамҳои нуқрагин бароварда буданд. Аз байни онҳо тангаи «исмоилӣ» аз нуқраи соф ва сифатнок сикка зада шуда, асосан дар савдои байналмилалӣ истифода бурда мешуданд.

Истилоҳи «чек» форсӣ буда, дар ҳамон замон ҳам айнан ба ҳамон маъно истифода мешуд.

Зарфи
даври
Сомониён

Фаъолияти эҷодӣ

Савдогарон пулҳояшонро ба саррофи (шаҳсе, ки пулро иваз мекунад) шаҳрашон супурда, аз он ҳуҷҷати дахлдор-чек мегирифтанд. Ин гуна амалиёт имрӯз ба шумо кадом низом-тартибро ба хотир меорад?

Мақбараи Исмоили
Сомонӣ. Бухоро.

Барои мулоҳиза

Хишти пухта дар сохтмони биноҳои маъмурӣ ва ҷамоавӣ маснуоти асосӣ шуда мوند. Дар сохтмони биноҳои истиқоматӣ конструкцияҳои синҷӣ васеъ паҳн шуда буд. Дар корҳои пардоз баробари лойи қаҳдор аз намудҳои гуногуни ганҷ кор фармуда мешуд. Баъдтар кошинҳои бе-сир ва плиткаҳои сафолӣ, кошини сирнок ва дар кандакорӣ яклухти сирнок порчаҳои лойи пухта — усули парчинро истифода бурдан кашф карда шуд.

Аз ободаҳои қадимтарин қалъаи Қавати Хоразми Қадим, як қисми қасри Сомониён дар Самарқанд (Афросиёб) ва қалъаи Қирққизи назди Тирмизро қайд кардан мумкин. Ҳар се ин бино ҳам аз хишти хом ва пахса бунёд карда шудаанд. Тарафи пеши бинои як қисми қасри сомониҳо дар Афросиёб сутуни чӯбин дошта, пешайвон дорад, дар байн хонаҳои иловагӣ ҷойгир будаанд. Толори асосӣ бо масолеҳи растаниҳои наҳдор дар ганҷи оҳаксанг ва бо усули кандакорӣ хеле нафис кор фармуда шудани он намуди хеле аҷиб касб намудааст.

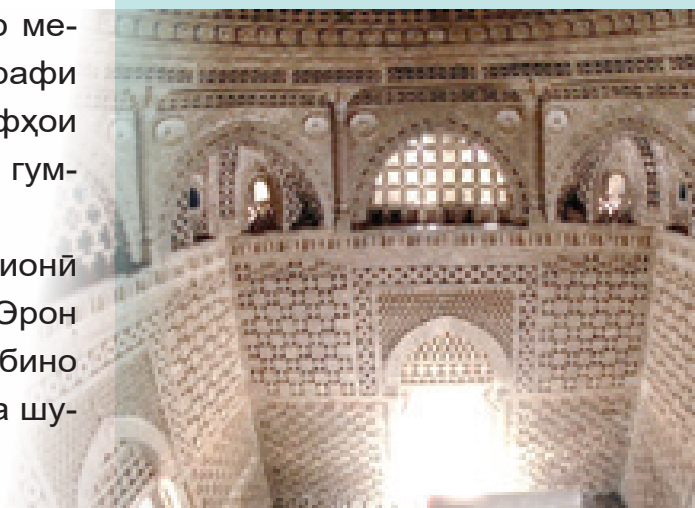

Қалъаи Қирққизи назди Тирмиз мана ҳазор сол аст, ки бо сохти конструктивӣ ва ҷиҳатҳои меъмориаиш ҳамаро ба ҳайрат меоварад. Тарҳи он ба намуди квадрат наздик буда, дар чор кунҷаш чорто бурҷи мисли гулдаста ҳаст.

Ба ҷумлаи иморатҳои нахустини бо хишти пухта сохташуда мақбараи Сомониёнро, ки дар Бухоро ҳифз шудааст, мисол овардан мумкин. Ин иморат дар замони Исмоили Сомонӣ бунёд шудааст. Ин мақбара дурдонаи меъмории Тўрон ба шумор меравад ва он дар шакли куб буда, дарозии тарафи беруни ҳар тарафаш наздик 10 метр аст. Тарафҳои дохилаш баробари 7,2x7,2 метр буда, болояш гумбазнок пӯшонида шудааст.

Мақбараи Сомониён аз нигоҳи композитсионӣ намуди композитсияи чоркунҷаи меъмории Эрон ва Тўронро ташкил додааст. Дар сохтмони ин бино аз хишти пухтаи андозаҳои гуногун истифода шудааст.

- **Мадраса** (араб. – *омӯзондан*) – омӯзишгоҳи миёна ва олии мусулмонон.
- **Вазир** – сардори девонхона, сарвазир.
- **Ҳоҷиб** – унвони ҳарб.
- **Хонақоҳ** – ғарибхона, мусофирхона.

Намуди дохилии
мақбараи Сомонӣ

Қалъаи Қирққиз.
Тирмиз.

Барои маълумот

Ба воситаи роҳи шимолӣ ба Сибири Ҷанубӣ ва Муғулистон аз шаҳру деҳоти Мовароуннаҳр бўзу карбос, либос, зин ва анҷоми асп, шамшер, зарфҳо, чизҳои заргарӣ, доруворӣ, меваи хушк, рағани кунҷит ва зағир барин маҳсулот бурда мешуданд. Аз Сибир мўйинаҳои гуногуни қимматбаҳо, чорво ва маҳсулоти чорводорӣ оварда мешуданд.

Дар соҳаи савдо бо Хитой чой, матои шоҳӣ, намак ва асп чойи асосӣ дошт. Дар асрҳои VII–VIII чой ба яке аз маҳсулоти асосии импорт (содирот) табдил ёфт. Растаниҳои хушбӯй ва селекцияи он, ки ба хитой «ча» ё «минг» ном гирифта буд, дар ин давр ба воситаи Туркистони Шарқӣ ба кишвари Туркистон омада, ба дигар кишварҳо паҳн мегардид, ҳамин тариқ, чой дар ҳаёти маишии аҳоли ба нӯшокии беназири ташнашикан мубаддал гардид.

Ба Итил, Хазар ва Булғор аз Мовароуннаҳр ва Хоразм биринҷ, меваҳои хушк, шириниҳо, моҳии намакин, пахта, газвори шоҳӣ, мовут, кимхоб ва қолинҳо бурда, мефурӯхтанд. Аз Булғор ва Хазар мўйинаҳои қимматбаҳо, шамъҳо, қулоҳҳои нўгтез меоварданд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба фикратон, дар ин замони аҳамияти Роҳи бузурги абрешим чӣ гуна буд?
2. Муносибатҳои савдоии байни давлатҳо ва шаҳрҳои Европа ва Осиё чӣ гуна ба роҳ монда шуда буд? Дар алоқаҳои берунии савдо Европа фаъол буд ё Осиё?
3. Ба воситаи савдо боз кадом муносибатҳои иҷтимоӣ инкишоф меёбанд?
4. Савдогарон ғайр аз кори савдо боз кадом вазифаҳоро иҷро мекарданд?

Тангаҳои Сомониён, ки дар
Бухоро сикка задаанд

Барои маълумот

Саҳми донишмандони дини ислом дар инкишофи Мовароуннаҳр калон шуд. Аз ин сабаб обрӯи онҳо боло рафта, пойтахт Бухоро дар Шарқ ба яке аз марказҳои бонуфузтарини дини ислом табдил ёфт. Дар шаҳрҳо ибодатхонаҳо, аз ҷумла, масҷиди ҷомеъ, хонақоҳ ва намозгоҳҳо бино карда шуданд. Дар ин замон дар шаҳри Бухоро даргоҳи аввалини илм дар Тӯрон — мадраса бунёд мешавад. Баъдтар дар асрҳои VIII–X бисёр мадрасаҳо сохта мешаванд.

Дар ҳаёти маънавии кишвар пешвоёни дин ва илм, ки «устод» ном гирифта буданд, раҳнамой мекарданд. Баъдтар ин ном бо номи «шайх-ул-ислом» боз ҳам бузург дошта шуд. Баъди устодон хатибҳо мақом доштанд.

Сомониён барои сохтани масҷид, мадраса ва хонақоҳҳо ҷойҳои махсус ва сарфу хароҷоти онҳо мулкҳои калон ҷудо карданд. Дини ислом, бешакку шубҳа, дар роҳи ҳамчун халқи мустақил ташаккул ёфтани аҳолии Тӯрон аҳамияти калон дошт.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Дар замони Сомониён кадом намудҳои кишоварзӣ ва ҳунармандӣ инкишоф ёфта буданд?
2. Дар савдои дохилӣ ва берунии замони Сомониён аз кадом воҳидҳои пулӣ истофода мебуданд?
3. Кадом намудҳои заминдорӣ мавҷуд буд? Барзгарон ва ҷуфтгарон кӣҳо буданд?
4. Кадом сабабҳо ҳокимияти Сомониёнро ба таназзул дучор намуданд? Барои пешгирӣ кардани онҳо чӣҳо кардан мумкин буд?

МАВЗЎЊОИ 28–29:

ҒАЗНАВИҲО

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Дар замони Ғазнавиён ба лавозимҳои «ҳоҷиб-ул-ҳиҷоб» ё «ҳоҷиб-ул-бузург» киҳо таъин мешуданд? Соҳибони ин лавозим кадом вазифаҳоро амалӣ менамуданд?
2. Ба фикри шумо назорати қорҳои ҳарбӣ ва мудофиявӣ дар ҳар кадом давлат бояд дар дасти кӣ бошад?

Ҳайкали Алптегин

Барои маълумот

Дар шароити вазнини кишвар нуфузи лашкари дарбории аз ҳоҷибҳои турк иборати давлати Сомониён хеле баланд шуд. Зеро қорҳои ҳарбӣ ва мудофия пурра дар зери дасти онҳо буд.

Амирони сомонӣ ба аксари лашкаркашони пуриқтидо-ри туркӣ бар ивази хизматҳояшон мансабҳои олии ҳарбии «ҳоҷиб-ул-ҳиҷоб» ё «ҳоҷиб-ул-бузург»-ро медоданд. Ба онҳо ҳатто идоракунии баъзе вилоятҳо дода шуда буд.

Дар солҳои 962-963 вилояти Ғазнаро Алптегин ҳамчун ноиб ва амири лашкар идора менамуд. Вай барои расидан ба мустақил идора қардани вилоятҳои Ғазна ва Кобул идоракунии давлати Ғазнавиёно ба даст гирифт. Шаҳри Ғазна пойтахти давлат шуд. Номи салтанат аз номи пойтахти он шаҳри Ғазна гирифта шуд. Нуфузи Ғазнавиён дар замони Сабуктегин (977-997) боло рафта, ба эътирофи Сомониён сазовор гашт.

Оё медонед?

Ғазна – шаҳрест дар қисми ҷанубу шарқии Афғонистон.

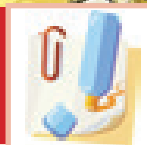
Дар соҳили дарёи Ғазнӣ, дар роҳи автомобилгарди Кобул-Қандаҳор ҷой гирифтааст. Маркази маъмурии вилояти Ғазнӣ. Яке аз марказҳои қадимтарини қорқарди фулузот (металл) аст. Дар бобати ҳунармандӣ бо қолин, палос, пойафзал, ресмони матоъ ва дигар маҳсулот таҳия менамуд. Пашм ва мӯйина мефурӯхт.

Сабуктегин аслаш аз қабилаи туркии барсхон, ки дар соҳилҳои Сирдарё мезист, буд. Вай дар ҷавониаш асир гирифта, баъд ҳамчун ғулом фурӯхта мешавад. Сарвари гвардияи туркии Сомониён Алптегин ўро ба ҳимояи худ гирифт. Сабуктегин дар лашкари қўшуни туркии давлати Сомониён хизмат карда, аз соли 977 Ғазна ва атрофи онро ҳамчун ноиби Сомониён идора кардааст. Дар замоне, ки Сомониён ба таназзул рӯй меоранд, Сабуктегин расман ноиб бошад ҳам, дар асл худашро ҳокими мустақил ҳис мекард.

Лашкаркаши шуҷоъ Сабуктегин айнан ба Сомониён дар торумори душманони онҳо ёрдам дод ва ба номи шаарафноки «Носириддин-ад-давла» («Ҳимоятгари давлат ва дин») сазовор шуда буд.

Дар замони писари Сабуктегин Маҳмуд Ғазнавӣ ҳудуди давлат васеъ шуд. Маҳмуди Ғазнавӣ Хуросонро аз Сомониён пурра ҷудо карда гирифт. Дар даври ӯ давлати Ғазнавиён ба яке аз давлатҳои пуқудрати шарқ табдил ёфт. Халифаи Бағдод ба Маҳмуди Ғазнавӣ унвони фахрии «Ямин-уд-давла ва амин ул-милла» («Дасти ростии давлати мусулмон ва амони миллат») -ро дода, ёрлиқи ноибии ҳокимии Хуросон, байрақ ва нағораро мефиристад. Дар навбати худ Маҳмуди Ғазнавӣ халифаи Аббосиёноро расман эътироф мекунад ва ўро ҳамчун авлоди пайғамбар қадр мекунад. Ин аз мустақилии пурраи давлати Ғазнавиён дарак меод.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Барои ташкилҳои давлати Ғазнавиён чиҳа сабаб шуданд?
2. Аз интернет оид ба шаҳри Ғазнии имрӯза маълумот гирд оваред ва тақдим намоед.
3. Симои Алптегин ва Сабуктегин дар таърих кадом шахсиятҳоро ба ёд меорад?

Масҷид ва мақбараи
Маҳмуди Ғазнавӣ

Хутба – ҳангоми намози
ҷумъа номи ҳокимро гуфта,
хондани дуо дар ҳаққи ӯ, мадҳ
кардан.

Оё медонед?

Барои хониши мустақилона

Маликае, ки Маҳмуди Ғазнавиро «мағлуб» карда буд

Дар таърихи давлатдории туркҳо би-сёр ҳукмдороне вомехӯранд, ки онҳо бо ғурур, орият ва шаъни худро нигоҳ доштан нигоҳ доштан ба мақоми ҳукмдори олимартаба расидаанд. Воқеаи таърихӣ, ки дар зер оварда шудааст, айнан бо Маҳмуди Ғазнавӣ вобаста буда, барои фаъолияти ҳукмдори олишаън мисол шуда метавонад.

Аз сабаби он, ки валиаҳд Наҷмиддин Давла ба воя нарасида буд, ҳудуди Райро аз номи писараш Саида Хотун идора менамуд. Маҳмуд Ғазнавӣ ба Саида Хотун сафир фиристода, дар намози ҷумъа номи ӯро ҳам ба хутба дароварда хонданро, бо номи Султон Маҳмуд танга бароварданаширо талаб мекунад. Агар маликаи ин шартхоро қабул накунад, лашкари Ғазна бо зӯрӣ вилоятро гирифта, тороҷ на-

муда ва худ маликаро қатл карданаширо талаб менамояд.

Саида Хотун аз дӯғу пӯписаи Маҳмуди Ғазнавӣ натарсида, ба сафиронаш далерона чунин ҷавоб медиҳад:

«Ба Султон Маҳмуд ҳаминро расонед, ки шавҳарам Фаҳриддин Давла дар зиндагиаш аз эҳтимолияти ҳучуми Султон ба Рай дар хавотир буд. Пас аз вафоти шавҳарам ман дар ин бора хавотир ҳам нақашадам. Зеро ба фикрам Султон Маҳмуд подшоҳи бо ақлу фаросат буда, вай ҷанг бо занакро барояш раво намебинад. Ҳамин ҳақиқат аён аст, ки на фақат шери мард, балки шерзан ҳам хавфнок аст. Агар ӯ ба мо ҳучум кардани бошад, он вақт Худо медонад, ман аз ҷанг намегурезам. Аз ду яке мешавад: ё пирӯзӣ бар тарафи ман мешавад, ё ман мағлуб мешавам.

Дар солҳои 1006-1008 қарохониҳо ба Хуросон зада медароянд. Маҳмуди Ғазнавӣ қарохониҳоро аз Хуросон берун мекунад.

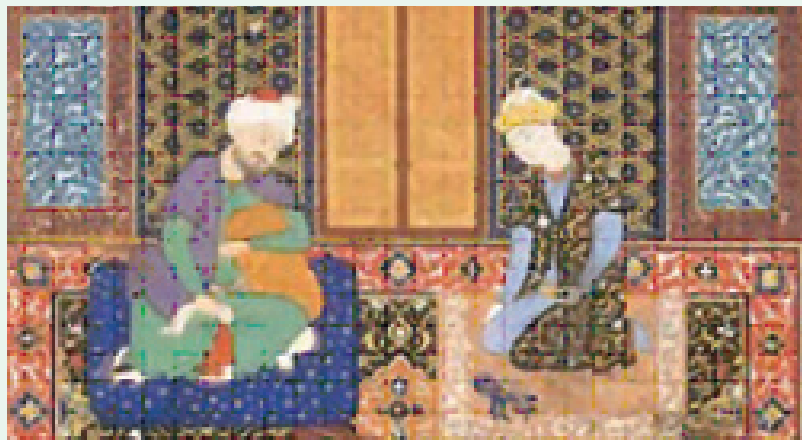
Соли 1017 баъди ташкили суйиқасд ба Маъмуни Хоразмшоҳ ба Хоразм лашкар мекашад. Дар ҷанги наздики Ҳазорасп лашкари Хоразм мағлуб мешавад. Аз Хоразм ғайр аз сарвати зиёд бисёр арбобони илму маданият ба Ғазна оварда мешаванд. Дар байни онҳо олими бузург Абӯрайҳони Берунӣ ҳам буд. Ба Хоразм собиқ сарҳочиби султон Олтинтош ноиб таъин мешавад. Маҳмуди Ғазнавӣ соли 1024 ба соҳилҳои Амударёи ба қарохониҳо тааллуқдошта лашкар кашида, Чағониён, Қабодиён, Хутталон ва дигар вилоятҳои ҳамсарҳадро ба таркиби давлаташ дохил намуд.

Маҳмуди Ғазнавӣ соли 1029 ҳудуди Рай ва Ҷилоби Эронро ҳам ба мулкаш даровард. Маҳмуди Ғазнавӣ фарзанди замони худ буд, ӯ дар шароити мураккаб ва пурзиддият, тазодҳо ҳукмронӣ кардааст. Маҳмуди Ғазнавӣ соли 1030 вафот намуд.

Агар ғалаба насиби ман шавад, ба тамоми дунё сафир фиристода, ман Султон Маҳмуди садҳо ҳокимонро зеро ихтиёраш доштара мағлуб кардам, гӯён мағрурона ҷар мезанам. Муаррихони тамоми дунё дар бораи аз тарафи подшоҳзан мағлуб шудани Султон Маҳмуд таърих менависанд, номи вай аз сахнаи таърих нест мешавад, барои вай аз ин дида шармандагӣ намешавад. Агар Султон маро мағлуб созад, барояш шӯҳрат намеояд, чунки ягон шоир ё муаррих «Султон Маҳмуд кишвари ҳукмдори занро зер карда гирифт» гуфта таъриф намекунад».

Султон Маҳмуд фикрҳои доно ва далеронаи Саида Хотунро фаҳмида, то вафоти ин зан ягон маротиба ба Рай ҳучум намекунад. Саида Хотун дар давоми 29 сол бо шахзода якҷоя ҳукмронӣ мекунад. Пас аз он Султон Маҳмуд ба Рай лашкар кашида, соли 1029 онро зеро ҳукмронии худ медарорад.

Акбар Замонов,
«Баъзе саҳифаҳои номаълуми
ҳаёти шахси таърихӣ асрҳои миёна»

Фаъолияти эҷодӣ

1. Чаро Маҳмуди Ғазнавӣ аз ҳучум ба Рай сар кашид?
2. Боз кадом занонро медонед, ки дар таъриҳамон давлатро идора намудаанд?
3. Занонро, ки дар давлатҳои Европа дар идоракунии давлат иштирок намудаанд, оё медонед?

Зарфи бинидор дар
шакли сари буқа.
Сулолаи Ғазнавиён

Барои маълумот

Маҳмуди Ғазнавӣ сарвати аз Ҳин-
дустон ва дигар кишварҳо овардаашро
дар аксар ҳолат барои ободонӣ ва корҳои сохтмон
сарф намудааст. Аз ҷумла, ӯ дар Ғазна нахустин
мадрасаи давлатӣ, масҷиди ҷомеъ, сарбанди оби
калон ва боз якчанд иншоотҳо барпо кунонд. Ғазна
дар муддати кӯтоҳ ба яке аз шаҳрҳои зеботарин ва
ободи Шарқ табдил ёфт. Берунӣ дар бораи Ғазна
сухан ронда, дар ин шаҳр қасрҳо, мадраса ва бо-
зорҳо зиёд будагиашро қайд намудааст.

Султон дар Балх ва Нишопур низ як қатор
корҳои сохтмонро анҷом дода буд. Инчунин, султон
ба арбобони илму фан ва маданият ҳомигӣ карда-
аст. Худи Маҳмуди Ғазнавӣ забонҳои туркӣ, арабӣ,
форсиро мукаммал медонист ва аз шеърӣ ҳам
бохабар буд.

Дар дарбори вай Фаррухӣ, Унсурӣ, Ману-
чехрӣ, Утбӣ, Гардезӣ, Байҳақӣ ва монанди инҳо
барин шоирон ва муаррихон фаъолият нишон
додаанд. Асари беҳтарини Берунӣ ҳам дар
Ғазна ба вуҷуд омадааст. Вай бо султон
дар якчанд юришҳо рафта буд. Муноси-
батҳои онҳо хеле гарм ва самимӣ буд. Бе-
рунӣ баъди вафоти Маҳмуди Ғазнавӣ ҳам
(1030) то охири мураш дар Ғазна, яъне то
соли 1048 зиндагӣ кардааст. Вай дар Ғаз-
на расадхона кушода, ба шогирдон дарс
додааст, пурмахсул эҷод намудааст. Маҳмуди

Ғазнавӣ ба насихати падараш Сабуктегин амал
карда, ба соҳаи илму фан эътибори калон додааст.
Падари ӯ гуфта буд: *«Бузургвориҳои маънавӣ мисли
оташи фурӯзон ва шамол аст, онҳо хусусияти ҳа-
ракат ва парвоз доранд. Маишат ба ғарами реги
замини нишеб монанд аст. Вай хосияти ғечидан
ба сӯйи ҷаҳолатро дорад».*

Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар олами ислом аввалин мадрасаи давлатиро кушода, барои он дастнависҳои ноёб гирд оварда буд. Шоирони форс Абулҳасан Фарруҳӣ, Абдулмаҷид Саной барин адибон дар дарбори султон пурмаҳсул эҷод намудаанд. Маҳмуд Ғазнавӣ бисёр меҳост, ки олими бузург Абӯалӣ ибни Сино ҳам дар дарбораш хизмат намояд. Аз Маъмун дар қатори дигар олимони ӯро низ ба Ғазна фиристондашро талаб кардааст. Барои ин мақсад ба Гурганҷ сафиронро фиристонд. Лекин Масеҳӣ ва Ибни Сино дар дарбори Маҳмуди Ғазнавӣ хизмат карданро рад карда, барои аз Хоразм рафтан қарор намуданд. Маҳмуди Ғазнавӣ хеле кӯшид, то Ибни Сино дар дарбори ӯ ҷалб карда шавад, ҳатто чехраи ӯро дар коғаз кӯчонда, барои ёфта овардани вай фармон дод.

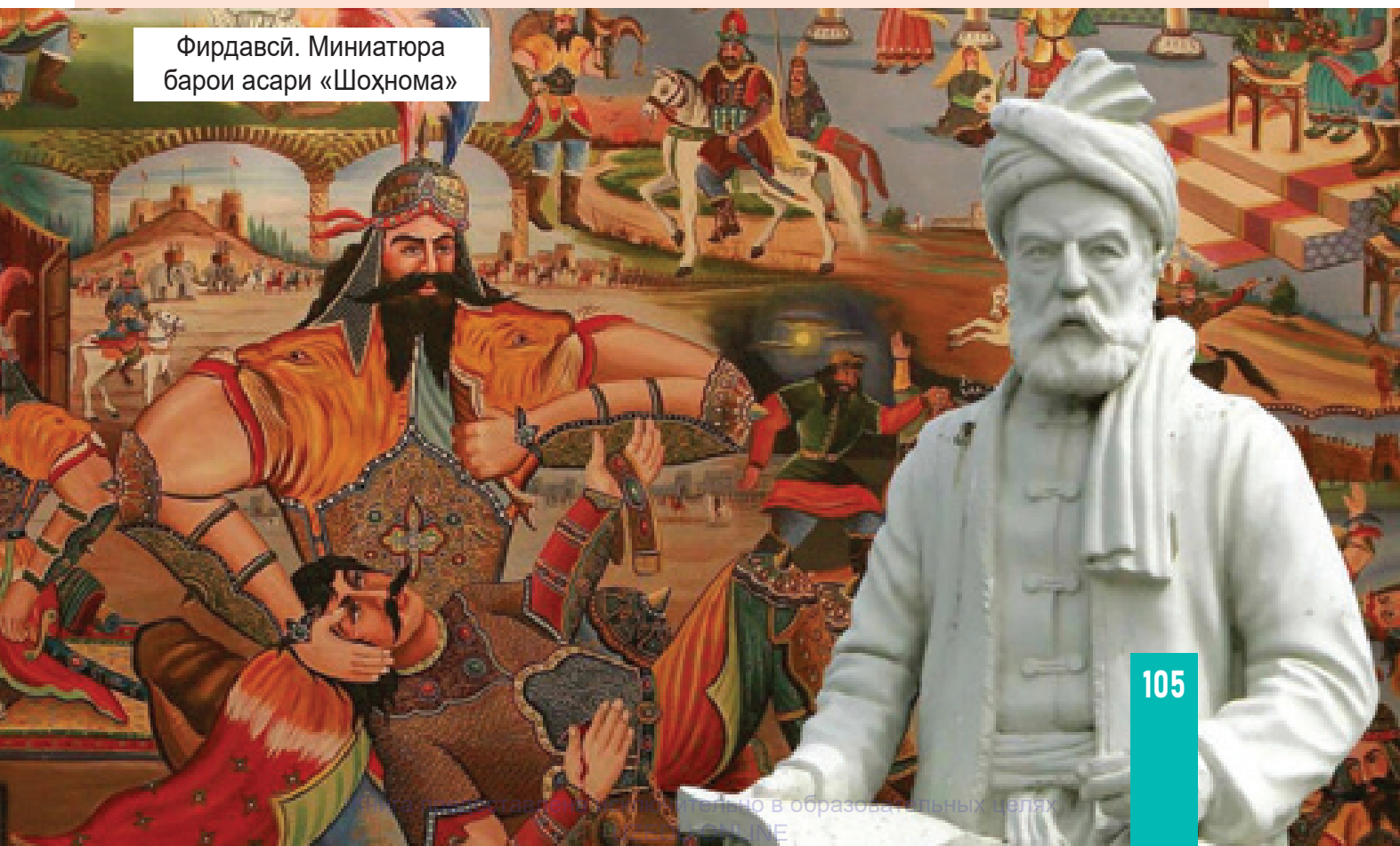
Барои мулоҳиза

Маҳмуди Ғазнавӣ ва Фирдавсӣ

Султон Маҳмуд Ғазнавӣ ба шоири форс Абулқосим таҳаллуси Фирдавсро додааст. Султон аввал бо Фирдавсӣ муносибати нағз дошт. Лекин шоир бар ивази эҷодаш музди муносиб нагирифтанаширо баҳона карда, 60 ҳазор дирҳами нуқрагини додаашро ба аҳолӣ тақсим карда медиҳад. Султон аз ин беҳурматӣ дарғазаб шуда, барои ӯ ҳукми қатл мебарорад. Баъд дилаш нарма шуда, ҳукмро бекор мекунад ва барои аз шаҳр берун рафтани вай рухсат медиҳад.

Баъзе нигоҳҳои манфии Фирдавси оид ба халқҳои турк ҳам ба султон маъқул намешавад. Шоир ба Тӯс роҳ мегирад. Фирдавси баъдтар султонро ба теғи ҳаҷв мегирад.

Аз ин сабаб Фирдавсӣ минбаъд ҳам номи Маҳмуди Ғазнавиро дар эҷодаш зери оҳанги манфӣ ба забон мегирад.

Фирдавсӣ. Миниатюра
барои асари «Шоҳнома»

Фаъолияти эҷодӣ

Матни саҳифаҳои 104-105-ро хонед ва ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед.

1. Мафҳумҳои «бузургвории маънавӣ», «ҷаҳолат» – ро чӣ хел фаҳмидед?
2. Шумо барои расидан ба бузургвории маънавӣ ба чӣ эътибор медиҳед? Ҷавобатонро бо нақшаи рӯзатон асоснок кунед.
3. Барои мустақил шудани давлат кадом асосҳо заруранд?
4. Вақте «орият, ғурур ва рамзи шаъни ҳукмдори олимартаба» меғӯянд, чиро мефаҳмед?

Барои маълумот

Низоми идоракунии дар давлати Ғазнавиён бо мураккабиаш диққатро ҷалб мекунад. Дар маркази низоми идоракунии даргоҳ ва девонҳо (вазиратҳо) буданд. Дар даргоҳ хизмат ва корҳои вобаста бо фаъолияти ҳукмдори олий дохил буданд. Дар замони Ғазнавиён нақши хизмати ҳоҷибҳо ба эътибор лоиқ буд.

Ҳоҷибӣ дар шаклҳои зерин буданд: ҳоҷибӣ бузург, ҳоҷибӣ дарбор, ҳоҷибӣ навбатдор, ҳоҷиб-ҷомадор. Ҳоҷибӣ бузург на фақат дар байни ҳоҷибҳо, балки дар ҳаёти тамоми мамлакат мавқеи калон дошт. Баъд аз вафоти Маҳмуди Ғазнавӣ корҳои ҳокимият бевосита ба дасти ҳоҷибӣ бузург Алӣ Қариб гузашта буд. Дар маросимҳои расмӣ, чорабиниҳои гуногун ҳоҷибӣ бузург ба ҷои аз ҳама наздик ба ҳукмдор менишаст. Дар ҷангҳо низ ба ӯ вазифаи раҳбарӣ кардани қисми аз ҳама асосӣ ва масъулиятноки лашкар бар зиммаи ӯ гузошта мешуд. Дар фаъолияти даргоҳ мақому мавқеи сипоҳдор (хизматчиӣ дарбор), даводдор (масъули ҳуҷҷатҳои ҳукмдори олий), пардадор (ичрокунандаи корҳои маҳрам, ҳуфӣна), мартабадор (амалдорони миёнаи дарбор), хазиначӣ, ҷомахона ва фаррош барин мансаб ва хизматҳо калон буд. Девонҳо идораҳои иҷроия ба шумор мерафтанд, дар сарчашмаҳои он давр номи аз 5 то девон вомехӯранд.

Онҳо девони вазир (девони сарвазир), девони корҳои ҳарбӣ, девони сафирӣ ва дигар чорабиниҳои расмӣ, девони молия, девони почта-хабар. Сардори вилоятро волий мегуфтанд. Корҳои идоракунии вилоятҳо амид мебуд, ки онро ҳукмдори олий таъин менамуд. Сардори шаҳро раис мегуфтанд. Дар миқёси шаҳр кутвол (ҳуҷҷатҳо), соҳибӣ девон барин амалдорон низ фаъолият доштанд.

Давлати Ғазнавиён лашкари пурқудрат дошт. Сарлашқари олий дар ихтиёри худ ҳукмдори олий буд. Сипаҳсолор намояндаи бовариноктарини сулола ё аъзоси ҳамагон хонадон ба ҳисоб мерафт. Масалан, Маҳмуди Ғазнавӣ ба мансаби сипаҳсо-

лор додараши Муҳаммад Юсуфро лоиқ дони-
ста буд. Лашкаркашони баландмартабаро
солор, дараҷашон миёнаро сарҳанг
меғуфтанд. Ҳарбиён соҳиби хизмати
почта-хабар ва қозиёти худ буданд.
Лашкари Ғазнавиён киштиҳои ҳарбиرو
ҳам доштанд.

Дар замони Ғазнавиён алоқаҳои савдои
дохилӣ ва хориҷӣ хеле пеш рафта буданд. Дар
шаҳрҳо соҳаҳои ҳунармандӣ, сохтмон, бино-
корӣ, ганҷкорӣ ва монанди инҳо тараққӣ карда
буданд. Соҳаи кишоварзӣ баъди инқироз қо-
мати худро рост карда гирифт, дар бозорҳо
намуди маҳсулот зиёд мешуд.

Аскари савораи лашкари Ғазнавиён

Аз омӯхтаамон хулоса мебарорем

1. Дар давлати Ғазнавиён ба даргоҳ ва девонҳо тақсим шудани идоракунии давлатӣ дар таъриҳамон дар замони кадом сулола ба роҳ монда шуда буд?
2. Ба ҷамоаҳо ҷудо шавед ва сохти идоракунии давлати Ғазнавиён ва даври Сомониёнро муқоиса кунед ва хулоса бароред.
3. Барои пайдо кардани маълумоти иловагӣ оид ба замон ва ҳукмдорони давлати Ғазнавиён ҳаракат кунед.

МАВЗЎҲОИ 30-31:

ҚАРОХОНИҲО

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Ба туфайли таназзули Сомониён кадом ҳудудҳо зери тасарруфи қарохониҳо гузашта буданд?
2. Муносибати байни ғазнавиҳо ва қарохониҳо чӣ гуна буд?
3. Бино ба кадом сабабҳо дар як давр ду сулола ба сари қудрати давлат омаданд?

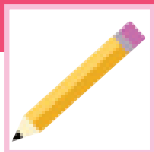
Барои маълумот

Дар нимаи дуюми асри X дар натиҷаи пурзӯршавӣ ва тезу-тундшавии зиддиятҳои дохилӣ заифшавии давлати Сомониён сар шуд. Исёнҳои зидди ҳокимият дар вилоятҳои тобеи Сомониён, хусусан, дар Хуросон, муборизаи доимӣ барои тоҷу тахт инқирои давлати Сомониёнро наздик мекарданд. Аз ин вазъият қабилҳои туркии Еттисув ва Қашқар пурсамар истифода бурданд. Чунки дар нимаи дуюми асри X қарлуқ, чигил, яғмо барин қабилҳои туркии ин ҳудудҳо ба ташкили давлатҳои тавоноии худ муваффақ шуданд. Дар ин давр ҳокими Исфичоб (Сайрам) Билгакул худро ҳокон эълон карда, ҳукмдории олиро даъво менамуд. Лекин Сомониҳо Исфичобро забт карданд. Баъд аз он, ки Исмоили Сомонӣ Тарозро зери тасарруф даровард, қабилҳои туркӣ маҷбуран ба тарафи заминҳои Қашқари Ғарбӣ ақиб нишастанд. Билгакул лақаби «сиёҳ» дошт. Муаррихон тахмин мекунанд, ки номи қарохониён айна аз лақаби Билгакул гирифта шудааст. Авлоди Билгакул чандин маротиба ба Мо-вароуннахр ҳуҷум карданд.

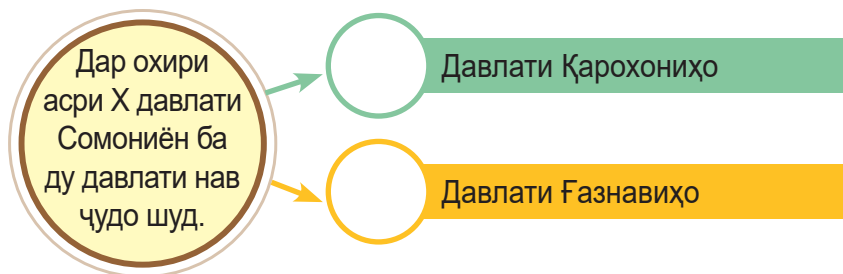
Ҳукмронии пурраи Қарохониҳо бар Мовароуннаҳр дар солҳои 40-уми асри X таъмин карда шуд. Дар замони ҳукмронии Сотуқ Бугроҳон сулолаи Қарохониҳо исломро қабул кард.

Қарохониҳо баъди забти тамоми Тянь-Шан ва Еттисув (Ҳафтруд) ба Мовароуннаҳри дар таркиби давлати Сомониён буда борҳо лашкар кашиданд. Онҳо ба зудӣ Фарғона ва Исфичобро забт намуданд. Онҳо қисми калони мулкҳои тахти тасарруфи Сомониёнро, хусусан, Самарқанд ва Бухоро ҳам забт карданд.

Барои мулоҳиза

Дар охири асри X ба ҷои давлати Сомониён ду давлати нави ташкилшуда: аз Қашқар то Амударё-қарохониҳо, аз Ҳиндустони Шимолӣ то ҷануби баҳри Каспий-давлати Ғазнавиҳо ба вуҷуд омад.

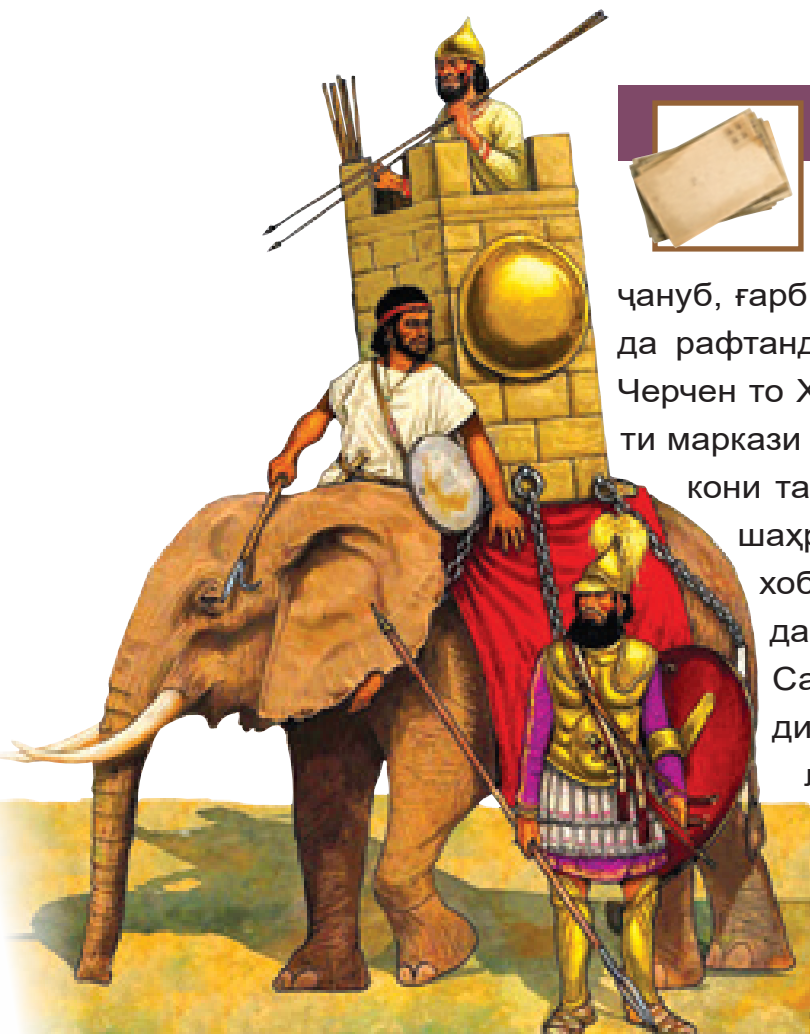
Дар натиҷаи сайёу ҳаракатҳо дар нимаи дуюми асри X қарохониҳо дар самти шарқ ҳудудҳои навро аз кӯли Балхаш то дарёи Черчен (Туркистони Шарқӣ) зери тасарруф дароварда, дар самти ғарб ҳудудҳои Исфичоб, Ўзганд, поёноби Мурғобро аз худ карданд. Аз соли 1005 қарохониҳо Бухоро, Самарқанд ва ҳудудҳои то Амударёро забт намуданд.

Ҳукмронии Қарохониҳо дар Тӯрон қариб 200 сол давом кард.

Оё медонед?

Қарохонӣ Иброҳим Наср соли 1066 ба ихтиёри яке аз шифохонаҳои Самарқанд ҳамаи иморат, растаҳояш ва дуто корвонсаройяшро ҳадя (вақф) карда буд. Даромаде, ки аз ин ду корвонсарой ба даст меомад, барои таъмин кардани хӯроки беморон, доруи онҳо, маоши табибон ва тамоми хизматчиён сарф карда мешуд. Бино ба боз як санади дигар барои таъмини маҷмӯи мадрасаи бунёдшуда дар Самарқанд Иброҳим Наср се меҳмонхона, як корвонсарой, якто ҳаммоми мардона, об ҷудо кардан, ангурзор, якчанд замини киштбоб ва боз даромадҳои дигарро вақф карда буд.

Барои маълумот

Қарохониҳои дар вилояти Еттисув пешравиро оғознамуда дар самтҳои ҷануб, ғарб доираҳои ҳукмронии худро васеъ карда рафтанд ва дар натиҷаи он ҳудуди аз дарёи Черчен то Хоразмро идора менамуданд. Ба сифати маркази сиёсӣ яке аз шаҳрҳои, ки аз нигоҳи макони таърихӣ бузург буд, шаҳри Болосоғун ва шаҳри нисбатан аз он дуртар Қашқар интихоб шуда буд. Яъне маркази асосии сиёсӣ дар ҳамин ҳудуд ҷамъ карда шуд. Бухоро, Самарқанд, Чағониён, Фарғона ва монанди инҳо нисбат ба маркази нави сиёсӣ вилоят (мулк) ба ҳисоб мерафтанд.

Қарохониҳо тарафдори муносибатҳои дӯстона бо ҳамсоягонро баён намуда, бо Ғазнавиён муносибатҳои сафириро ба роҳ мемонанд. Аммо ин гуна муносибатҳо дур тӯл намекашад.

Қарохониҳо ба ҳудудҳои зери тасарруфи Ғазнавиҳо борҳо ҳуҷумҳои истилогарона карданд. Аммо ин ҷангҳо бемуваффақият анҷом ёфтанд.

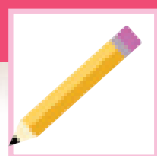
Соли 1008 ҳуди Маҳмуди Ғазнавӣ бо лашкари барои ҷанг бо 500 фил омодашуда ба ҳарбу зарби зидди Қарохониҳо медарояд ва лашкари онҳоро ба замин яксон мекунад. Пас аз он қарохониҳо барои ташкили юриши ҳарбӣ ба Хуросон дигар азм накарданд. Тирмиз, Қабодиён, Хутталон барин заминҳои аз Амударё дар тарафи шимолбуда, зери тасарруфи Ғазнавиҳо монданд.

Давлати Қарохониҳо ба таври шартӣ ба қисмҳои Шарқӣ ва Ғарбӣ ҳам тақсим шуд.

Харобаҳои қароргоҳи сулолаи Қарохониҳо, асри XI-XII, Самарқанд

Болои давлат одатан бо унвони «қарохон» хони бузург менишаст. Дар тахти хонӣ бино ба урфу одати хешу таборӣ шахси солаш дар сулола аз ҳама бузург менишаст. Хонҳо баробари «қарохон» тавғачхон, арслонхон, буғрохон барин унвонҳои фахрӣ доштанд.

Истилоҳи «такин» (тегин) дар туркҳои қадим нисбати вориси хоқон, валиаҳд истифода мешуд, баъдтар ҳамчун унвони лашкаркашон мавриди истифода қарор мегирифт.

Барои мулоҳиза

Баробари ҷои Сомониёнро гирифтани Қарохониҳо ба сохти давлати мутамарказ зарба дода шуд, дар идоракунӣ шакли мулкдорӣ (яъне дар вилоятҳои зери дасташонро ба намояндагони сулола тақсим карда додан) ҷорӣ гардид.

Низом (сохт)-и идоракунии марказ аз ду идора: даргоҳ ва аз девонҳо иборат буд. Ҳукмдори олий ба вилоятҳо ва шахрҳои зери дасташон намояндагони сулоларо таъин карда, ҳамин тавр табиист, ки тамоми мамлакатро танҳо бо татбиқи сиёсати худ идора менамуд. Вилоятҳоро (мулкҳоро) такинҳо идора мекарданд. Онҳо барои пешбурдани сиёсати мустақилона ҳам мекӯшиданд.

Фаъолияти эҷодӣ

Ҷиҳатҳои ба худ хоси сохти идоракунии давлатҳои Қарохониҳо ва Ғазнавиҳо аз ҷиҳи иборат буд?

Барои маълумот

Дар чоряки сеюми асри XI ягонагии сиёсии қарохониҳо ба ду: ба хоқонатҳои ғарбӣ (Самарқанд, Бухоро, Хутталон, Чағониён) ва шарқӣ (Еттисув, Туркистони Шарқӣ) ҷудо шуда рафт. Намояндагони қарохониҳои дар Мовароуннаҳр ҳукмрон аз итоат ба марказ сар тофта, сиёсати мустақилонаро пеш бурданд.

Дар хоқонати Ғарбӣ сохти идоракунии замони Сомониён (сарвазир, девонҳои корҳои молия, таҳияи ҳуҷҷатҳои расмӣ давлатӣ, сардори андоз, хабар, кори дарбор, муҳтасиб, вақфҳо, кори қозигӣ) нигоҳ дошта шуда буд. Инчунин, одати сарвари вилоятро ҳоким, сарвари шаҳрро раис гуфтан ҳам дигар нашуда буд.

Дар замони қарохониҳо ба сохти идоракунии марказ ҳам (даргоҳ, дарбор) эътибори калон меоданд. Зимни он фаъолияти ҳоҷибҳо, ки муносибатҳои байни даргоҳ, яъне ҳукмдори олий ва вилоятҳо, шаҳрвандонро ба ҳам алоқаманд мекарданд, нақши алоҳида доштанд. Дар тафовут аз Сомониён дар замони қарохониҳо ҳоҷибҳо, дар бобати корҳои давлатӣ ва раъият, асосан, мушовир, яъне маслиҳатчи наздиктарини ҳукмдори олий, ҳокимони вилоят буданд.

Корвонсаройи Работи Малик дар наздикии Навоӣ. Замони Қарохониён

Оё медонед?

Ба Юсуф Хос Ҳоҷиб ва Маҳмуд Қашқарӣ аз тарафи Қарохониён унвони хос ҳоҷиб (ҳоҷиб-и хосса) дода шуда буд.

Мақбараи Қарохониён

Давлати Қарохониҳо

Ғарбӣ

- Самарқанд
- Бухоро
- Хутталон
- Чағониён
- Чоҷ-Илоқ

Шарқӣ

- Еттисув
- Туркистони Шарқӣ

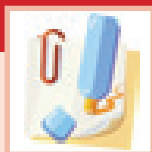
Бар зиммаи онҳое, ки бо сиёсати хориҷӣ машғул буданд, хусусан ба сафирон талабҳои хеле калон гузошта шуда буд. Онҳо шахсони саводнок, соҳиби малака, шердил, чашмаш сер андешаманд бояд бошанд. Дар байни талабҳо чунин шарт ҳам буд: мукаммал донишони илмҳои астрономия, математика, география, нисбат ба рақиб беҳтар бозидани шоҳмот, нарда, дар бобати санъати ҳарбӣ беназир будан ва ҳеҷ гоҳе май нанӯшидан, ибораҳоро, суханро дуруст ва маъноҳои ташбеҳиро пухта доништан шарт буд.

Юсуф Хос Ҳоҷиб
«Қутадғу билиғ»

Барои маълумот

Барои ба дараҷаи зарурӣ нигоҳ доштани фаъолияти даргоҳ қорғузори дарбор, хизмати пазирии меҳмонон (сардори он «Бирук» ном дошт), хазиначӣ, мутасаддии ошхона (ошчӣ), шарбатдор, хизмати бо хобгоҳ, либос таъминкунанда, хизмати ташкилкунандаи шикор барин мансабҳои маъмурӣ фаъолият доштанд. Барои таъмини бехатарии ҳукмдори олий, хизмати содиқонаро барои сиёсати вай адо кардан қисми махсуси ҳарбии интихобӣ (гвардия) ҳам буд, ки ба сохтори даргоҳ дохил мешуд. Албатта ғайр аз гвардия лашкар ҳам мавҷуд буд. Ба мансабҳои сарлашкаркашӣ ва идоракунии аз ҷумлаи намоёндагони сулолаи қарохониҳо ва собиқ лашкаркашон таъин карда мешуданд. Агар ба сохти идоракунии лашкар назар афканда шавад, ҳамин чиз аён мегардад, ки ғайр аз сарлашкаркаши калон, зобитҳои хурд (човуш), сардори саворагон (ҳайлбошӣ), юзбошӣ, мингбошӣ барин мансабҳои ҳарбӣ мавҷуд буданд.

Фаъолияти эҷодӣ

Матни аз китоби «Қутадғу билиғ»-и Юсуф Хос Ҳоҷиб овардашударо хонед ва ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед:

1. Чаро нисбат ба сафирон талабҳои «саводнок, соҳиби малака, шердил, чашмаш сер, андешаманд бояд бошанд» гузошта мешуд.
2. Мукаммал донишони илмҳои астрономия, математика, география, нисбат ба рақиб беҳтар бозидани шоҳмот, нарда, дар бобати санъати ҳарбӣ беназир будан ва ҳеҷ гоҳе май нанӯшидан, ибораҳоро, суханро дуруст ва маъноҳои ташбеҳиро пухта доништан барои сафирон чаро зарур буд?
3. Ин талабҳо имрӯз чӣ гуна аҳамият доранд? Шумо боз кадом талабҳоро гузоштан мехостед? Чаро? Фикратонро бо мисолҳо асоснок кунед.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба фикри шумо барои гузаронидани қубурҳои зеризаминӣ, рӯйизаминӣ, сохтани каналҳо, обанборҳо чӣ гуна мутахассисон заруранд?
2. Дар натиҷаи истихроҷи (кофта гирифтани) мис, нуқра, қўрғошин, тилло, симоб, оҳан, фируза, навшодир, нефт, мрамар, қатрон кадом соҳаҳо ривоч кардаанд?
3. Ҷавобхоятонро ба саволи якум ва дуюм умумӣ ҷамъбаст карда, фикр карда бинед: мутахассисони ин соҳа дар қучо тайёр карда мешаванд?

Барои маълумот

Дар замони қароҳониҳо низ қорҳои кишоварзӣ бо мароми худ давом мекарданд. Дар ин роҳ, албатта, нағз қор қардани сохтори обёрии сунъӣ, дар вақти зарурӣ таъмир қардани он, гузаронидани қубурҳои зеризаминӣ ва рӯйизаминӣ, бунёд намудани каналҳо, обанборҳо, сарбандҳо ва дар кишвар, хусусан, дар вилоятҳои Бухоро, Самарқанд, Фарғона, Тошқанд ба дараҷаи баланд ташкил шудани деҳқонии анъанавӣ боиси муваффақиятҳо мешуд.

Дар қонҳои мис, нуқра, қўрғошин, оҳани атрофи Оҳангарон (Қаромазор), қонҳои тилло, симоб, нуқра, оҳан, мис, фируза, навшодир, нефт, қупорос, қатрон, дар қонҳои тилло, мис, қўрғошин, симоб, мрамари қўхҳои Нурато, тилло, нефт, фируза, оҳани Бухоро ва Уструшона одамони зиёд меҳнат мекарданд.

тилло

симоб

нуқра

мис

Фарғона

тилло

мис

қўрғошин

мрамар

Нурато

тилло

фируза

оҳан

нефт

Бухоро
Уструшона

мис

нуқра

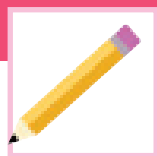

оҳан

қўрғошин

Оҳангарон

Барои мулоҳиза

Оҳангарӣ, кулолӣ, шишасозӣ, заргарӣ, бофандагӣ, чармгарӣ, устухонтарошӣ барин беш аз сӣ намуд касбу кор пеш рафта буд. Масалан, дар шишасозӣ ба чизҳои аз шиша сохта шуда (чизҳои ошхона, ҷиҳозҳо, чизҳои ороишӣ, сиёҳдон, тубак ва монанди инҳо) додани ҷило бо рангҳои гуногун расм шуда буд. Ғайр аз ин дар соҳаи оро додани иморат ва бо ҷиҳозҳо мучахҳаз кардани онҳо аз имкониятҳои шишасозӣ васеъ истифода бурда мешуд.

Оинаҳои тирезаҳои иморатҳо ҳам беранг, ҳам рангнок шудашон мумкин буд. Ба байни панҷараҳо шишаҳои гуногунранг гузошта, ба ҳусни иморат ҳусн мебахшиданд.

Дар соҳаи бофандагӣ газворҳои аз пахта бофташудаи Бухоро, Самарқанд ҳам дар минтақа, ҳам дар кишварҳои хориҷӣ машҳур гашта буданд. Аз маҳсулоти чармгарӣ аз пӯсти санҷоб, самур ва дигар ҳайвонҳо пӯстин, пойафзолҳои чармин, пӯшокиҳои гарми аз пашми шутур ва ғусфанд таҳияшуда, қолинҳои гулдор, наmatҳо ва дигарон низ ном бароварда буданд.

Барои мулоҳиза

Аз нигоҳи сиёсӣ муттаҳид шудани ҳудуди бузург – аз Туркистони Шарқӣ то Хоразм барои пешравиӣ имкониятҳои вилоятҳои шарқӣ дар бобати савдо шароит фароҳам овард. Масалан, роҳе ки мо имрӯз бо номи «роҳи абрешим» меномем, дар он давр Туркистони Шарқиро бо кишварҳои араб бевосита мепайваст. Ин роҳ, ки замоне самтҳои шимолӣ ва ҷанубиро ба ҳам мепайваст, як нӯғаш аз Хитой оғоз ёфта, ба воситаи водии Зарафшон, Бухоро то шимол, аз Волга гузашта то Европайи Шарқӣ, аз ҷануб ба воситаи Шарқи Миёна то баҳри Миёназамин рафта мерасид. Дар шахру деҳоти дар ин роҳ ҷойгирӣфта бозорҳо, қорвонсаройҳои ободу фаровон, саришта, умуман, хизматрасонӣ ба савдогарон ва ҳамин тариқ барои ба даст овардани ғоида хизматҳои гуногун муҳайё карда шуда буд. Дар ҷойҳои гуногун мунтазам намоишгоҳҳои савдо ташкил карда мешуданд.

Дар Бухоро Манораи калон, ҷандин масҷид, дар Сурхондарё манораи Ҷарқўрғон, дар Вобкент масҷид ва манора, дар Ўзганд мақбараҳо, манораву масҷидҳо, дар Самарқанд мадрасаҳо бунёд карда шуданд.

Сулолаи Қарохониҳо дар давоми фаъолияти худ ба тараққиёти иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ҳиссаи муносиб гузоштанд.

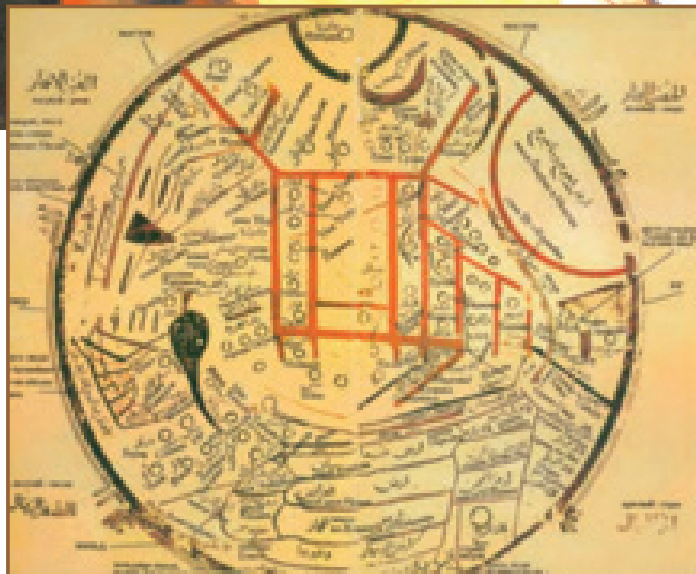
Манораи Ҷарқўрғон

Манораи калон

Барои маълумот

Мероси аҷибу арзишманди Маҳмуди Қашқарӣ бо номи «Девону луғотит-турк» ҳам айнан дар ҳамин давр (асри XI) навишта шудааст. Ин асар барои омӯзиши морфологияи забони қарохониҳо, фонетика, лексика, этимологияи он сарчашмаи беназир ба ҳисоб меравад. Боз як ҷиҳати аҳамиятнокӣ асар ин аст, ки дар он муаллиф харитаи дунёро кашаидааст. Харита дар шакли доира буда, он аз ҳама тараф бо об иҳота буданаш бо аломатҳои нишон дода шудааст. Дар маркази харита ҷойгиршавии Етти-сув (Ҳафтруд), ҳудуди Туркистони Шарқӣ, дар чор самти атрофи он шаҳрҳо, мамлакатҳо, баҳрҳо, кӯлҳо, дарёҳо, кӯҳҳо нишон дода шудаанд.

Дар бораи асари «Қутадғу билиг»-и Юсуф Хос Ҳоҷиб

Ин китобро инсонӣ пурсабрест, ки дар Боласоғун таваллуд шудааст, иншо намудааст. Аммо ин китобро дар Қашқар ба поён расонда, ба даргоҳи малики Машриқ Тавғачхон овардааст. Малик ҳурмати ӯро ба ҷо оварда, бузург дошта, ба вай унвони Хос Ҳоҷибро додааст. Аз ин сабаб муаллиф бо номи Юсуф Хос Ҳоҷиб машҳур гардид.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Яке аз тақдироти зеринро тайёр кунед:
 - «Меймориҳои замони Қарохониён»;
 - Шарҳи маълумот оид ба даври эҷоди Маҳмуди Қашқарӣ;
 - «Асари «Қутадғу билиг»-и Юсуф Хос Ҳоҷиб -дурдонаи нодири халқҳои туркӣ дар ҷаҳон».
2. Мақоми давлати Қарохониҳо дар таъриҳамон таҳлил кунед ва бо давлати Ғазнавиҳо, Сомониён, Саффорӣҳо, Тоҳирӣҳо ва дигар давлатҳо муқоиса кунед.

МАВЗЎҲОИ 32-33:

САЛҶУҚИҲО

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Зери тасарруфи давлатҳои Ғазнавиҳо ва Қарохониҳо, ки ба ҷои Сомониён ташкил шуда буданд, кадом ҳудудҳо дохил шуда буданд?
2. Пас аз заволи ҳоконати Турк ӯғузҳо кадом ҳудудҳоро макон карда буданд?
3. Ҳудудҳои зисти ӯғузҳоро аз харита нишон диҳед.

Барои мулоҳиза

Салҷуқиҳо дар таркиби қавми ӯғузи туркӣ аввал дар ҳудуди даштҳои Қазоқистони Ҷанубии имрӯза, дар миёнаоби Сирдарё ҳаёти кӯчманчигиро аз сар мегузарониданд. Дар асри X Салҷуқ ном шахсе бо фазилаташ, донишмандӣ, ҷолоқӣ ва мардонагиаш обрӯю эътибор пайдо карда, ба дараҷаи сарвари якчанд қабилла, раҳбари қувваи калони ҳарбӣ мерасад.

Барои мулоҳиза

Бо розигии Маҳмуди Ғазнавӣ ва бо чандин шартҳо оилаи салҷуқиҳо ба Хуросон қадам мегузоранд. Баъдтар, соли 1040 байни салҷуқиҳо ва ғазнавиҳо дар Данданакон задухӯрд ба амал меояд. Дар ин задухӯрд ғазнавиҳо мағлуб мешаванд.

Дар солҳои 40-уми асри XI салҷуқиҳо ба Хоразм, Эрон ва Кавкази Ҷанубӣ юришҳои ҳарбӣ ташкил мекунанд. Онҳо пойтахти хилофат- Бағдодро истило мекунанд. Салҷуқиҳо Эрон, Ироқ ва ақиб Кавказро ба зери таъсири доираи худ дароварданд. Ҳукмдори салҷуқиҳо Султон Алпарслон дар Осиёи Хурд подшоҳи Византия Романи IV Диогенро мағлуб кард. Ҳамин тариқ, барои мустаҳкам ҷой гирифтани салҷуқиҳо дар Осиёи Хурд ва Шарқи Наздик замина фароҳам овард.

Дар замони салҷуқӣ Султон Маликшоҳ Самарқанд, Бухоро, Ўзганд (Фарғона) зери таъсири салҷуқиҳо муттаҳид шуданд. Қарохониҳои Туркистони Шарқӣ ҳам афзалияти салҷуқиҳоро тан гирифтанд. Дар замони ҳукмронии Султон Маликшоҳ салтанати Салҷуқиҳо ҳудуди васеи аз Туркистони Шарқӣ то баҳри Миёназаминро дар бар мегирифт. Дар замони авҷи болоравии Салҷуқиҳо халифаи Бағдод Туғрулбек номи «Малик-ул-Машриқ», яъне ҳукмдори Шарқро ва «Рукн-уд-дин»—тақияҳои динро дода буд. Ин ҳама аз қудрати баланди ҳукумати вай дарак меод.

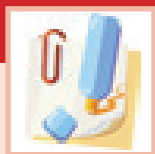
Ҷараёни таназзулу парокандашавии салтанати салҷуқиҳо дар нимаи дуюми асри XI сар шуд. Аз ҳад зиёд васеъ шуда рафтани ҳудуди салтанат яке аз сабабҳои ин ҷараён гардид. Айнан дар замони Салҷуқиҳо ба туфайли ҳукмронии намояндагони хонадони онҳо султониҳои Сурия, Ироқ, Онадӯли (Кӯниё), Кирмон пайдо шуданд. Дар ибтидои асри XII салтанати Салҷуқиҳо ба қисмҳои Шарқӣ ва Ғарбӣ ҷудо шуда рафт.

Барои маълумот

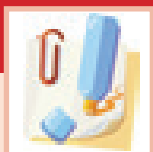
Қисми Шарқӣ асосан аз Хуросон ва Мовароуннаҳр иборат буд. Сарҳадот ва доираи таъсири он тағйир ёфта меистод. Дар замоне, ки қудрати Султон Санҷар ба авҷаш расид, салҷуқиёни Ғарбӣ (Эрон, Ироқ, Озарбойҷон) зери таъсири сиёсии салҷуқиёни Шарқӣ қарор доштанд.

Дар Мовароуннаҳр дар натиҷаи зада даромадани қарохитиҳо аз тарафи Шарқ қувваи Султон Санҷар ҳам заиф шуд. Салҷуқиҳо бар зидди қарохитиҳо дар иттифоқ бо қарохитиҳо лашкар кашиданд, аммо мағлуб шуданд. Ин дар навбати худ ба болоравии Хоразми тобеи салҷуқиҳо шароит фароҳам овард. Хоразмшоҳҳои (ануштегинҳо) дар ҳамин ҳолат баромада дар нимаи дуюми асри XII ба салҷуқиҳои Ғарбӣ зарба заданд. Ба фаъолияти салҷуқиҳои Шарқӣ бошад, баъди вафоти Султон Санҷар хотима гузошта шуд.

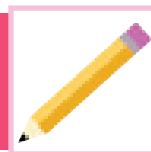
Фаъолияти эҷодӣ

1. Боз дар идоракунии кадом давлат ба ду қисм, яъне ба Шарқӣ ва Ғарбӣ ҷудо шудан рӯй дода буд?
2. Аз харита султониҳои Сурия, Ироқ, Кирмон, Онадӯли (Кунё)-ро нишон диҳед. Онҳо ҳоло дар ҳудуди кадом давлат ҷой гирифтаанд?

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба ҷои сулолаи Салҷуқӣҳо кадом сулола ҳокимиятро ба даст гирифт?
2. Зери ибораи «болоравии Хоразм» чиро мефаҳмед?
3. Фикри зеринро эзоҳ диҳед: *«Дар охири асри XII ғайр аз султони Онадӯлии (Кунё) дар Осиёи Хурд дар ягон макон хонаводаи расмии салҷуқӣҳо намонанд. Султони Онадӯли бошад, дар миёнаҳои асри XIII тобеи муғулҳо шуда мемонад. Ба тӯфайли салҷуқӣҳо дар Осиёи Хурд ба давлати туркӣ ва миллати турк асос гузошта мешавад. Аз ин рӯ халқи туркизабони Туркияи ҳозира Туркистонро диёри падарӣ, яъне ватани таъриҳамон гуфта эътироф мекунад».*

Барои мулоҳиза

Дар маснади давлатӣ дар мақоми ҳукмдори олий намояндаи хонаводаи салҷуқӣҳо нишаста буд. Ӯ унвони Султон («Султон-ул-аъзам»)ро дошт. Аз номи ӯ хутба мехонданд ва танга сикка зада мешуд. Корҳои мулк, тақсими обу замин, ба мансабҳои муҳими давлатӣ ва идоракунӣ таъин карданро ва кори онҳо, ариза ва шикоятҳоро ҳуди султон назорат мекард. Даромаду баромади молиявино низ дар зери назораташ гирифта буд. Султон ободии кишвар, сохтмонҳо, амнияти роҳҳои қорвонро ҳам шахсан ҳудаш назорат карда меистод.

Чора набошад подшоҳонро аз он ки дар ҳафта ду рӯз ба мазолим бинишинад ва дод аз бедодгар биситонаду инсоф бидиҳад ва сухани раият бишнавад бевоҳита. Ва чанд қисса, ки муҳимтар бувад, бояд ки арза кунад ва дар ҳар як мисоле диҳад. Чун ин хабар дар мамлакат пароканда шавад, ҳудованд мутаазалимону додхоҳонро пеш меҳонад ва дар ҳафтае ду рӯз сухани эшон мешунаваду золимонро шикаста медорад. Ва дастҳои эшон кӯтоҳ шавад ва кас наёрад бедодӣ кардан аз бими уқубати ӯ.

Сарвазири салҷуқӣҳо Низомулмулк, «Сиёсатнома»

Барои маълумот

Абӯалӣ Ҳасан ибни ат-Тӯсӣ дар байни халқ ва дар таърих бо номи Низомулмулк (тартиботчиӣ мулк, давлат) машҳур аст, вазири номдори Салҷуқиҳо буд.

Низомулмулк дар даври шоҳони Салҷуқӣ корро аз амалдори оддӣ сар карда, ба дараҷаи вазири расид ва солҳои зиёд ба давлат хизмат кардааст.

Дар «Тузуқоти Темур» ҳангоми суҳан рондан оид ба ҳар қадам подшоҳ, вазирони дорои ақлу заковати орзушаванда, соҳиби валинеъматӣ муаллифи «Сиёсатнома» Низомулмулк алоҳида, бо меҳру муҳаббат, аз ҳар ҷиҳат иборатомез ба забон гирифта мешавад. Ба қадр намудани ин гуна вазирони «соҳиби шамшер ва қалам» даъват карда мешавад.

«Сиёсатнома» ё «Сияр-ул-мулк» («Тарзи зисти подшоҳон»)-и Низомулмулк барои омӯхтани қоидаҳои асосии идоракунии давлати мазкур ва масъалаҳои ҳуқуқӣ сарчашмаи нодир ба ҳисоб меравад. Асар мисли ҳиссае аз қисса, яъне аз ҳикоя ва хулосаҳои зарурӣ аз онҳо тартиб дода шудааст.

Низомулмулк

Плиткаи қулоли замони Салҷуқиҳо

Мақбараи Султон Санҷар

Барои маълумот

Дар асари «Сиёсатнома» дар бораи аксар қонуну қоидаҳои вобаста ба идоракунии давлат, усулу воситаҳо, идораҳои мухталифи давлати суҳан меравад. Ғояи асосии асар аз идоракунии оқилонаи давлат, дар он қорӣ намудани қоида ва тартиботи қатъӣ иборат буда, ба поквичдони амалдорон, поку боимон будан, беҳдошти мардум, таъмини сулҳу тифоқ дар кишвар даъват мешавад. Айнан масъалаи давлат ғояи асосии ин асарро ташкил медиҳад.

Аз замони офарида шудани «Сиёсатнома» ин асар диққати олимон, муаррихон, адибон ва муҳимаш шоҳу ҳокимҳоро ба худ ҷалб карда меояд. Ин асарро султону шахсони мансабдор кӯчонида, дар фаъолиятҳои истифода бурдаанд.

Нусхаи қадимтарини «Сиёсатнома» дар музейҳои Британия ва Берлин маҳфуз ҳастанд.

Фаъолияти эҷодӣ

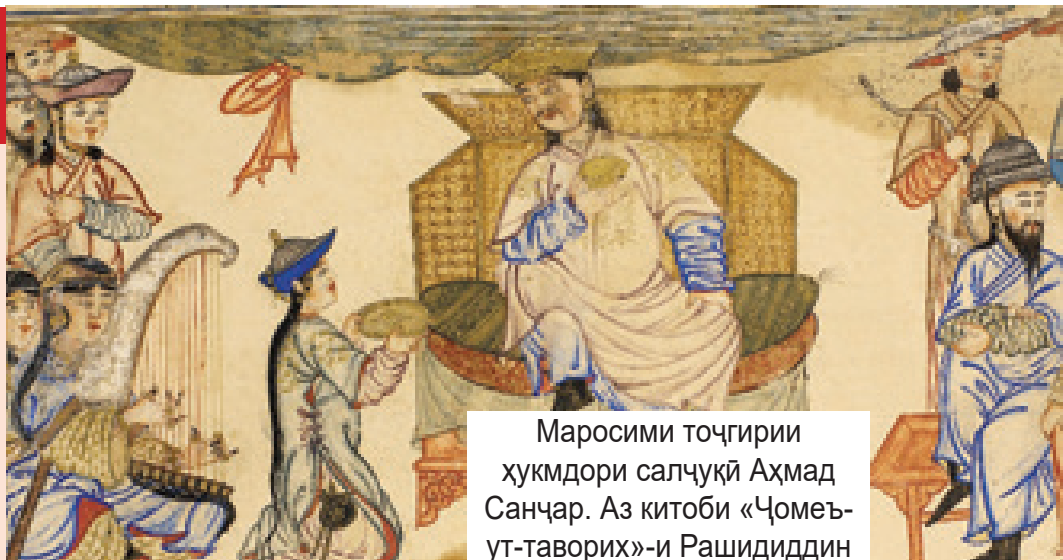
1. Ҳоло дар Ёзбекистон чӣ гуна тартиби муроҷиати шаҳрвандон ба раҳбари давлат ташкил карда шудааст?
2. Дар давлатҳои Европайи ҳамзамони давлати Салҷуқиҳо шоҳон (королҳо) ва шаҳрвандон чӣ гуна муносибат доштанд?
3. Ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, давлатҳои дар ин давр вуҷуддоштаи Осиёи Марказӣ ва Европаро муқоиса намоед.

Фаъолияти эҷодӣ

Чаро ҳангоми зиёд ё кам кардани маоши хизматчи лашкар аз ин хусус дар навбати аввал бо девони молияю андоз маслиҳат кардан зарур буд? Фикратонро асоснок кунед.

Маросими тоҷирии ҳукмдори салҷуқӣ Аҳмад Санҷар. Аз китоби «Ҷомеъ-ут-таворих»-и Рашидиддин Фазлulloҳ. Соли 1307.

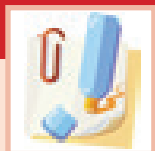
Барои маълумот

Низомулмулк дар замони вазириаш дар Бағдод, Басра, Исфаҳон мадрасаҳоеро бо номи «Низомия» бунёд кунонид. Олими бузург Абӯҳомид Ғаззоли дар замони худ дар мадрасаи Бағдод дарс додааст.

Инчунин, дар замони Низомулмулк астрономи машҳур Умари Хайём ба гурӯҳи кории оид ба даровардани ислоҳ ба тақвими шамсӣ ба раҳбарӣ тақлиф шуда буд. Умари Хайём ин корро ўҳда карда, дар корҳои илмӣ давлатии девон бо Низомулмулк фаъолият бурдааст. Мо Умари Хайёмро бештар ҳамчун шоир, аниқтараш устои рубоӣҳо медонем. Дар асл вай ситорашиносии варзида буд, дар таърихи математика аз олимони аввалин шуда қоидаи умумии ёфтани решаи мусбатро аз рақамҳои бутун исбот карда додааст.

Умари Хайём

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба фикри шумо сабаби асосии дар таърих ном гузостани шахсони дар ин давр зиста чист?
2. Боз кадом шахсонро, ки дар ин давр зиста, эҷод кардаанд, медонед? Ҷои онҳо дар таърих ва аҳамияти меросашон чӣ гуна аст?
3. Дар ин давр оид ба идоракунии давлатҳои ҳақон кадом асарҳо буданд, шахсонро, ки дар идораи давлати машҳур ва намуна шудаанд, медонед?

Барои мулоҳиза

Дар замони Салҷуқиён кишоварзӣ пеш рафта, сохти обёрии сунъӣ мукаммал гашта буд. Харбузаҳои Хоразм, хурмоҳо, найшакар, лимонҳои Чурҷон (Гургон), ангурҳо, бихӣ, боқилаҷонҳои Нисо, ғаллаи Марв на фақат дар минтақа, балки берун аз он ҳам шўхратёр гашта буданд. Пешравии кишоварзӣ, албатта, ба инкишофи ҳунармандӣ ҳам роҳ кушод. Бофандагӣ (истеҳсоли газворҳои ресмонӣ, шохӣ, матоҳо аз нахи зағирпоя), кулолӣ, қолинбофӣ, заргарӣ, шишасозӣ, оҳангарӣ, чармгарӣ барин соҳаҳо хеле пеш рафта буданд. Алоқаҳои савдоии мамлакат бо кишварҳои Шарқи Миёна ва Наздик, Европай Шарқӣ, Ҳиндустон, Хитой ва дигар диёрҳо хеле равнақ ёфтанд. Султон Маликшоҳ бо мақсади боз ҳам таҳким бахшидан ба алоқаи тиҷорати байналмилалӣ бо кишварҳои Шарқ ва Ғарб тоҷирони Хуросон ва Ироқро аз баъзе андозҳо озод кард.

Дар алоқаҳои тиҷоратӣ аз кишварҳои Ғарб ба воситаи баҳри Каспий ба Туркистон маҳсулоти нафт меоварданд. Мушк, тилло ва нуқраи аз поёноб ва соҳили ростии Сирдарё истихроҷшуда на фақат дар бозори дохилӣ, балки дар ҳуди минтақа, хусусан, дар давлати Салҷуқиҳо қадри баланд доштанд. Умуман, дар бозорҳои минтақа аз мўйинаи қимматбаҳо, пўсти қароқўлӣ, моҳии намакин, дандони морж сар карда то меваҳои хушк, матоҳои нафис, сангҳои қимматбаҳо, чизҳои зару зевариё ёфтанд мумкин буд.

Дар ин давр ба ҷои воҳиди пули аз ҳама баланд динори (динори сурх) аз тиллоӣ соф сиккашуда дар муомила буд. Ғайр аз он динори аз омехтаи тилло ва дигар фузулот тайёршуда ҳам буд, онро рукнӣ мегуфтанд. Ҳамчунин, тангаҳои мисӣ дар муомила буданд, онҳо асосан барои бозори дохилӣ амал мекарданд. Дар замони Салҷуқиҳо низ низоми бе муомилаи пули нақд ҷорӣ буда, аз чек, аккредитив, вексел истифода мебарданд.

Аз омўхтаамон хулоса мебарорем

1. Дар замони қадом султони салҷуқӣ Самарқанд, Бухоро, Фарғона зери тасарруфи онҳо даромада буданд?
2. Дар асоси ҷадвали зерин ҳар чиро оид ба мавзӯ омўхтед, таҳлил намуда нависед:

Сохти давлатӣ	Сохти иҷтимоӣ	Усули идоракунии	Ҷиҳатҳои фарқ аз давлатҳои пешина

МАВЗЎЎҲОИ 34–35:

ДАВЛАТИ ХОРАЗМШОҲИЁН ВА БОЛОРАВИИ ОН

Савол ва супоришҳои ғайолкунанда

1. Истилои араб ба кадом оқибатҳо оварда расонд?
2. Омилҳоеро, ки барои дар кишвар маъмуниҳо тартибу осудагиро қорӣ карда, ба инкишофи муносибатҳои савдоию иқтисодӣ сабаб шудаанд, номбар кунед.

Мақбараи
Султон
Санҷар
дар
Марв

Барои маълумот

Сулолаҳое, ки дар воҳаи Хоразм ҳукмронӣ карда омадаанд, аз қадим бо номи умумии хоразмшоҳон маълум буданд. Масалан, африғиҳо, маъмуниҳо, олтинбошиҳо ба курсии мансаб бо унвони хоразмшоҳон нишастаанд. Аммо сулолае, ки аз доираи Хоразм берун баромада, дар даштҳои Тўрон асп давонда ва бо ин маҳдуд нашуда, идоракуниро ба дараҷаи салтанат баровардааст, ин сулолаи *ануштегинҳои* мансуб ба қавми ўғузҳо ба шумор меравад.

Ануштегин яке аз мансабдорони ба назар намоён ва боварибахши Султон Маликшоҳи салҷуқӣ ба ҳисоб мерафт. Тахминан соли 1077 ў ба вазифаи ҳокими Хоразм таъин шуд. Соли 1097 ин мансаб ба писараш Қутбиддин Муҳаммад мегузард. Ў ба даргоҳи салҷуқиҳо мутеъ буд, ҳар сол ҳудаш ё ба воситаи писар Отсиз андози аз вилоят ғункардари ба пойтахт – Марв бурда

месупурд. Отсиз пас аз падараш бо ҳукми Султон Санҷар ҳокими Хоразм таъин шуд.

Дар ин замон Отсизи ҳанӯз ба сӣ надаромада мисли падараш ба хонаводаи салҷуқиҳо аз сидқи дил хизмат мекард. Аммо ӯ мавқеъашро мустаҳкам намуда, заиф шудани рақибонашро ҳис карда, аз итоат ба салҷуқиҳо саркашӣ кард. Ин боиси бар зидди ӯ борҳо лашкар кашидани Султон Санҷар шуд. Отсиз мағлӯб шуда, маҷбуран гурехт.

Гурганҷ пойтахти нахустин ва асосии салтанати Хоразм буд.

Қизилқалъаи
Хоразм

«Бино ба шартномаи сулҳи дутарафаи хоразмшоҳ Отсиз ба Султон Санҷар тобеъияшро баён карда, аз рӯи одати асрҳои миёна, замини зери пояшро бўсида, таъзим бояд мекард. Лекин хоразмшоҳ ин русуми тобеъигиро иҷро накард. Ба ҳузури Султон Санҷар ба мулозимат омад, аммо аз асп нафуромада, ба султон салом дод. Зиеда аз он, хоразмшоҳ ҷои вохӯрӣ бо султонро аввал шуда тарк кард. Гарчанде аз ин «беодобӣ»-и Отсиз ҷаҳли Султон Санҷар омад, барои он, ки чанде пеш вай ба ӯ шафқату мурувват нишон дода буд, аҳдашро дигар кард. Султон норозигӣ баён накарда, ба Марв баргашт».

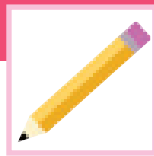
Муаррих
Атомалики Ҷувайнӣ

Барои маълумот

Хоразмшоҳ Ануштегин — асосгузори сулолаи Ануштегинҳо бино ба навиштаҳои муаррихон Рашидиддин Фазлуллоҳ ва Ҳофизи Абрӯӣ фаъолиятро нахуст аз даргоҳи Султон Ҷалолиддин Маликшоҳ сар карда буд.

Вай ба яке аз шахсони бозътимоди султон табдил меёбад. Баъдтар, ӯ ба мансаби «Мутассарруфи Хоразм» таъин шуда, унвони шихнаи Хоразм (сарвари қалъа) дода мешавад. Баъдтар писари Ануштегин Қутбиддин Муҳаммад ҳокими Хоразм мешавад.

Барои мулоҳиза

Султон Санҷар баъди он, ки Хоразмро зери даст кард, онро ба ихтиёри қияни Отсиз Сулаймоншоҳ супурд. Аммо Сулаймоншоҳ дар он ҷо ҳукумати худро мустақам карда натавонист. Вай баъди ба Марв рафтани, Отсиз ба Хоразм баргашта бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ ҳокимияти худро барқарор кард. Отсиз Бухоро забт кард. Вай аз халифаи Бағдод ёрлиқро бо мазмуни «Ҳукмдори вилояти Хоразм, ва ҳукмдори вилоятҳои ба Хоразм ҳамроҳнамуда ва вилоятҳоеро, ки дар сарҳадоти ғарбӣ, шарқӣ ҳамроҳ хоҳад кард» гирифт. Отсиз Марв, Нишопурро ҳам зери тасарруфаш даровард.

Отсиз бо номи худа тангаҳои тиллоӣ сикка заданро сар кард.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Гурганҷ ҳоло дар кадом ҳудуд аст?
2. Ҳудуди давлати Ануштегинҳо аз харита нишон диҳед. Барои бо ҳамин тарз дар минтақа паҳн шудани нашон кадом омилҳо сабаб гардиданд?

Аловуддин Муҳаммад

Хоразмшоҳ дар давлати худаш низоми таълими ҳарбии умумихалқиро ҷорӣ карда буд. Шумораи лашкари давлат вобаста бо дигаршавии давр ва юришҳо тағйир меёфт. Масалан, дар лашкари хоразмшоҳ Такаш беш аз 170 ҳазор нафар аскар будааст. Дар юриши Хоразмшоҳ Муҳаммад ба Ироқи Форс, Озарбойҷон 100 ҳазор нафар савора будааст.

Ҳангоми юриши зидди қарохитойҳо Муҳаммади Хоразмшоҳ лашкари савора-ашро то 400 ҳазор нафар расондааст.

Барои маълумот

Пас аз марги Отсиз писараш Эларслон ба тахт нишаста, барои пеш бурдани сиёсати мустақилона ҳаракат кард.

Эларслон дар Мовароуннаҳр бо қарохитойҳо задухӯрд намуд ва дасташ боло шуд. Вай Нишопурро гирифта, ба Озарбойҷон юриши ҳарбӣ намуд. Лекин Эларслон ҳам асосан ба Хоразм нигоҳ мекард, ба эътирофи асосгузори иттифоқи сиёсии тавоно муваффақ шуд.

Баъди вафоти Эларслон байни писаронаш Такаш (1172-1200) ва Султоншоҳ Маҳмуд мубориза давом кард. Танҳо баъди марги Султоншоҳ Маҳмуд Такаш ҳамчун ҳукмдори ягона барои пеш бурдани сиёсати бузургмиқёс имконият пайдо кард. Такаш аксари қисми Эрони Ғарбӣ ва Кирмонро зер тасарруф намуд. Дар охири ҳукмронияш вай ҳатто барои ишғоли Бағдод-пойтахти хилофат кӯшиш кард. Аммо дар аснои юриш вафот кард ва ба тахт Аловуддин Муҳаммад (1200-1220) омад, ки қудрати ануштегиниҳоро муттасил боло бурда тавонист.

Аловуддин Муҳаммад масъалаи қарохитойҳоро батамом ҳал кард, онҳоро аз Мовароуннаҳр ронда баровард. Ин воқеа обрӯю нуфузи ӯро боло бурд. Озарбойҷон, Эрон, заминҳои аз Хуросон то Ҳиндустон зер тасарруфи хоразмшоҳиён даромад. Мақсади асосии Султон Муҳаммад Сурия, Осиёи Хурд ва Мисрро ҳам тобеъ кардани буд.

Тирамоҳи соли 1217 Муҳаммад Хоразмшоҳ ба лашкари анқариб 400 ҳазор нафара ба Бағдод юриш мекунад. Ҳангоме ки Хоразмшоҳ ба вилояти Ҳулвон мерасад, ҳодисаи ғайритабӣӣ рӯӣ меадиҳад. Якбора ҳаво хунук шуда, се шабу се рӯз барф меборад. Ҳавои сард ҳама чоро фаро гирифт. Ҷанговарон аз ин хунуки азиат мекашанд. Султон аз ин офат ба изтироб афтада, амр меадиҳад, ки лашкар ақиб баргардад. Султон амр дод, ки номи халифаро дар хутба хонда нашавад.

Дар ин замон сулолаи ануштегинҳо ба яке аз қувваҳои бузургтарини сиёсии дунё табдил ёфт. Ҳудуди калон аз баҳри Арал то уқёнуси Ҳинд, аз Ироқ то Туркистони Шарқӣ ба Хоразмшоҳиён тобеъ шуда буд.

Аловуддин Муҳаммад бо лақаби Искандари дуюм, Султон Санҷари дуюм машҳур будааст.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Кадом омилҳо сабабгори бавучудоии давлати Хоразмшоҳон шуданд?
2. Нақши ҳукмронии Хоразмшоҳиён дар авҷи чараёнҳои таърихии кишвар чӣ гуна буд?
3. Ба фикри шумо чиҳо заминаи муваффақиятҳои Аловуддин Муҳаммад шудаанд? Фикратонро асоснок намуда, ба дафтаратон нависед.

МАВЗЎҲОИ 36–37: ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ХОРАЗМШОҲИЁН ВА ҲАЁТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИ

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Даври барқарории иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоии давлати Хоразмшоҳиён бо номи кадом ҳукмдор вобаста аст?
2. Дар замони ҳукмронии кадом сарвари давлат дар кишварҳои тобеъ номи хоразмшоҳ дар хутба хонда мешуд ва ҳатто бо номҳояшон танга сикка зада шуда буд?

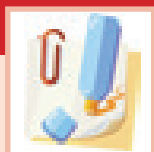

Барои маълумот

Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ ҳукмронияшро аз заминҳои Ироқ то Ҳиндустон, аз атрофи баҳри Арал то соҳилҳои баҳри Араб барқарор карда ба зудӣ Самарқандро пойтахти худ эълон кард.

Султон ба модараш Туркон хотун ҳеҷ гоҳе зид набаромада, гапи ӯро ду накарда буд. Ин боиси бисёр вақт аз тарафи модараш бекор шудани фармонҳои Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ шуд. Ин вазъиятро муаррихи ҳамон замон ан-Насафӣ ба таври зер эзоҳ дода, онро ба ду сабаб вобаста кардааст: «аввалан, қадр намудани меҳри модараш нисбат ба ӯ, дуюм, ҳамаи амирони мамлакат аз хешони модараш буданд». Туркон хотун лақаби «Ҳокими ҷаҳон»-ро дошт, дар мӯҳри (туғрои) шахсияш «Дунё ва покдомани он Туркони Бузург. Маликаи занони ҷаҳон» сабт шуда буд. Туркон хотун доиман дар пойтахт Гурганҷ мезист, қаср ва мулкҳои калон дошт.

Мақбараи
Эларслон

Фаъолияти эҷодӣ

1. Аз тарафи модар бекор карда шудани фармонҳои султон ба кадом оқибатҳо сабаб шуда буд?
2. Дар асоси маълумоти муаррих ан-Насафӣ муносибати худро баён кунед.

Барои мулоҳиза

Туркон хотун кӣ буд?

Бино ба навиштаи муаррих Ҷунайдӣ «Туркон хотун духтари Ҷонкиши мансуб ба қавми қанғлӣ буд. Гурганҷ (Урганҷ) пойтахти хоси Туркон хотун буд, вай дарбори хоссаи худро дошт. Бино ба таъкиди манбаъҳои таърихӣ дар солҳои ҳукмронии Султон Муҳаммад Туркон хотун дар қорҳои салтанат мавқеи бузург дошт, фармоишҳо ва маслиҳатҳои ӯ аз тарафи писараш бечуну чаро иҷро мешуд. Тахти раҳнамоии Туркон хотун аҳли дарбор (сарой), ашрофзодаҳо ба якҷанд гурӯҳ ҷудо шуда, онҳо байни худ адоват доштанд. Лашкаркашони олимартабаи иборат аз қипчоқҳо ба Туркон хотун наздик шуда, ақсарияташон ба ягон гурӯҳи зидди султон дар дарбор раҳбарӣ мекарданд. Қорҳои салтанатро асосан Туркон хотун идора менамуд. Дар ақсар ҳолатҳо ҳукму фармоишҳои Муҳаммад Хоразмшоҳро бе ягон асос, бемаслиҳат бекор мекард.

Султон модараш ва ҳарамашро ба Мозандарон оварда (гап дар бораи даври ҳуҷуми муғулҳо меравад), барои дар қалъаи он ҷо пинҳон шудан ба Хоразм одамонашро фиристод. Туркон хотун бино ба амри писараш ҳаракат кард. Султон ҳангоми бурдани оила ва ҳарамаш аскаронашро дар Хоразм гузошт. Ҳангоми ҳаракат подшоҳони асирафтадаи кишварҳои гуногунро бо амраш дар дарёи Ҷайхун ғарқ кунонда, баъд фарзандон, наберагон, наздикон ва ҳазинаро зерӣ назорати вазир Носириддин ба қалъаи Илоли тарафи Эрон (ҳудуди маҷрои Таҷан) фиристод. Лашкаркаши муғул Субутоӣ султонро таъқиб намуда, ба Мозандарон омада, қалъаи зикршударо барои муҳосира кардан аскар ҷеғ зад. Тақдирро бинед, ки ҳангоми муҳосираи қалъа абрҳои борон борҳояшро мерехтагӣ ва ягон кас норасоии обро надидагӣ борон ба онҳо душманӣ карда, наборида монд. Баъди понздаҳ рӯз об тамом шуда, Туркон хотун ба аҳволи вазнин мубталлошуда бо аъзоёни ҳарам ва вазир Носириддин ба паст мефарояд. Ҳангоми ба поёни қалъа фаромадан баъд раъду барқ рӯй дода, борон меборад. Аскарони муғул Туркон хотунро бо наздиконаш ба назди Чингизхони дар Толиқон буда меоранд. Туркон хотун ба пойтахти давлати муғул-Қароқурум оварда мешавад ва дар ҳамин ҷо вафот мекунад».

Туркон хотуни асири муғулҳо

Барои маълумот

Дар даври ануштегинҳо низ девонҳои мисли замони сомониҳо, қарохониҳо, салҷуқиҳо нақши алоҳида доштанд. Дар навбати худ девонҳо ба девонҳои хурд тақсим мешуданд.

Масалан, девони ҳарбӣ ба девонҳои дидани масъалаҳои ҳарбӣ (девонҷайш) ва девони маоши ҳарбиён ҷудо шуда буд. Сарвари девони ҳарбӣ, албатта, бояд мусулмон мебуд.

Идораи ҳукумат бо номи «Маҷлиси фахрии тоҷи оӣ» дар дасти вазир (сарвазир) буд. Ҳамаи девонҳо ба ӯ итоат мекарданд.

Вазир мушовири (маслиҳатчи) асосии сарвари давлат буд ва оид ба кори худ ба ҳукмдори оӣ ҳисобот меод. Ӯ дар маросимҳои расмӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, музокираҳо бо кишварҳои тобеъ аз номи ҳукмдори оӣ кор мебуд.

Вазир байни шахрвандон ва ҳукмдори давлат вазифаи воситачиро иҷро мекард ва барои тартибу интизом дар кишвар ҷавобгари асосӣ ба ҳисоб мерафт. Ӯ ҳуқуқи ба кор таъин кардани амалдорон ва аз лавозим ҳоли намудан, додани нафақа (арзақ), маош ва монанди инҳоро дошт. Вазирон ғайр аз забони модариашон-забони туркӣ бояд забонҳои арабию форсиро мукамал медонистанд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Идоракунии давлати Хоразмшоҳиёнро бо идоракунии давлати салҷуқиҳо муқоиса кунед. Оё вақолати сарвазирон аз якдигар фарқ доранд?
2. Дар давлатҳои Европа ва дигари Осиё кадом лавозим ба мансаби сарвазир баробар буд?
3. Ба гурӯҳ ҷудо шуда, вақолатҳо ва маҷбуриятҳои вазирони ду ҳудудро қиёс кунед ва таҳлил намоед.
4. Ба фикри шумо дар идоракунии давлат мавқеи вазир то чӣ андоза муҳим аст?

Барои маълумот

Вазири ба унвонҳои садр, дастур, хоҷаи бузург ноилшуда ҳамеша дар назди ҳукмдор мегашт, ҳангоми сафар ва лаш-каркашиҳои ӯ вайро тарк намекард. Дар аснои қабулҳои расмӣ вазирон аз тарафи рости хоразмшоҳиён ҷой мегирифтанд.

Вазирони соҳиби лақаби «низом-ул-мулк» ғайр аз ҳукмдори олий дигар ҳар касе, ҳатто агар вориси тахт бошад ҳам, вақти ба хона даромадан барои салому алек аз ҷояшон барнамехестанд. Мансаби вазирии ҳоло баёншуда бо замони Отсиз алоқаманд аст.

Дар арафаи истилои Чингизхон лавозими мазкур аз ҷониби Алоуддин Муҳаммад бекор карда шуд ва дар ҳузури ҳукмдори олий дар идоракунӣ шӯрои иборат аз шаш нафар ҷорӣ гардид. Дар ин шӯро фақат бо розигии ҳамаи аъзоёнаш кор дида мешуд, аммо ягон қарори ҷиддии дорои аҳамияти давлатӣ қабул накардааст.

Боз як мансаб ҳоҷиби бузург буд. Бино ба қоида фақат аз намояндаи асилзодагони туркро ба ҳоҷибӣ таъин карда мумкин буд. Ҳоҷиб бевосита ба ҳукмдор аз рӯйи корҳояш ҳисобот медод, амал намудан ба маросимҳои расмиро назорат мекард. Дар як вақт чанд нафар ҳоҷиб фаъолият ронда буд. Онҳо супоришҳои муҳимтарини султонҳоро иҷро кардаанд ва бо онҳо дар ҳама ҷо ҳамкорӣ намудаанд.

Соҳиби лавозими устоздор, ки идоракунандаи корҳои дарбор ба ҳисоб мерафт, саисхона (аспхона), ошхона, нонвойхона, заминканҳои ниғаҳдошти ҷоғирро назорат мекард, барои фаъолияти ходимони дарбор пурра ҷавобгар буд. Аспҳои шахсии султон дар ихтиёри амирохур буд. Ғайр аз ин, амири аълам, ҷочнигир (оне, ки хӯрок ва нӯшокиҳои амироҳо ҷашида мебинанд), даводдор (котиби ҳукмдори олий), фаррош (сарвари хизмати масъул ба ҷову кӯрпаи ҳукмдори олий, қолин, чодар ва монанди онҳо) барин мансабҳо ҳам буданд.

Маросими ба тахт нишастани Хоразмшоҳ Эларслон. Аз китоби «Ҷомеъ-ут-таворих»

Барои мулоҳиза

Пойтахт Урганч шаҳри бузург, бой ва зебои ҳамон замон буд. Аҳолии шаҳр ҳунармандони моҳир, хусусан, оҳангарон, дуредгарони устои касби худ буданд. Дуредгарони кандакори урганҷӣ аз устухони фил ва чӯби дарахти обнус маҳсулоти аҷиб месохтанд. Дар шаҳр устохонаҳои истеҳсоли матои шохӣ мавҷуд буданд.

Дар қорҳои сохтмон аз чӯби маҷнунтол бештар истифода мебуданд. Иншоотҳои аз ин чӯб сохташуда сабук буда, нисбат ба хонаҳои сангин дар зилзила пурбардошт буданд. Ба дараҷаи олии ташкил шудани амниятӣ беҳатарии роҳҳо ва қорвонҳо барои инкишофи савдои дохилӣ ва хориҷӣ нақши қалон доштанд. Савдогарони Урганч маҳсулоти худро то Бағдод, ҳатто то Андалус мебуданд. Аҳолии Урганч то ба хароба табдил шудани шаҳр ҳангоми ҳучуми муғулҳо ҳеле зич зиндагӣ мекард.

Дар шаҳр бозор бисёр буд. Тартиботро дар бозор, асосан, мӯҳтасиб нигоҳ медошт. Вай сифати маҳсулот, тозагии зарфҳо, навбудани маҳсулот, аниқии сангҳои тарозу ва асбобҳои ченаки дарозиро назорат мекард. Дар шаҳрҳои хурди Хоразм, мисли Ардаҳушмисан, Хивак, Дарған, Савакони, Говшфинч, Кот, Нузкот, Ҳазорасп низ ҳунармандӣ тараққӣ карда, савдо гул-гул шукуфта буд. Шаҳрҳои Марв, Бухоро, Самарқанд, Рай, Нишопур дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ ва маданияи мамлакат нақши муҳим доштанд.

Ҳарбии
давлати
Хоразмшоҳӣ

Мадрасаи Начмиддин Кубро,
Туркменистон

Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар инкишофи хуна-
мандӣ ва савдо дар
шаҳрҳо мавқеи ҳукм-
дорон чӣ гуна буд?
2. Ба гурӯҳ чудо шуда,
дар бораи бозорҳои
давлати Хоразм фикр
ронед. Дар кадом
шаҳрҳои таърихии
имрӯза бозорҳо зиёд
буданд ва сабабҳои
асосии онро нишон
диҳед.

Барои маълумот

Дар мулкҳои тобеи хоразмшоҳи-
ён ҳам хутбаро бо номи хоразмшоҳ
мехонданд ва тангаҳо сикка мезаданд.

Дар Самарқанд, Бухоро, Утрор, Тирмиз, Чағо-
ниён, Вахш, Балх, Бомӣён, Ғазна, Ғур, Ҷурзувон,
Заминдовар, Ямур, Кундуз, Марв, Нисо, Нишопур,
Пешовар ва дар дигар ҳудудҳо сикка зада шудани
тангаҳо бо сабти номи ануштегинҳо қайд кардан
мумкин.

Аз омӯхтаамон хулоса мебарорем

1. Рӯйхати асарҳои бадеиро вобаста бо таърихи Хоразм
тартиб диҳед. Яктои онҳоро хонед.
2. Хусусиятҳои хоси бозорҳои Шарқ ва Ғарбро қиёс кунед.
3. Вазъияти Хоразм дар охири асри XII чӣ гуна буд?

МАВЗЎИ 38:

ҚАРАЁНҲОИ ЭТНИКӢ ВА ТАШАККУЛИ ХАЛҚИЯТИ ЎЗБЕК

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Зери мафҳуми қараёнҳои этникӣ, этногенез чиро мефаҳмед?
2. Вақте шаҷара меғӯем, чиро мефаҳмед? Шумо шаҷараи худатонро оё медонед? Донишгани шаҷара барои чӣ зарур аст?
3. Дар охири асри VI ва ибтидои асри VII ба ҳудудҳои ҳоконати Турк кучоҳо дохил мешуданд?

Туркистон - кишвари
аҳолии туркӣ
қойғирифта.

Барои маълумот

Ўзбекон воҳиди алоҳидаи этникӣ (қавм) буда, дар Мовароуннаҳр, Хоразм, Еттисув, қисман дар минтақаҳои ғарбии Туркистони Шарқӣ ташаккул ёфтанд. Онҳо аз қадимулайём муқим зиста, бо деҳқонии обёришаванда ва ҳунармандӣ машғул шуда омадаанд.

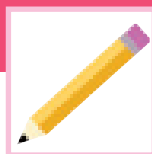

Фаъолияти эҷодӣ

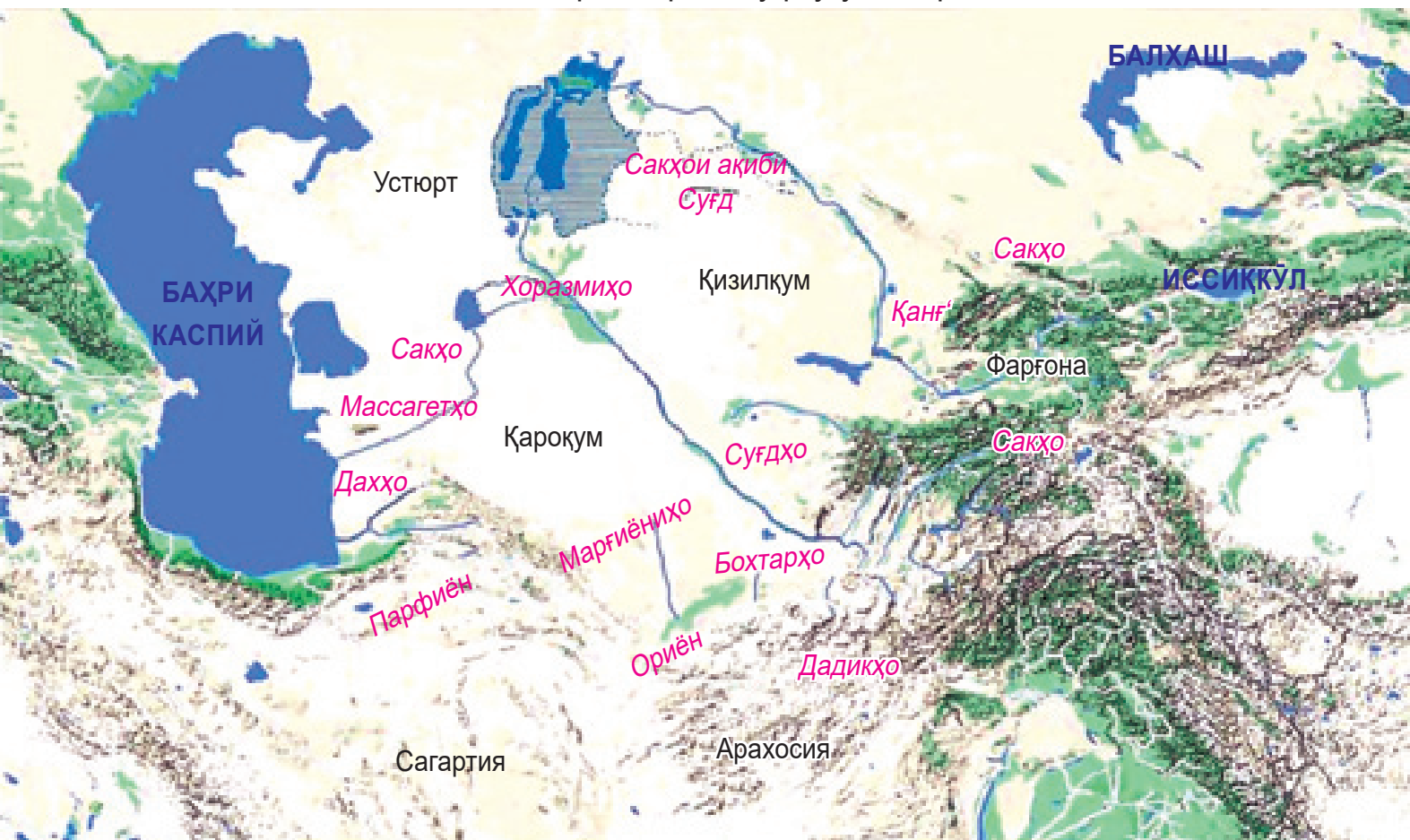
Дар ҳудуди кишварамон кадом қабилаҳои қадим зиндагӣ кардаанд? Ҳудудҳои зисти онҳоро аз хари-та ёбед.

Чараёни этникӣ-чараёни дар давоми асрҳо бо ҳам омезиш ёфтани қавму қабилаҳои гуногуни баромадашон ба якдигар наздик мебошад.

Барои мулоҳиза

Суғдиён, бохтариҳо, хоразмиҳо, фарғонагиҳо, шошиҳо, нимчорводорони қанғҳо, саку массагетҳои кўчманчӣ барин гурӯҳҳои этникӣ дар этногенези халқи ўзбек иштирок кардаанд. Ҳамчунин, гурӯҳҳои этникӣ, ки аз Сибири Ҷанубӣ, Олтой, Еттисув, Туркистони Шарқӣ ва соҳилҳои дарёи Волга то Урал дар замонҳои гуногун ба Мовароуннаҳр даромада омада буданд, низ дар этногенези халқи ўзбек иштирок намудаанд. Этносҳои номашон дар боло қайдшуда асосан ба забонҳои туркӣ ва шарқии эронӣ гуфтугӯ мекарданд.

Ҷойгиршави қабила ва халқҳои қадим дар Тўрон

Асоси халқи ўзбекро
суғдиён, бохтариҳо,
хоразмиҳо,
фарғонагиҳо,
шошиҳо, саку
массагетҳо ташкил
додаанд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ба донишхоят аз фанни таърихи синфи 6-ум такя намуда, истилоҳи «қабил»-ро таъриф диҳед.
2. Гурӯҳи бо якдигар муносибатҳои хешутаборидошта ва дорои хусусиятҳои ба авлодҳо ҷудошавӣ, аз воҳиди навбатии этникӣ (аз қавм) фарқкунанда чӣ ном дорад?

Оё медонед?

Барои омӯзиши таърихи пайдоиши халқҳо (этногенез) ва ҷараёни ташаккули онҳо дар илм истилоҳи «этнос» (юнунӣ-халқ) ва «воҳиди этникӣ» истифода мешаванд.

Барои маълумот

Дар натиҷаи аз нигоҳи этникӣ омехта шудани (махлут) қабил ва қавмҳои миёни Амударё ва Сирдарё майдони ҳудудии туркии ба ҳаёти муқим мусоидгашта, қиёфаи антропологии хоси халқи ўзбек ташаккул ёфт.

Дар замони давлати Қанғ этносҳои туркизабон устуворӣ пайдо карда, маданияти ба худ хоси омехта ба вуҷуд омад. Дар асарҳои бостоншиносӣ ин маданият номи «Маданияти Қовунҷӣ»-ро гирифтааст. Бино ба ҳулосаи олимони антрополог, айнан дар ин давр дар қиёфаи берунии аҳолии водӣ ва воҳаҳои Осиёи Миёна қиёфаи антропологии хоси ўзбекон ва тоҷикони воҳа пурра ташаккул ёфт.

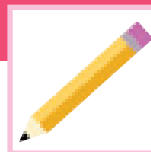
Гурӯҳҳои навбатии дар этногенези ўзбекон иштироккарда кӯшонӣҳо, хиёниҳо, кидориҳо ва ҳайтолиён, қабилҳои туркӣ таъсири фаъол расондаанд.

Дар натиҷаи инкишофи муносибатҳои этникию маданияти қавмҳои туркӣ ва аҳолии маҳаллии муқимнишин дастовардҳои маданияти табақаи туркӣ бо анъанаҳои маданияти хоҷагидории маҳаллӣ фаъол омехта шуданд. Аз асри VII сар карда кишварамон «Туркистон» ном гирифт.

Дар замони давлати
Қанғ «маданияти
Қовунҷӣ» ва қиёфаи
антропологии
Осиёи Миёна пурра
ташаккул ёфт.

Барои мулоҳиза

Т а ш а к к у л и халқи ўзбек.

Аз асри VIII сар карда ба Осиёи Миёна даромада омадани халқҳои араб ва дигар халқҳо ба ҷарёнҳои этникии минтақа таъсири калон нарасонидаанд. Дар асри IX дар минтақаи Мовароуннаҳр бавучудоии қабати яклухти этникии туркӣ, муҳити забони туркӣ сар мешавад ва дар навбати худ ҷараёни туркишавии суғдиён ва дигар этносҳои маҳаллӣ авҷ мегирад. Дар замони қарохониҳо ба муносибати ба сулолаҳои туркӣ гузаштани ҳокимияти сиёсии Мовароуннаҳр ва Хоразм ва ҷараёни этникии рӯйдода марҳилаи ҷамъбасти ташаккули халқи ўзбек ба амал омад.

Дар асрҳои IX-XII халқи ўзбек ташаккул ёфт. Асоси онро аҳолии таҳҷоии зироатгар ва чорводори дар кишварамон муқим ташкил дод.

Аҳолии муқими Мовароуннаҳр аз қадим ба ду забон: суғдӣ ва туркӣ гуфтугӯ мекард.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Дар харитаи бематн минтақаҳои ўзбекон ташаккулёфтaro ранг карда бароед.
2. Асоси халқи ўзбекро кадом гурӯҳҳои этникӣ ташкил додаанд?

МАВЗЎҲОИ 39–40:

ДАР МИНТАҚА ПАҲН ШУДАНИ ДИНИ ИСЛОМ

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Донишхоятонро аз фанни таърихи ҷаҳон ба ёд оред. Оид ба пайдоиши дини ислом чиҳе медонед?
2. Дини ислом аввал дар кадом ҳудудҳои Тӯрон паҳн шуда буд?
3. Шароити таърихии ба дини ҷаҳонӣ табдилёбии дини исломро аниқ кунед.
4. Марҳилаи аввалин тақсимшавӣ дар дини ислом кай содир шуд, сабабҳои он чиҳоянд?
5. Дар таърихи Арабистон кадом давр «даври ҷоҳилият» ном гирифта буд?

Барои маълумот

Дар Тӯрон даромада омадан ва паҳншавии дини ислом бевосита бо истилои арабҳо ва ҳукмронии бисёрасраи онҳо вобаста аст. Дар натиҷаи пайдоиши қувваи нави сиёсӣ дар минтақа Тӯрон ба ду қисм ҷудо шуд:

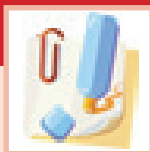
- 1) Мовароуннаҳр («Он тарафи дарё»);
- 2) Ароди-ат-турк («Замини туркон», яъне заминҳои ҳукмдорони ба арабҳо мутеънашуда).

Ба паҳншавии дини ислом дар Тӯрон омилҳои зерин бевосита таъсири ҳудро расонда буданд. То замони шӯриши Абӯмуслим ҳукмдорони пешина мавқеи ҳудро нигоҳ доштанд. Онҳо вазифаҳои идоракунии аҳолии маҳаллиро ва барои арабҳо аз онҳо ситонидани андозро иҷро карданд.

Арабҳо имтиёзи зиёд доштанд. Аҳолии маҳаллии дини исломро қабул карда низ мисли арабҳо имтиёз гирифтанд. Ғояи Абӯҳанифа дар бораи баробарҳуқуқии мусулмонони ғайриараб, сайёю ҳаракати зидди поймолкунии онҳо дар ҷамъият дар Тӯрон барои паҳншавии дини ислом имконият фароҳам овард.

Дар ҷамъовариҳои яке аз манбаъҳои асосии дини ислом -ҳадисҳо хизмати ҳамватанони бузурги мо Абӯабдуллоҳ Бухорӣ, Имом Тирмизӣ, Ҳаким Тирмизӣ, Имом Доримӣ беназир аст. Ҳамин тариқ, паҳншавии дини ислом дар минтақа тез шуд.

Бино ба таълимоти ислом, ҳангоми зикри Муҳаммад пайғамбар аз рӯи ҳурмат нисбат ба вай «саллаллоҳу алайҳи васаллам» (мухтасараш: с.а.в.: «нисбат ба вай раҳмат ва саломи Аллоҳ бошад») ё «алайҳиссалом» (мухтасараш: а.с.: ба ў салом бошад») гуфта тан лозим. Бинобар ин дар адабиёти оид ба таърихи ислом мухтасари «с.а.в» ё ин ки «а.с» истифода мешавад.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Вақте «Қуръони карим» ва «Ҳадиси шариф» меғунд, чиро мефаҳмед?
2. Ба ҳудуди Тўрон дини ислом кай омада буд?

Барои маълумот

Асосгузори **мазҳаби Ҳанафия** Нўмон ибни Собити Кўфӣ (699-767) ба ҳисоб меравад, ки бо номи Абӯҳанифа машҳур аст. Ин мазҳаб бо моҳият, таълимот ва бо услуби истифодашаванда ба ҳар гуна саволе, ки дар ҷамъият пайдо мешавад, ҷавоб гуфта метавонад. Зеро мазҳаби ҳанафия масъалаи динии нав ба вучуд

Мазҳаб (арабӣ – равия, роҳ, таълимот), мазҳабҳои шариат-низоми равияҳои ҳуқуқи динӣ дар ислом.

омадаро ҳал карда додааст. Абӯҳанифа дар ҳолатҳои вазнин барои одамон шароити мусоид фароҳам карда, мушкилашонро осон намудааст. Абӯҳанифа ҳоми тамоили озодӣ буд. Дар тиҷорат ва дигар соҳаҳо ҳуқуқи озодиҳои инсонро ҳимоя кардааст. Масалан, ҳангоми барпо кардани оила ба марду зан ҳуқуқи баробар додан, ҳуқуқи бачаҳои یتим ва ҳоказо.

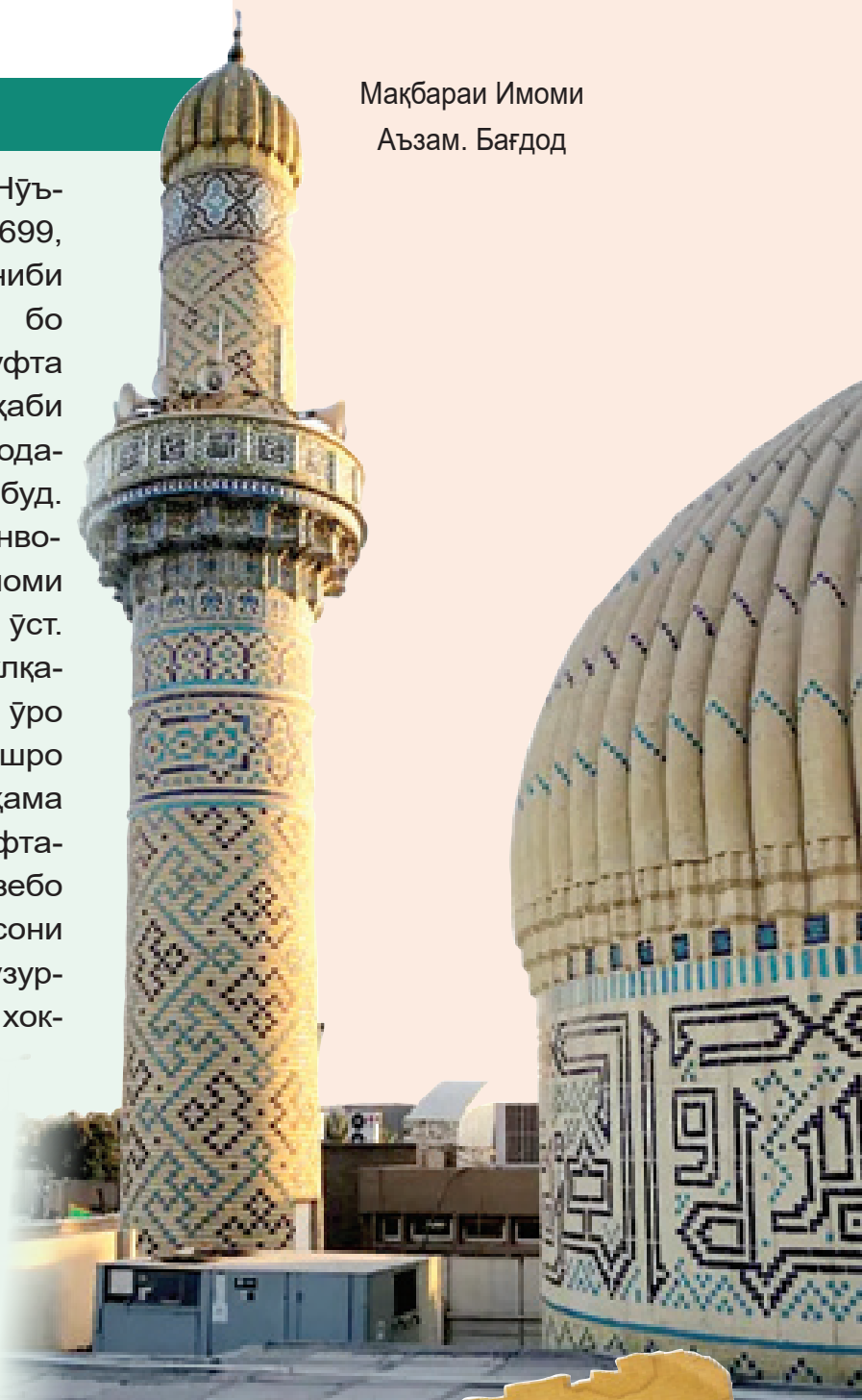

Оё медонед?

Абӯҳанифа Нўмон ибни Собит (699, Кӯфа-767, Бағдод) аз ҷониби мусулмонони суннимазҳаб бо эҳтиром Имоми Аъзам гуфта мешавад. Ба шарафи мазҳаби ҳонафия ҳамин ҳел ном додаанд. Ӯ фақеҳ ва муҳаддис буд. «Абӯҳанифа» кунияи он, унвони «Имоми Аъзам» («Имоми Бузург») эътирофи бузургии ӯст.

Имоми Аъзам инсони хулқашон хеле ҳамида буд, ки ўро ҳамзамононаш фазилатҳояшро эътироф карда, хулқи аз ҳама зебо хулқи Имоми Аъзам гуфтаанд. Вай ҳамеша бо либоси зебо ва покиза мегашт. Ин инсони шарифи ба ин мартабаи бузургӣ расида хеле ботавозеъ, хоксор будааст. Касе нисбати вай бадӣ кунад, «Гуноҳи ононе, ки ба мо бадӣ кардаанд, Аллоҳ бубахшад, ононеро, ки моро дӯст медоранд, Аллоҳ раҳмат кунад» мегуфтааст.

Мақбараи Имоми
Аъзам. Бағдод

Куния – абӯ (шакли дар ҳолати изофа омадаи калимаи арабии «падар»). Қисми таркибии аксари кунияҳо дар арабҳо ва дигар халқҳои мусулмон. Масалан, Абӯалӣ ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ ва дигарон. Исме, ки бо «Абӯ» меояд, падари шахс буданашро, исме, ки бо «ибн» меояд, писари шахс буданашро ифода мекунад.

ПАҲНШАВИИ ИСЛОМ

Дар асрҳои IX-XII дини ислом дар таърихи давлатдории халқҳои Осиёи Миёна нақши калонро бозиданро оғоз намуд. Дар Мовароуннаҳр ин давр даври пайдошавии давлатҳои мустақил аз хилофати араб ва инкишофи онҳо буд. Ислом дар ин замон дар миқёси бузурги Шарқ паҳн шуда, ба дараҷаи дини ҷаҳонӣ баромад, ба мафкураи дунёи мусулмонӣ табдил ёфт.

Ба забони арабӣ асарҳо навишта мешавад. Мардуми Тӯрон, ки аз азал босавод, буда, маданияташ ба сатҳи баланд баромада буд, дере нагузашта на фақат забони арабиро, балки дини исломро ҳам чуқур аз бар намуда, олимоне ба камол расонд, ки акнун онҳо дар масъалаҳои забони арабӣ ва шариат китобҳо меофариданд.

Ба сохтмони масҷиду мадрасаҳо дар шаҳрҳо эътибор меоданд. Бино ба сарчашмаҳо, нахустин мадрасаҳо дар асрҳои VIII-IX дар Бухоро барпо карда шудаанд.

Ҳатто барои қонуншиносон мадрасаи ихтисосии бо номи «Мадрасаи фақеҳон» ташкил карданд. Дар

ин масканҳои илм Қуръони карим, илми ҳадис ва асосҳои шариат ҳамчониба омӯзонида мешуданд.

Дар байни шаҳрҳои ҳамон давр шаҳри Бухоро дар бобати чуқур тарғиб намудани таълимоти ислом мақоми хосе доштааст. Чуноне ки дар боло зикр шуд, мавҷуд будани мадраса ва мактабҳо барои камолёбии намоёндагони фанни илоҳиёт хизмат мекарданд. Аз ин сабаб Бухоро аз он замон сар карда, бо номи «Қуббат-ул-ислом» – «Гумбази дини ислом» шӯҳрат ёфтааст.

Дини исломе, ки ба мафкураи асосии давлати мутамарказ табдил ёфт, оҳиста-оҳиста дигар назарияҳои диниро берун баровард.

...Ва агарчи суҳандон бошӣ, камтар аз он намоӣ, ки донӣ, то ба вақти гуфтор пиёда намонӣ. Ва бисёрдону камгӯй бош, на камдону бисёргӯй, ки гуфтаанд, ки хомӯшӣ дуввуми саломатист ва бисёр гуфтан дуввуми беҳирадӣ. Аз он ки бисёргӯй агарчи хирадманд бошад, чун хомӯш бошад, мардумон хомӯшии ӯро аз ақл донанд. Ва то тавонӣ аз суҳан гуфтани шунидан нуфур машав, ки мардум аз суҳан шунидан суҳангӯй шавад.

Кайковус, «Қобуснома»

Ҳоло аксари мусулмонони Осиёи Марказӣ ба мазҳаби ҳанафия пайравӣ мекунад. Дар айнаи ҳол ин таълимоти фикҳӣ дар Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон, Ироқ, Сурия, Туркия ва чандин кишварҳои Африка васеъ паҳн шудааст.

Асосгузори **мазҳаби моликия**, имом Абӯабдуллоҳ Молик ибни Анас дар соли 711 таваллуд шудааст. Дар ин мазҳаб манбаи аввал Қуръони карим, манбаи дуюм ҳадис ба ҳисоб меравад. Дар мазҳаби моликия дар масъалаҳои шаръӣ ҳаёт ва одатҳои Мадина дар аксар ҳолатҳо боло меистад. Моликия дар Марокаш, Ҷазоир, Тунис, Бангладеш барин кишварҳо мазҳаби асосӣ ба шумор меравад.

Асосгузори **мазҳаби шофеъия** Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Идрис Шофеъ (767-804) мебошад. Мазҳаби шофеъия дар масъалаи баровардани ҳукми фикҳӣ ба Қуръон, суннат, иҷмо ва қиёс таъкид карда мешавад. Онҳо истехсонӣ дар ҳанафия ва моликия бударо рад мекунад. Шофеъия асосан дар Индонезия, Малайзия, Миср, Судон, Кения, Мали, Либия барин давлатҳо паҳн шудааст.

Асосгузори **мазҳаби ҳанбалия** имом Абӯабдуллоҳ Аҳмад ибни Ҳанбал (780-855) дар шаҳри Бағдод зиндагӣ кардааст. Дар мазҳаби ҳанбалия Қуръон ва суннат манбаи асосӣ ба ҳисоб меравад. Иҷмо ва суҳанони саҳобагон дар ҷойҳои минбаъда меистанд. Ба қиёс дар ҳолати набудани илҷох рухсат дода мешавад. Пайравони ин мазҳаб камшумор буда, асосан, дар байни аҳолии давлатҳои Арабиستاني Саудӣ, Яман, АМА, Қувайт, Қатар паҳн шудааст.

Дар сунният ҳама чор мазҳаб баробаранд. Мазҳабҳо аз доираи ҳуқуқи динии анъанавӣ набаромада, дар масъалаи сабуқтар ё сахттар баровардани ҳукм фарқ мекунад.

Аз соли 2017 бо ташаббуси Президенти Ўзбекистон дар маҷмӯаи Имом Мотуридӣ «Мақтаби илми калом», дар зиёратгоҳи намояндаи бузурги таълимоти мотуридия Абулмуъин Насафӣ «Мақтаби ақоид» ташкил шудааст.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Зери истилоҳи «мазҳаб» чиро мефаҳмед?
2. Ҳудудҳоро, ки дар онҳо сунниҳо ҳаёт ба сар мебаранд, аз харишта аниқ кунед.

Иҷмо – қарорҳои бо як овоз қабулкардаи дар давраи аввали интишори ислом мебошад.

Оё медонед?

Тамоилҳои «салафияи сохта», «Ҳизб-ут-таҳрир» баринҳоро, ки вақтҳои охир пайдо шудаанд, бо мазҳабҳои фикҳӣ баробар кардан мумкин нест. Зеро онҳо дар ҳалли масъалаҳои шаръӣ мустақил нестанд. Ба онҳо чун ҳаракати динию сиёсӣ ва ҳизбҳои ғайриқонунии сиёсӣ баҳо додан мумкин.

Мақбараи
Абӯмансур
Мотуридӣ.
Самарқанд

Барои мулоҳиза

Дар асрҳои VIII-IX дар байни мусулмонон як тоифа шахсоне пайдо шуданд, ки оятҳои Қуръон ва ҳадисҳоро нодуруст талқин мекарданд. Онҳо гоҳе Аллоҳро ба тасвири монанди инсон, гоҳ хусусиятҳои онро инкор карда, нисбати пайғамбарон, шаъни Қуръони карим фикрҳои носазо мегуфтанд. Дар чунин шароит олимони тамоили суннӣ ба ғояҳои ифвогаронаи баъзе равияҳо якҷанд раддияҳо доданд. Дар натиҷа Абӯмансур Мотуридӣ (870-944) ба таълимоти мотуридия асос гузошт.

Мотуридия аз доираи ақидаи соф динӣ набаромада, ақлу идрокро бузург медонад ва аҳамияти донишҳои мантиқан асоснокро алоҳида таъкид мекунад. Бино ба мотуридия инсон барои имтиҳони ҳаёти офарида шудааст. Дар айни вақт барои ӯ аз ин имтиҳон бомуваффақият гузаштан ва роҳи дурӯстро ёфтан имкониятҳои васеъ дода мешавад.

Инсон дар интиҳоби рафтораш ихтиёр дорад. Аллома ҳамин тавр бо назари худ таълимоти ҳанафиро ба анъана, русуми халқҳои Тӯрон вобаста буданаширо нишон медиҳад.

Қобили қайд аст, ки дар аксари минтақаҳои дунёи ислом, дар кишварҳои, аз қабилҳои Сурия, Ироқ, Туркия, Покистон, Ҳиндустон, Африкаи Шимолӣ таълимоти мотуридия ҳоло низ дар мактабҳои олӣ, миёна ва динӣ ҳамчун фанни мустақил омӯзонида мешавад.

Таълимоти ашъария. Ба ин таълимот Абулҳасан Ашъарӣ басрагӣ (873-936) асос гузоштааст. Имом Ашъарӣ нисфи умрашро дар муборизаи зидди равияҳои роҳгумзада сарф кардааст. Таълимоти ашъария ҳам таълимоти мувофиқи ақидаҳои суннӣ ба ҳисоб меравад.

Ин таълимот ҳам, асосан, бар гурӯҳҳои роҳгумзадаи мисли мӯътазилия, қадария, қабария зид истода буд. Таълимоти ашъария, асосан, дар Ироқ, баъд дар даври ҳукмронии салҷуқиҳо дар Хуросон инкишоф ёфтааст.

Дар Ўзбекистон соли 2000
1130-солагии таваллуди
Мотуридӣ васеъ ҷашн
гирифта шуд.

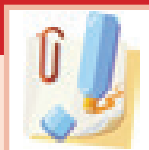

Оё медонед?

Дар дини ислом мафҳуми тасаввуф ва тариқат ҳам ҳаст. Моҳияти аслии тасаввуф пок кардани нафс, ахлоқро мукаммал намудан, расидан ба камолоти маънавӣ аст. Барои расидан ба ин мақсадҳо аз тарафи олимон мактабҳои махсус-тариқатҳо ба вучуд оварда шуданд.

«Тариқат» калимаи арабӣ буда, маънояш «роҳ» аст. Имрӯз шумораи тариқатҳо зиёданд, калонтарини онҳо Яссавия, Кубравия ва Нақшбандия мебошанд. Муҳимаш, ҳамаи онҳо дар ватани мо пайдо шудаанд.

Тасаввуф ва калимаҳои ба он ҳамрешаи сӯфӣ, мутасаввуф аз калимаи арабии «суф» (маънояш пашм, мӯйина) гирифта шудааст.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Таърифи оид ба тасаввуфро хонед. Зери «хулқҳои бад» чиро мефаҳмед?
2. Чаро ба фикри шумо аз ин хулқҳои бад ҳалос хӯрдан лозим?
3. Мисли он, ки дар илми тиббиёт маълумотро оид ба саломатӣ омӯзонида мешавад, тасаввуф ҳам роҳҳои ҳалос кардани қалб, рӯҳ аз хулқи бадро меомӯзонад. Барои асоснок кардани ин фикр ҳаракат кунед.

Аз омӯхтамон ҳулоса мебарорем

1. Омилҳои он, ки ба васеъ паҳн шудани дини ислом дар ҳудуди Тӯрон хизмат кардаанд, номбар кунед. Дар бобати паҳншавии дин нақши мадрасаҳо чӣ гуна буд?
2. Хизмати ҳамватанонамон дар болоравии дини ислом чӣ гуна буд?
3. Аҳамияти онҳо имрӯз чӣ гуна аст?
4. Дар мавзӯи «Аҳамияти имрӯзаи хизмати аҷдодонамон дар таърих» дар асоси маълумоти иловагӣ тақдирот тайёр кунед.

Мавзӯҳои 41-42:

ТАЪЛИМ

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Натиҷаи инкишофи илму фан дар ҳар як мамлакат ба пешравии ҷамъият чӣ гуна таъсир мерасонад?
2. Агар шумо ягон соҳаи илмро мукамал аз бар кунед ва ба он амал кунед, киҳо бештар манфиат мебинанд? Аз ин ба ҷамъият чӣ нафъ мерасад?
3. Барои илм омӯхтани шумо аввалин таҳкурси дар куҷо гузошта шудааст?
4. Ба фикри шумо барои дар инкишофи илми ҷаҳонӣ ҳиссаи бузург гузостани мутафаккирони ҳамдиёрамон нақши устодонашон, масканҳои таълим чӣ гуна буданд?

Барои мулоҳиза

Абӯҳомид Ғаззоли (1058-1111) дар замони худ бо номи «Хуччат-ул-ислом» (Далели ислом) машҳур буд. Ғаззоли дар Шарқу Ғарб ҳамчун илоҳиётчи ва файласуф ном бароварда буд. Дар қисми «Китоби илм»-и «Эҳёи улуми-ад-дин»-и Абӯҳомид Ғаззоли дар бораи одоби хулқи таълимгиранда ва таълимдиҳанда фикрҳои ибратбахш баён шудаанд. Ӯ чунин навиштааст: «Оғози илм сукут кардан, баъд шунидан, сипас онро ёд намудан, пас аз он ба вай амал кардан, ва ниҳоят онро паҳн намудан, ба дигарон омӯзондан аст».

Ӯ ба саволи «Илмро ба киҳо омӯзонидан зарур?» чунин посух додааст: «Илмҳои дунёвӣ ва диниро фақат ба инсонҳои қалбашон ба некӣ саршор бояд омӯзонд. Илм фақат ба некӣ бояд хизмат кунад».

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ғаззоли вақте «Илмҳои дунёвӣ ва диниро фақат ба инсонҳои қалбашон ба некӣ саршор бояд омӯзонд. Илм фақат ба некӣ бояд хизмат кунад» гуфта буд, чиро дар назар дошт?
2. Илм кай ба мақсадҳои бад хизмат кардана мумкин?

С. П. Толстов дар китобаш «Аз пайи тамаддуни Хоразми бостонӣ» оид ба ҳафриёти Ҷонбосқалъа ва Тупроққалъаи Хоразм ва ёфта шудани иншоотҳои мансуб ба зардуштиҳо навиштааст: «Дар байни иншооте бинои чоркунчаке ҳаст, ки бо деворҳо ихота шуда, дохилаш роҳрави даврашакл дорад. Аз хонаҳо ҳуҷҷатҳои ба 140 пӯст ва коғазҳо сабтшуда ва 138 то ҳайкалчаҳо ёфта шуданд».

Фаъолияти эҷодӣ

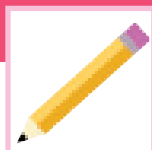
Ба манбаи дар боло қайдшуда таъя карда, барои асоснок наму-дани дар ибодатхона мавҷуд будани идо-раҳои ҳуқуқ, ҷойҳои кори маъмурию хоҷагӣ ва ҳамчунин масканҳои таълим ҳаракат намоед.

Барои маълумот

Дар Тўрон ҳам то ислом сохти таъ-лими дар давоми асрҳо ташаккулёфта мавҷуд буд. Минтақа ба дунёи ислом даромада, низоми таълим исломӣ кунонида шуда бошад ҳам, моҳияти ҳудашро нигоҳ дошт.

Ҳамин тавр, муассисаи таълими олий бо номи «мадрасаҳо» пайдо шуданд. Аз ин рӯ дар асрҳои VIII-IX айнан дар Бухоро пайдо шудани аввалин маскани таҳсилоти олий бесабаб нест. Яке аз машҳуртани онҳо мадрасаи Фарҷак буд, он соли 937 дар сӯхтор нобуд шудааст. Дар асри X дар Самарқанд 17 то мадраса ташкил шудааст. Даргоҳҳои таълими баъди макта-бӣ то «мадраса» «*маҷлис*» ном доштанд ва ба онҳо *шайх*, *ҳаким* ё *устодони* соҳиби илм сабақ меоданд.

Барои мулоҳиза

Агар ба ҳаёти маънавию маърифии давлатҳои Тўрон дар асрҳои IV-VII назар андозем, ме-бинем, ки дар ин ҳудудҳо системаи таълими тарзи ба худ хос ташаккул ёфта буд. Танҳо ҳуҷҷати аз кӯҳи Муғ ёфташуда гувоҳи воқеаҳои вобаста ба истилои арабҳо рӯйдода мебошад. Ин ҳуҷҷат ба коғазии «хитой»- хокистар-ранги аз нахи абрешим сабт шудааст.

Ҳуҷҷатро ғуломи Диваштич на-вишта буд. Ин аз он далолат медиҳад, ки дар Тўрон на фақат ба аҳолии озод, балки ба саводнок шудани ғуло-мон низ эътибор дода мешуд.

Дар тасдиқи ин фикр акаде-мик А. Сағдуллаев дар кито-баш «Ўзбекистони қадимӣ дар сарчашмаҳои нахустини хаттӣ» ҳам қайд кардааст, ки хатти суғдӣ дар корбарӣ ва алоқаҳои маданӣ аҳами-яти калон дошт, ин хат ба-рои пайдошавии хатҳои уй-ғурӣ, муғулий ва манҷурӣ асос гаштааст.

Барои маълумот

Дар тангаҳои оид ба хоқонати Ҳайтолиҳо ва Турк расми подшоҳон инъикос гардида, исмҳояш ҳам қайд шудаанд. Хоқони турк ба императори Византия нома мефиристад. Дар сарчашмаҳои таърихӣ дар хусуси суғд будан ва номаи аз ҳамроҳаш гирифта ба забони суғдӣ сабт гардидани ин сафир қайд мешавад. Дар замони ҳайтолиҳо (эфталиҳо) дар минтақа хатҳои суғдӣ, хоразмӣ, бухорӣ, карошӣ, ҳайтоли мавҷуд буд.

Дар замони Қутайби ибни Муслим дар дохили ҳисори Бухоро масҷиди ҷомеъ ва мадраса бино карда буд. Ин ҷой (пештар) бутхона буд. Қутайба ибни Муслим киштзорон ва биёбонҳои деҳаи Афшанаро барои талабагони мадраса вақф намудааст.

Дар мадрасаҳо таъминот бо пул, ғалла ва ҳар ду омехта ба амал барои мавҷуд. Дар назди ҳар як мадраса мактаби ибтидоӣ буд. Дар ин мактабҳо бачаҳои аз 6-сола то 12-сола таҳсил мекарданд. Таълим дар мадраса аз 12, 14-солагӣ сар мешуд. Таълим аслан бепул буд. Ҳамчунин дар мадрасаҳои низомия ба талабагон идрорпулӣ (стипендия) дода мешуд.

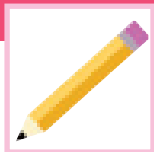
Фаъолияти эҷодӣ

Матни додасударо хонда, ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед. Чаро хатҳои туркӣ ва дигар алифбоҳои мавҷуда аз истеъмол бароварда шуданд?

Сайёҳи машҳур Истаҳрӣ (850–934) дар асараш «Китоб-ал-масолик ва-л-мамолик» (солҳои 930–933 навишта шудааст) дар бораи ба илм ташна будани хоразмиҳоро баён карда, таъкид намудааст, «ҳоло дар Бағдод олиме нест, ки вай шогирди хоразмӣ нашошта бошад».

Барои мулоҳиза

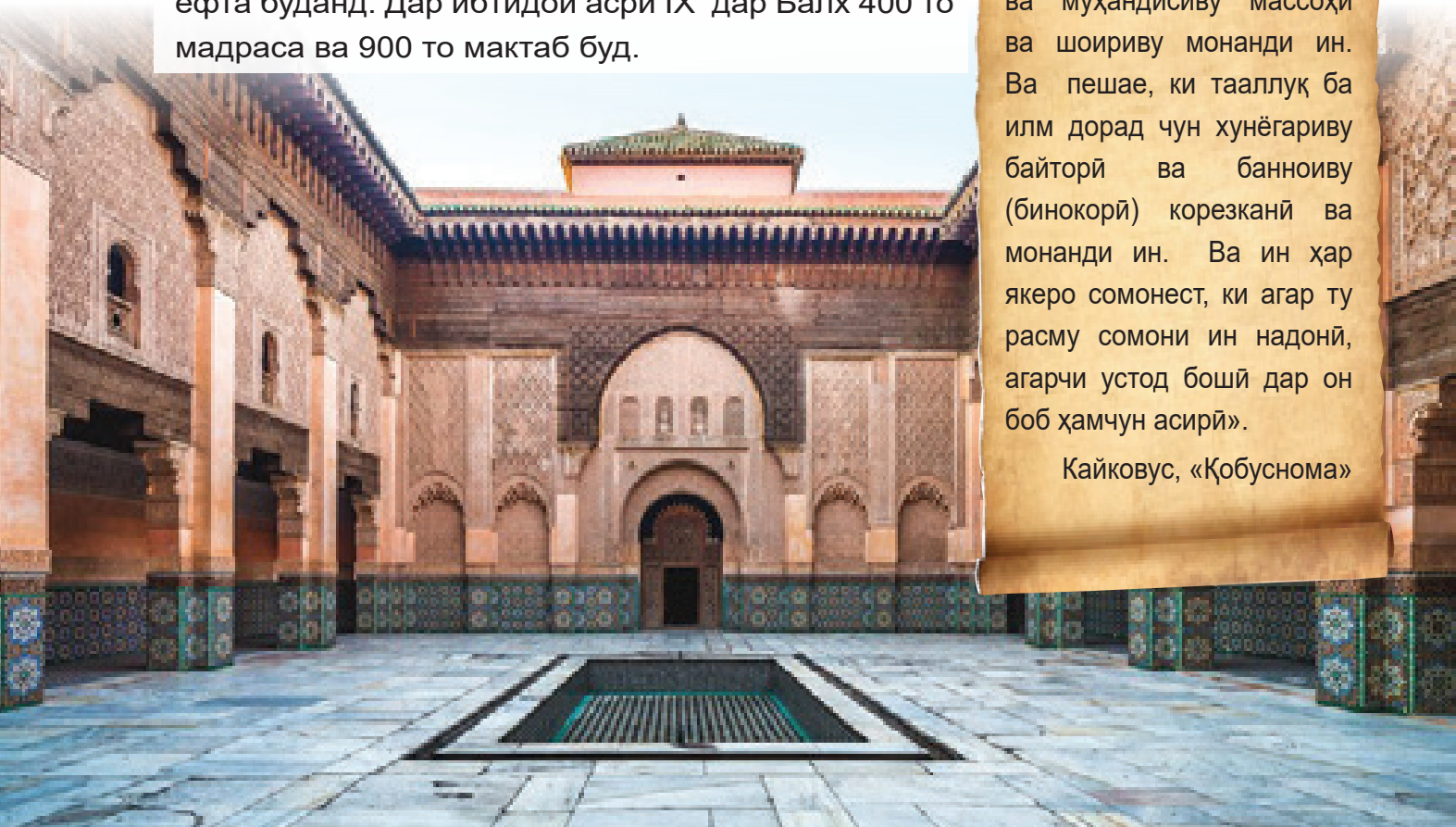

Ба қараёнҳои Ренессанси (Эҳёи) Ғарб Шарқ таъсири мусбат расондааст.

Масканҳои илмӣ дар минтақаи Тӯрон (IX-XII) ташкил ёфта ба ташаккули Ренессанси Европа омили муҳим гардиданд. Дар ҷои Масҷиди калони машҳури Бухоро аввал масҷиди нахустин фаъолият дошт, ки дар ҳузураш мадрасаҳо ташкил ёфта буданд. Дар ибтидои асри IX дар Балх 400 то мадраса ва 900 то мактаб буд.

«... аз ҳар сифат, ки ҳаст, аз се вачҳ аст: ё илмест, ки тааллуқ ба пеша дорад ё пешаест, ки тааллуқ ба илм дорад, ё худ пешаест нас ба сари худ. Аммо илме, ки тааллуқ ба пеша дорад чун табииву мунаҷҷимӣ ва муҳандисиву массоҳӣ ва шоириву монанди ин. Ва пешае, ки тааллуқ ба илм дорад чун хунёгариву байторӣ ва банноиву (бинокорӣ) корезканӣ ва монанди ин. Ва ин ҳар якеро сомонест, ки агар ту расму сомони ин надонӣ, агарчи устод бошӣ дар он боб ҳамчун асирӣ».

Кайковус, «Қобуснома»

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Дар асоси маълумоти хондаатон умри тахминии таълими мамлакатамонро аниқ кунед.
2. Муассисаҳои нахустини таълим дар қуҷоҳо фаъолият бурдаанд?
3. Имом Ғаззоли дар бораи илм чӣ гуна маълумот додааст?
4. Аз порчаи китоби «Қобуснома»-и Кайковус ба чӣ хулоса омадед?
5. Чаро таълим дар мадрасаҳо аз ҳисоби вақф ба роҳ монда шуда буд? Онҳо чӣ гуна донишҳо медоданд?

ШАХСОНЕ, КИ ТАЪРИХРО ДИГАР КАРДААНД

Дар дунё халқҳо, давлатҳо зиёд ҳастанд. Ҳазорон миллат ва қавмҳои зиёд мебошанд, ҳар кадоме аз онҳо ба тамаддуни дунё ҳисса гузоштаанд, саҳми муайян доранд. Дар ин як халқ бештар ва халқи дигар камтар саҳм гузошта, зиндагӣ мекунад. Ин қонуни табиат ва усули инкишоф аст.

Мо соҳиби ин замин, ҳамчун намоёндаи ин халқ гуфта метавонем, ки ба тамаддуни дунё ҳиссаи бузург гузоштаем. Ҳамчун олими энциклопедист Берунӣ, мадади тиббиёт Сино, оид ба фанҳои дақиқ Хоразмӣ, дар илми динӣ Имом Бухорӣ, дар илми ҳарбӣ Амир Темур, дар илми осмон Мирзо Улуғбек, дар шеърӣ ва адабиёти бадеӣ Навоӣ ҳанӯз ҳамто надоранд.

Мавзӯҳои оянда аз ҳамин хусус...

МАВЗҶҶҶҶҶ 43–44:

МАЪНАВИЯТИ ҒАНИИ АЗ АҚЛУ ЗАКОВАТ ҲОСИЛШУДА

Савол ва супоришҳои ғайолкунанда

1. Агар дар даври Эҳёи Европа-ҳамчун натиҷаҳои Ренессанс асарҳои оид ба адабиёт ва санъат, дурдонаҳои меъморӣ, кашфиётҳои нав дар бораи тиббиёт ва шинохти инсон рӯй дода бошанд, ин чараён дар Тӯрон дар инкишофи кадом илмҳо намоён шудааст?
2. Дар асрҳои IX-XI дар асрҳои миёна дар замоне, ки ба дини ислом эътиқод қавӣ буд, дини ислом ба инкишофи ин фанҳо монеа эҷод накардааст?

Барои маълумот

Алломаҳои диёрамон дар бобати илмҳои динӣ ҳам ба мақоми баланд расида буданд. Масалан, Ибни Сино, Маҳмуди Замахшарӣ, Форобӣ, Беруниҳо оид ба Қуръон, ҳадис, таърихи ислом ва ҳуқуқшиносӣ низ асарҳо офаридаанд. Масканҳои таълими аввалин дар олами мусулмон -мадрасаҳо, ки дар охири асри VIII марказҳои ҳамонзамонаи илмию маданӣ ба шумор мерафтанд, дар шаҳрҳои қадим, аз ҷумлаи Бухоро, Самарқанд, Насаф, Тирмиз, Хива, Марғелон ғайолият сар кардаанд. Ин гуна даргоҳҳои илм натиҷаи худро нишон дода, аз кишварамон муфасссирони бузург (тафсиркунандагони Қуръон) ва муҳаддисон (гирдоварони ҳадис) баромадаанд.

Алломаи беҳамто Имом Бухорӣ наздики шашсад ҳазор ҳадисҳои Муҳаммад (с.а.в.)-ро дар ёд нигоҳ дошта, ба унвони «Султони илми ҳадис» мушарраф шудааст. Асари «ал-Ҷомеъ-ас-Саҳеҳ» (маҷмӯаи саҳеҳу боваринок) -и муҳаддиси бузург пас аз Қуръони карим ҳамчун манбаи дуюм ба шумор рафта, дар олами ислом баҳои баланд гирифтааст.

Фаъолияти эҷодӣ

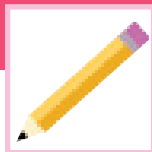
1. Барои қабули ҳадисҳои Бухорӣ ровии он бояд ба кадом талабҳо зарур шудааст? Чаро? Шумо боз кадом талабҳоро мегузоштед?

2. Ин маълумотро хонед! Чаро Имом Бухорӣ ба назди касе аз дур омада бошад, аз он ҳадис нашунида, ақиб бармегардад?

Рӯзе аз рӯзҳо барои шунидани ҳадис ва навишта гирифтани он як инсонро ҷустуҷӯ карда мераванд. Ӯ бо мақсади ҷеғ задани аспаш дурӯғона дар доманаш ем гирифта бошад, яъне аспро фиреб карда истодагиашро мебинанд. Дар оқибат гарчанде аз ҷои дур омада буд, аз он ҳадис нашунида, баргашта меравад.

Мақбараи Имом Бухорӣ.
Самарқанд

«Ғайр аз илм роҳи наҷот нест ва намешавад!»
Имом Бухорӣ

Барои мулоҳиза

Имом Бухорӣ дар ҳузури яке аз олимони илми ҳадис Исҳоқ Роҳуваих мееравад. Ӯ ба баъзе шогирдонаш: «Кошки шумоён китоби мухтасар ва саҳеҳи суннатҳои Набӣ саллаллоҳу алайҳи вассаламро чамъ меовардед!», мегӯяд. Ин суханон ба қалби Имом Бухорӣ оташ андохт ва ба гирдовариҳои ҳадисҳо оғоз намуд. Ин ҳадисҳоро аз 600000 то ҳадис ҷудо намуда, ба китобаш фақат ҳадисҳои саҳеҳро чамъ кард. Додани маълумоти оид ба ровии ҳадисҳо (расонанда, ривояткунанда, гӯянда) барои боварибахшии онҳо асос шуданд. Пеш аз навиштани тарҷумаи ҳоли ҳар як ровӣ, ҳар як ҳадис ӯ ҳатман пок шуда, ибодат ва дуоҳо мекард. Барои он, ки Имом Бухорӣ ҳадисҳоро қабул кунад, бояд ба талабҳои зерин ҷавоб медод. Баёнкунандаи ҳадис бояд мусулмон буда, мебоист ба воя расидагӣ, ақлаш расо, аз гуноҳҳо худро парҳез карда, ба илм амалкунанда, ростии хабарии шундаашро аниқ намуда, баъд ба ягон кас нақлкунанда тавонистан, дар айни вақт хотирааш мустаҳкам, аз дурӯғ дур бояд бошад. «ал-Ҷомеъ-ас-саҳеҳ» дар тӯли 16 сол навишта, хотима дода шуд.

Дар сарчашмаҳо

ИМТИҲОН КАРДА ШУДАНИ ИМОМ БУХОРИЙ

Рӯзе олимони Имом Бухорӣ ба Бағдод омаданагро шунида, ӯро имтиҳон кардани мешаванд. Муҳаддисони Бағдод садто ҳадисро интиҳоб карда, матн ва иснодҳои онро тағйир доданд (яъне матни як иснодро ба матни исноди дуюм ва исноди як матнро бо исноди дигар матн иваз карда монданд). Баъд онҳоро даҳтоӣ ба даҳ кас тақсим карда доданд, ҳангоми ҷамъомад ба Имом Бухорӣ гуфтанро мефармоянд. Ба ҷамъомад ҳазорон олимони хурсонӣ, бағдодӣ ва дигарон ҳам расида омаданд. Он одамон мувофиқи супориш ҳадисҳоро ба Имом Бухорӣ гуфта, аз хусуси онҳо пурсиданд. Имом Бухорӣ ба ҳар кадоми онҳо: «Ин гуна ҳадисҳоро намедонам», — гуфта ҷавоб дод. Баъд аз ба охири расиши саволҳо ба шахси аввал ба имом саволдода рӯ гардонда гуфт: «аммо, матни ҳадиси нахустин гуфтаат ба исноди ҳадис тааллуқ дошта, дурусташ ин тавр, исноди дуюм бошад ба матни ҳадиси порча дахл дорад, росташ ин тавр аст...» гуфта ба 10 нафари саволдода ҷавоб дод. Баъди ба қояш гузоштани исноду матни ҳадисҳо одамон қоил шуда, ба хотираи вай, ақлу заковаташ тан дода, иззату эҳтиром баён карданд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Ҳикояи «Имтиҳон карда шудани Имом Бухорӣ»-ро хонед. Дар бораи истеъдоди ноёби он мулоҳиза ронед.
2. Барои мустаҳкам кардани хотира чӣ гуна машқҳо бояд кард? Шумо барои мустаҳкамкунии хотираатон кадом машқҳоро иҷро мекунад?
3. Ба фикри «Китоб хондан ва аз ёд кардан хотираро мустаҳкам мекунад?» розӣ ҳастед?
4. Дар дини ислом мақсад аз эътибор ба илму фан ва тарғиби он чӣ буд?

Чуноне ки манбаъҳо гувоҳӣ медиҳанд, шумораи ҳадисҳои бо-вариноки ба маҷмӯаи «Саҳиҳ»-и Имом Бухорӣ дохилшуда бо ҳадисҳои тақроршуда 7 275 то буда, тақрор нашудааш бошад, аз 4 000 ҳазор ҳадис иборат аст.

Оё медонед?

Соли 707 аз тарафи мусулмонҳо аввалин шифохона дар дунё кушода шудааст. Дар ин шифохона хизмати ҳамшираҳо ба роҳ монда шуда буд ва донишқадаҳои тибб ба фаъолият сар карданд. Дар давоми чандин аср айнан докторҳои мусулмон мутахассисони муоинаи чашмҳо ва табobati онҳо ба ҳисоб мерафтанд.

Соли 1990 дар ватанамон 1200-солагии таваллуди Тирмизӣ васеъ ҷашн гирифта шуд. Дар солҳои истиқлол маҷмӯаи ёдгории Тирмизӣ аз нав таъмир карда шуда, ба зиёратгоҳи муборак табдил ёфт.

Зиёратгоҳи Тирмизӣ

Барои маълумот

Имом Тирмизӣ. Абӯисо Муҳаммад Тирмизӣ (824-894, Тирмиз) муҳаддиси бузурги ўзбек аст, ки дар деҳаи Буғ (ноҳияи Шерободи ҳозира) таваллуд ёфтааст. Тирмизӣ ба Имом Бухорӣ вохӯрда (ин вохӯрӣ дар Нишопур рӯй медиҳад ва ду аллома 5 сол як ҷо зиндагӣ кардаанд) танҳо матни ҳадис не, балки дарк намудани ҳикмат ва фалсафаашро эътироф мекунад. Дар навбати худ Имом Бухорӣ шогирдашро таъриф намуда, бо хоксорӣ: «Нисбат ба он, ки ту аз ман баҳраманд шавӣ, ман аз ту бештар баҳра гирифтам», мегӯяд. Ин ба Тирмизӣ баҳои баланди устодаш буд. Соли 868 ӯ ба зодгоҳи худ бармегардад.

Фаъолияти эҷодӣ

Имом Бухорӣ вақте «Нисбат ба он, ки ту аз ман баҳраманд шавӣ, ман аз ту бештар баҳра гирифтам», мегӯяд, чиро дар назар дошта буд?

Барои мулоҳиза

Тирмизӣ бо кори илмию эҷодӣ, тарбияи шогирдон машғул шуд ва ҳамчун олими бузурги муҳаддис ва имом шӯҳрат ёфт. Аскарияти асарҳои мансуб ба қалами Тирмизӣ: «ал-Ҷомеъ-ас-саҳеҳ», («Маҷмӯаи бозътимод»), «Аш-Шамоил-ан-набавия» («Шакл ва сифатҳои пайғамбар алайҳиссалом»), «Ал-Илал фил ҳадис» («Иллатҳои ҳадис»), «Ат-Тоърих» («Таърих») ва дигарон то замони мо боқӣ мондаанд. Асари машҳураш, бешак «ал-Ҷомеъ-ас-саҳеҳ» буда, он яке аз 6 маҷмӯаи бовариноки ҳадисҳо аст.

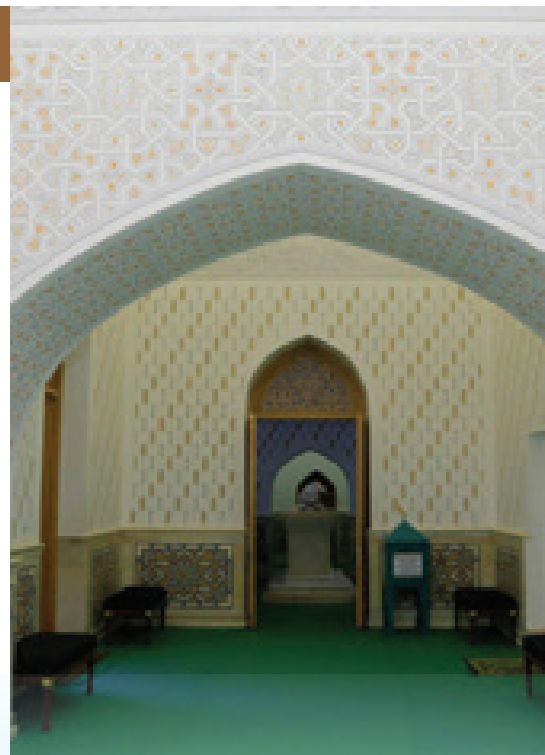
Дар сарчашмаҳо

Ҳангоми ба ҳаҷи Макка раҳсипор будан Абӯисо Муҳаммад Тирмизӣ, сар-сари роҳ бо бисёр муҳаддисон ҳамсӯҳбат шуда, аз якеи онҳо илтимос мекунад, ки аз илми ҳадис сабақ бидиҳад. Он кас: «Майлаш, коғазу қаламро ба даст гиред!», - гуфтааст. Бар акси кор, он вақт Тирмизӣ қалам ёфта наметавонад, рӯ ба рӯи олим ништаста, ўро гӯш мекунад.

Олим бошад, аз набудани ҳеҷ гуна навишт ба ҷаҳл меояд: «Чӣ, ту маро бекор гуфта фикр кардӣ?», гуфта маломат мекунад. Тирмизӣ узр пурсида, «Ман ҳадисхоеро, ки шумо гуфтед, ба ёд гирифтам, онҳоро гуфта диҳам?». Баъд ҳамаи ҳадисҳои шундаашро яқояк гуфа медиҳад. Баъд он олим боз чилто ҳадисро мегӯяд. Имом Тирмизӣ онҳоро низ бехато гуфта медиҳад.

Он вақт олим аз қувваи ҳофизаи Имом Тирмизӣ ба ҳайрат меояд.

Мақбараи Исо Тирмизӣ.
Шеробод

Барои маълумот

Замахшарӣ, Абулқосим Маҳмуд ибни Умар ибни Муҳаммад (1075–1144) — олими забоншинос, шоир, назариётчи мӯътазалиҳо, фақеҳ. Бо номҳои «Қоруллоҳ» — «Ҳамсои Аллоҳ», «Устои араб ва ғайриарабҳо», «Фаҳри Хоразм» шӯҳрат ёфтааст. Дар деҳаи Замахшари Хоразм таваллуд ёфтааст. Бо роҳнамоии падараш савод бароварда, баъдтар ба Гурганҷу Бухоро омада, илм омӯхт. Чанд сол дар хизмати дарбори хоразмшӯҳиён шудааст. Аз соли 1118 сар карда, умри боқимондаашро ба илм мебахшад. Ду маротиба сафари ҳаҷ кардааст. Дар Урганҷи Кӯҳна вафот намудааст.

Замахшарӣ оид ба забони арабӣ, адабиёт, география, тафсир, ҳадис ва фикҳ бисёр асар навиштааст. Оид ба грамматикаи забони арабӣ асари «ал-Муфасссал»-ашро ҳангоми зиндагӣ дар Макка, дар зарфи яку ним сол навиштааст.

Мутафаккири бузург Мир Алишер Навоӣ дар достони худ «Сабъи сайёр» дар боби оид ба васфи устодаш Абдурахмони Қомӣ Замахшариро ба ёд меорад:

Чун ба лафзи араб шуд ўро вирд,
Ибни Ҳоҷиб камтарин шогирд. Ч
Ибни Ҳоҷиб мағӯ, ки Қоруллоҳ
Нест з-он қадр тафсираш огоҳ.
(Тарҷумаи Хусрав Саъдуллоҳ)

Асараш бахшида ба тафсири Қуръон бо номи «ал-Кашшоф ан ҳақоик ит-танзийл ва уюн-ил-ақовийл фи вучуҳ ит-таъвийл» («Қушодани чашмҳои суханон ба воситаи ҳақиқатҳои Қуръон ва шарҳи он») хеле машҳур аст. Ин китобе, ки дар Макка офарида шудааст, мухтасар «Кашшоф» ном гирифтааст.

Асари Замахшарӣ оид ба фикҳ «Муҳимии масъалаҳои гуногун», «Машқ оид ба илми ҳуқуқи ворисӣ», дар бораи асосҳои дин «Тартибот дар усулҳо», «Рисола оид ба калимаи шаҳодат», оид ба ҳадис «Асари аҷиб оид ба ҳадисҳои ғариб», инчунин китобҳои оид ба забон, масъалаҳои сарфу наҳв, девонҳои шеъриаш маҳфузанд ва ба чанд забон тарҷума шуда, нашр гаштаанд.

Фаъолияти эҷодӣ

Маҳмуд имом Замахшариро барои асараш оид ба грамматикаи арабӣ ва забоншиносӣ арабҳо ўро чӣ гуна ҳурмат карда, ба забон мегиранд?

Барои маълумот

Дар байни алломаҳои бузурги ўзбек дар бобати шариати ислом-соҳаи фикҳ низ пешқадамҳо буданд.

Насаби Имом Бурҳониддин Абулҳасан Алӣ ибни Абубакр Абдучалили Фарғонӣ **Марғинонӣ** ба халифа Абубакр Сиддиқ (р.а) рафта мерасад.

Имом Бурҳониддин Марғинонӣ соли 1123 дар ноҳияи Риштон таваллуд ёфтааст. Марғинонӣ илму маърифатро дар оила, аввало аз падараш омӯхта буд. Баъд аз алломаҳои машҳури замонаш, олимони ба дараҷаи фақеҳ ва муттаҳид расида дарс гирифта, ба туфайли эътиқодаш ва тақвояш, истеъдоди баландаш оид ба мазҳаби ҳанафия ба мақоми фақеҳи бузург ва муттаҳид расидааст. Ба мартабаи бузурги «Шайх-ул-ислом» сазовор гаштааст.

Дар манбаъҳо оид ба наздики сад асар навиштани Бурҳониддин Марғинонӣ қайдҳо мавҷуданд. Шохасари ӯ «Ҳидоя» аст. Асари мазкур аз панҷоҳу ҳафт боб иборат аст, он оид ба ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқшиносии ислом манбаи бебаҳо ба шумор меравад.

Ал-Марғинонӣ ин асари дар сартосари олами ислом машҳур — «Ҳидоя»-ро соли 1178 дар Самарқанд навиштааст. Аз вақти таълифи асари «Ҳидоя» то имрӯз он яке аз асарҳои ба шумор меравад, ки оид ба шариати исломӣ дар омӯзишгоҳҳои Шарқу Ғарб мавриди истифода мегардад.

Аллома соли 1197 вафот кардааст.

**Моҳи ноябри
соли 2000 дар
Марғелон
910-солагии
таваллуди
Бурҳониддин
Марғинонӣ
васеъ қайд
карда шуд.**

Зиёратгоҳи Бурҳониддин
Марғинонӣ. Вилояти Фарғона

Барои маълумот

Номи пурраи **Ҳаким Тирмизӣ** Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Алӣ ибни Ҳасан ибни Башир Ҳаким Тирмизӣ буда, маълумот дар бораи тарҷумаи ҳоли ӯ дар асрҳои миёна дар асарҳои муаллифони арабизабон Тоҷиддин Сибкӣ, Хатиб Бағдодӣ ибни Ҳоҷар Асқалонӣ, Суллаймӣ, ҳамчунин, дар рисолаи автобиографии (тарҷумаи ҳоли) мансуб ба қалами худааш «Бадъ-уш-шаъни Абӯабдуллоҳ» («Оғози кори Абӯабдуллоҳ») оварда шудааст.

Ҳаким Тирмизӣ мутасаввифи машҳур, муҳаддис, «Ҳофиз-ул-Қуръон» ва олим буда, дар бораи ақида илми тафсир ва ҳадис асарҳо навиштааст, ӯ соли 820 дар шаҳри Тирмиз ба дунё омадааст. То охири умраш (тахминан соли 869) қариб чорсад асар навиштааст. Аз онҳо қариб шасттояш то мо расида омадааст.

Тирмизӣ аз сабаби он, ки барои ҳаракатхояш дар роҳи идрок намудани ҳикмати тамоми неъматҳои офаридашудаи дунёро, аз ҷумла, олами атрофи мо ба номи алломаи даврон «ал-Ҳаким», яъне «Зоте, ки ҳикмати ҳастиро дарк намудааст», мушарраф гаштааст.

Асари аллома дар бораи ҳадисҳои пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом бо номи «Наводир-ал-усул фи маърифат ахбор Расул» («Усулҳои оид ба дониستاني ҳадисҳои Расулulloҳ») хеле машҳур аст. Нусхаи дастнависи он дар китобхонаи Идораи мусулмонони Ўзбекистон нигоҳ дошта мешавад. Боз як асари Ҳаким Тирмизӣ, ки то мо расидааст, «Хатм-ул-авлиё» (дар баъзе манбаъҳо «Хатм-ал-вилоят») буда, дар он нуқтаи назари аллома оид ба валиён васеъ баён шудааст. Ғайр аз ин, китоби ӯ оид ба тасаввуф «Китоб ҳақиқат-ал-одамия» («Китоб андар ҳақиқати инсоният»), «Адаб-ул-нафс» («Одоби нафс») ва якчанд асарҳои дастнависаш то мо расида омадаанд. Онҳоро мутахассисон меомӯзанд.

Мақбараи
Ҳаким Тирмизӣ

Барои маълумот

Абӯбакр Муҳаммад Ҷаъфар Закариё Хаттоб Шарик **Наршахӣ** (899-959) олими муаррих аст.

Дар деҳаи Наршахи Бухоро таваллуд шудааст. Наршахӣ асари «Таҳқиқи вилояти Бухоро» («Таърихи Бухоро») – ро соли 943-944 бахшида ба амири Сомониён Нӯҳ ибни Наср навиштааст.

«Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ ба таърихи воҳаи Бухоро бахшида шудааст.

Чанд боби китоб оид ба барпо шудани Бухоро, номҳои қадимаш, подшоҳони аввалинаш аст. Як боби махсуси асар оид ба Кармана, Нур, Тавоис, Искақат, Шарғ, Зандана, Вардона, Афшана, Баркат, Рометан, Варахша, Байканд (Пойкенд), Фороб ва дигар ноҳияҳои атрофи Бухоро маълумот медиҳад. Дар китоб аз хусуси барпо шудани ҳукмронии хилофат, паҳншавии дини ислом ва аз тарафи арабҳо истилои Бухоро ва муборизаи зидди хилофат муфасссал ҳикоя мешавад.

Дар «Таърихи Бухоро» дар асри IX аз хилофати араб ҷудо шудани Тӯрон, дар Моваруннаҳр ва Хуросон ҷорӣ шудани ҳукумати сомониён ва ҳаёти иқтисодию маданияи Бухоро тасвир шудааст.

Дар асар дар бораи дарвозаҳо, сохтмони деворҳои дохилӣ ва берунии Бухоро, бино ёфтани арк ва шаҳристонҳо барин топографияи таърихӣ шаҳр маълумот мавҷуданд, онҳо моҳирона ҳикоя мешаванд. Ин асар барои омӯхтани таърихи асрҳои миёнаи пешини Тӯрон сарчашмаи нодир аст.

Оё медонед?

Мутаассифона, нусхаи аслии

«Таърихи Бухоро» ба забони арабӣ то мо расида наомадааст. То мо тарҷумаи форсии асар, ки дар давоми қариб се аср чандин бор таҳрир, мухтасар ва иловаҳо шудааст, омада расидааст. «Таърихи Бухоро» дар Париж ба франсавӣ, дар Бухоро ва Техрон ба форсӣ, дар Кембриҷ ба англисӣ, дар Тошканд ба русӣ ва ўзбекӣ, дар Душанбе ба тоҷикӣ нашр шудааст.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Ҷумлаи «Сулҳу субот (барқарорӣ) ба инкишофи илму фан таъсири эҷобӣ мерасонад»-ро дар асоси мисолҳои ҳаёти шарҳ диҳед.
2. Мероси илмии мутафаккирони ватанамон ба инкишофи илми ҷаҳонӣ чӣ гуна таъсир расонд? Фикратонро асоснок кунед.
3. Фарз кунед, баъди 1000 сол одамон номи шуморо ба суҳанони гарм ва бо ифтихор ба забон мегиранд. Шумо барои оянда чӣ гуна мероси маънавӣ боқӣ мегузоред?

МАВЗЎЎҲОИ 45–46:

БОЛОРАВИИ ИЛМУ ФАН ВА МАДАНИЯТ ДАР АСРҲОИ IX–XII

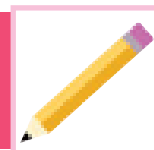

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Масҷиди Мағоки Аттӯрӣ, ки дар расм мебинед, дар даври кадом сулола сохта шуда буд?
2. Дар асоси донишхоятон аз фанни таърихи ҷаҳон ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед. Муассисаи илмие, ки дар Бағдод халифа Маъмун ташкил карда буд, дар таърих чӣ ном дошт? Ин муассиса бо кадом хусусияташ шуда буд?
3. Ба лашкаркашии Маҳмуди Ғазнавӣ ба Хоразм чӣ баҳона шуд? Ў кадом олимро бо худ ба Ғазна оварда буд ва ба ӯ дараҷаи вазирӣ дод?

Масҷиди Мағоки
Аттӯрӣ дар Бухоро

Барои мулоҳиза

Ҳудуди Тӯрон яке аз ғаҳвораҳои маданияти кӯҳани ҷаҳон буд. Пеш аз омадани дини ислом ҳам халқҳои муқими ин ҷо анъанаҳои бойи меъморию ҳунармандӣ доштанд. Баробари омадани дини ислом ба минтақа анъанаҳои маҳаллӣ бо маданияти исломӣ омехта шуда, боз ҳам ба марҳилаи инкишоф баромаданд.

Илму фан, савдо, сохтмон ва кишоварзӣ хеле пеш рафтанд. Муҳити сиёсӣ иқтисо-

дии мавчуда дар даври нахусти ислом ба ин ҷараён таъсири мусбат расонд.

Дар асрҳои IX-X дастовардҳо ва намунаҳои аҷиби меъморӣ, хусусан, дар сохтмони масҷиду мадрасаҳо бештар намоён гардиданд. Дар он замон сайёҳон ва олимони ба диёри мо омаду рафт карда, ба шаҳрҳо таъриф дода, ҳамчун биноҳои асосӣ масҷиду мадрасаҳоро ба забон гирифтаанд. Дар шафати бинои масҷид манора, хонақоҳҳои мӯхташам, ба мазорҳои уламою авлиёҳо мақбараҳо сохта мешуданд.

Аз бисёршавии шумораи зиёратчиёни ин гуна ҷойҳо ҳуҷраҳои махсус ҳам бино карда мешуданд.

Дар натиҷаи беҳтаршавии аҳволи иқтисодӣ, болоравии аҳамияти шаҳрҳо, ба ҷои сохтани биноҳо асосан аз лой ва хишти хоми то асри IX акнун иморатро аз хишти пухта месохтагӣ шуданд.

Оё медонед?

Усули таҳлили моддаҳо (диагностика), яъне аниққунии вазни қиёсии моддаҳо, ки барои соҳаҳои геологияи имрӯза, минералогия, физика ва кимё хеле муҳим ва боварибахш аст, нахуст дар Хоразм, дар академияи Маъмун аз тарафи Берунӣ кашф карда шудааст.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Дар ин замон дар иншоотҳои сохтмон чӣ гуна биноҳо қад афрохтанд?
2. Вазифаи онҳо аз чӣ иборат буд?
3. Мадрасаи аввалин дар қуҷо сохта шуд?

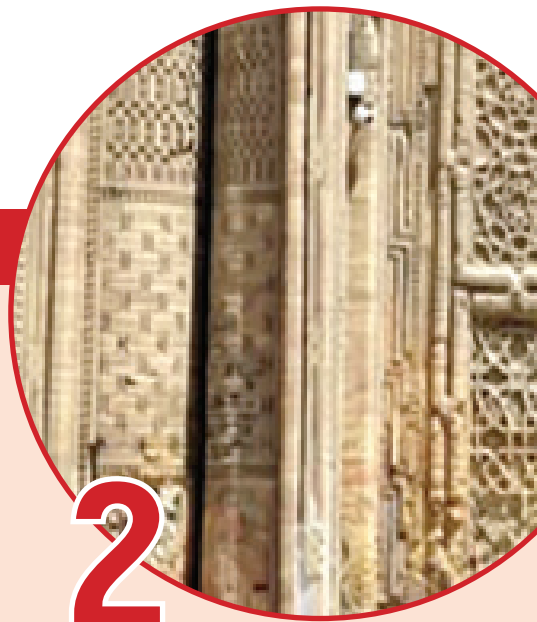
Барои мулоҳиза

Дар даври қарохониҳо, ғазнавиҳо, салчуқиҳо, ануштегинҳо тараққиёти иқтисодӣ ва маданӣ хеле рушд намуд.

Дар асрҳои XI-XII маҳорати сохтани биноҳо аз хишти пухта ба дараҷаи баланд равнақ кард. Иморатҳоро ҳашткунҷа карда, пештоқашро баланд месохтанд, бо-лояшро бо гумбазҳои мӯҳташам пӯшидан ба ҳукми анъана даромад, санъати чидани хишти нақшин инкишоф ёфт, ба хиштҳои нақшҳои кандакорӣ меоданд.

Ашёи сохтмоне, ки дар байни аҳолии номи «хишти мусулмонӣ»-ро дошт, аз лойи зард тайёр карда, дар хумдонҳои махсус пухта мешуданд.

Ҳар як шахру вилоят бо услубҳои хоси меъморӣ ривож намуданд. Инҳо аз пешравиӣ илмҳои алгебра ва геометрия ҳам далолат медиҳанд.

Фаъолияти эҷодӣ

Дар асоси расмҳои додашуда ба саволҳои зерин ҷавоб диҳед:

1. Ба чидани хишт эътибор диҳед. Ба усулҳои онҳо ном гузоред.
2. Барои чидани ин хиштҳои тайёр намудани хишти пухта аз кадом технология истифода бурдаанд? Механизми тайёркунии хишти пухтаро медонед?
3. Дар асоси донишҳоятон аз геометрия нақшҳоро кашед, аз кадом хатҳои истифода бурдед?
4. Дар расми додашуда чандто кунҷ ҳаст, шуморида бароед. Андозаи онҳоро ёфта метавонед?

Барои маълумот

Дар замони салчуқиҳо барои инкишофи илм ва маданият тамоми шароитҳо фароҳам буд. Ҳукмдори олӣ, ё шахзода ва маликаи ба ин хонадон мансуб, яъне ҳамаашон дар ягон шаҳр як ё якчанд то сохтани мадрасаро барояшон вазифаи худ медонистанд. Аз онҳо вазирон, амирон, ҳокимон ибрат гирифта, ҳамин гуна корхоро мекарданд. Вазирӣ машҳур Низомулмулк дар замони худ бисёр мадрасаҳо бунёд кардааст. Толибони илм ҳам дар соҳаи дин, ҳам дар соҳаи дунёвӣ дониш мегирифтанд. Ба талабагон нафақаи моҳона дода шуда, бо ҷой таъмин мешуданд. Ба онҳо олимони намоёни давр дарс медоданд. Дар ихтиёри толибилмон китобхонаҳои дорои ҳазорон китобҳо буданд.

Дар яке аз мадрасаҳои «Низомия»-и аз тарафи Низомулмулк дар Бағдод асосгузошта шаш ҳазор нафар талаба зиста, таълим гирифтаашон маълум аст. Дар ҳузури ҳар як мадраса китобхона, дар баъзеашон шифона мавҷуд буд. Аз ҷумла, ба мадрасаи дар Нишопур ташкилшуда шифона низ вобаста карда шуда буд.

Дар мадрасаҳо астрономҳо, математикҳо, фалакиётшиносон, риёзиётчиён, табибон, кимёгарон, шоирони бузург фаъолият нишон медоданд. Онҳо аз ҳамаи илмҳои замона бохабар буданд.

Ноиби Марв Маъмун соли 813 ба тахти халифагии Бағдод нишаст. Вай аҳли илми Хуросон, Мовароуннаҳр ва Хоразмро ба Бағдод меоварад. Муҳаммад Мӯсо Хоразмӣ дар таърих машҳур дар байни онҳо низ буд.

Фаъолияти эҷодӣ

Чаро дар даври халифа Маъмун, баъдтар Қарохониҳо, Сомониён, Ғазнавиҳо, Салчуқиҳо илму маърифат равнақ ёфтанд? Ҷавобатонро бо ҳикмати Имом Бухорӣ «Ғайр аз илм дигар наҷот нест ва нахоҳад буд» асоснок кунед.

Барои маълумот

Аз хоразмшоҳиён **Абулҳасан Алӣ ибни Маъмун** ба илм эътибори калон дода, ба дарбори худ олимонро ҷамъ меоварад. Соли 1004 дар Гурганҷ ба академия асос гузошт. Он дар таърих бо номи академияи Маъмун мондааст. Дар ин академия Абӯрайҳони Берунӣ ба аҳли илм раҳбарӣ мекунад.

Дар он Абӯалӣ ибни Сино низ фаъолият бурдааст. Дар академия баробари илмҳои динӣ олимони оид ба илмҳои дунёвӣ ва табиӣ, хусусан, астрономия, математика, физика, кимё, минералогия, картография, география, геометрия, табиатшиносӣ, тиббиёт, фалсафа, таърих, забони арабӣ, мантиқ, адабиёт, ҳуқуқшиносии ислом ва дигар илмҳо тадқиқот мебуданд. Онҳо забонҳои арабӣ, форсӣ, ҳиндӣ, лотинӣ, юнонӣ ва туркиро мукамал медонистанд. Асарҳои олимони юнон Афлотун, Арасту, Птоломей, Евклид, Пифагор ва Гален чуқур таҳлил мешуданд, оид ба онҳо шарҳҳо навиштаанд.

Худашон дар соҳаҳои мазкури илм тадқиқотҳо бурда, илмро бо ғояҳои нав бой мекарданд.

Онҳо дар мадрасаҳои Гурганҷ ба ҷавонон таълиму тарбия дода, дар тарбияи шогирдони боистеъдод ҳиссаи бузург гузоштанд. Ҳамчунин, дар академия Берунӣ дар мактаби астрономия, Абӯнаسر ба мактаби математика, Абулхайр Ҳаммор аз кимё ба ҷавонон дарси чуқур додаанд. Дар ин давр мадрасаҳо ва мактабҳои боло зикршуда ба маскани ҳақиқии илм табдил ёфтанд. Аз ҷумлаи ҷавонони дар онҳо таҳсилкарда минбаъд алломаҳои машҳури Шарқ баромаданд.

Аксари олимони дар академияи Маъмун ҷамъомада шореҳони асарҳои Муҳаммад Мӯсо Хоразмӣ ё давомдиҳандагони анъанаҳои илмии олим дар ягон соҳа буданд.

Фаъолияти эҷодӣ

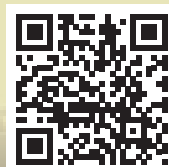
Бино ба манбаъҳо, хоразмшоҳ Маъмун вазире дошт бо номи Абӯҳусайн Сухайлӣ. Ӯ маърифатпарвар ва файласуфи зукко буд. Эътибори баланди ҳукмдор ба илму фан айнан ба туфайли ӯ буд. Ин маълумотро эзоҳ диҳед.

Соли 2006 дар кишварамон 1000-солагии академияи Маъмун қайд карда шуд.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Фикри зеринро фаҳмонед: «Академияи Маъмуни Хоразм дар ҷойи ҳолӣ пайдо нашудааст. Вай ҳамчун вориси қонунии илму фанни ба худ хос ташкил ёфтааст».
2. Мафҳуми «Вориси қонунӣ»-ро чӣ гуна фаҳмидед?
3. Имрӯз ҳамчун ворисони Муҳаммад Мӯсо Хоразмӣ кӣҳоро гуфта метавонед?
4. Дар асоси манбаъҳои QR дар бораи аз нав ташкил шудани академияи Маъмуни Хоразм тақдирот тайёр кунед.

МАВЗЎЪҲОИ 47–48:

МУҲАММАД ИБНИ МҮСО ХОРАЗМӢ

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Оид ба Муҳаммад ибни Мӯсо Хоразмӣ чӣ гуна маълумот медонед?
2. Ал-Хоразмӣ чӣ гуна кашфиёти бузург кардааст?
3. Хизмати ин шахсият дар назди таърих аз чӣ иборат буд?

Барои мулоҳиза

Олими бузурги математик, астроном ва географ Муҳаммад ибни Мӯсо Хоразмӣ дар Хива (783–850) таваллуд шудааст. Ӯ ҳамчун асосгузори илми алгебра дар таърихи илму фан номи бузург пайдо кардааст. Калимаи «Алгебра» аслан аз рисолаи ӯ «ал-ал-Ҷабр вал-муқобала» гирифта шудааст. Рисолаи вай оид ба арифметика ба рақамҳои ҳиндӣ асос гирифта, ҳоло барои системаи даҳӣ, ки мо имрӯз истифода мебарем, ва барои паҳншавии ин амалҳо дар Европа сабаб шудааст. Номи «ал-Хоразмӣ»-и олим бошад, дар шакли «алгоритм» дар илм абадӣ ҷой гирифт.

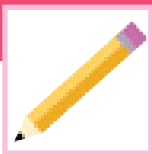
Оё медонед?

Бино ба гуфти Хоразмӣ, дар алгебра бо се намуд адад кор мебаранд: реша (ҷизр) ё ҷиз, квадрат (мол) ва рақами оддӣ ё дирҳам (воҳиди пулӣ). Боз ба гуфти вай, решамикдори худ аз худ афзоянда, квадрат бошад, бузургии аз решаи аз худаш афзоянда ҳосилшуда аст. Муодилаи Хоразмӣ айнан муносибатҳои байни ҳамин се микдор аст.

Фаъолияти эҷодӣ

Сайёҳ ал-Муқаддасӣ, ки дар асри X зиндагӣ кардааст, вақте «Хоразмиҳо инсонҳое ҳастанд, ки ақлу идрок, илм, фикҳ, қобилият доранд» гуфта буд, чиро дар назар дошт?

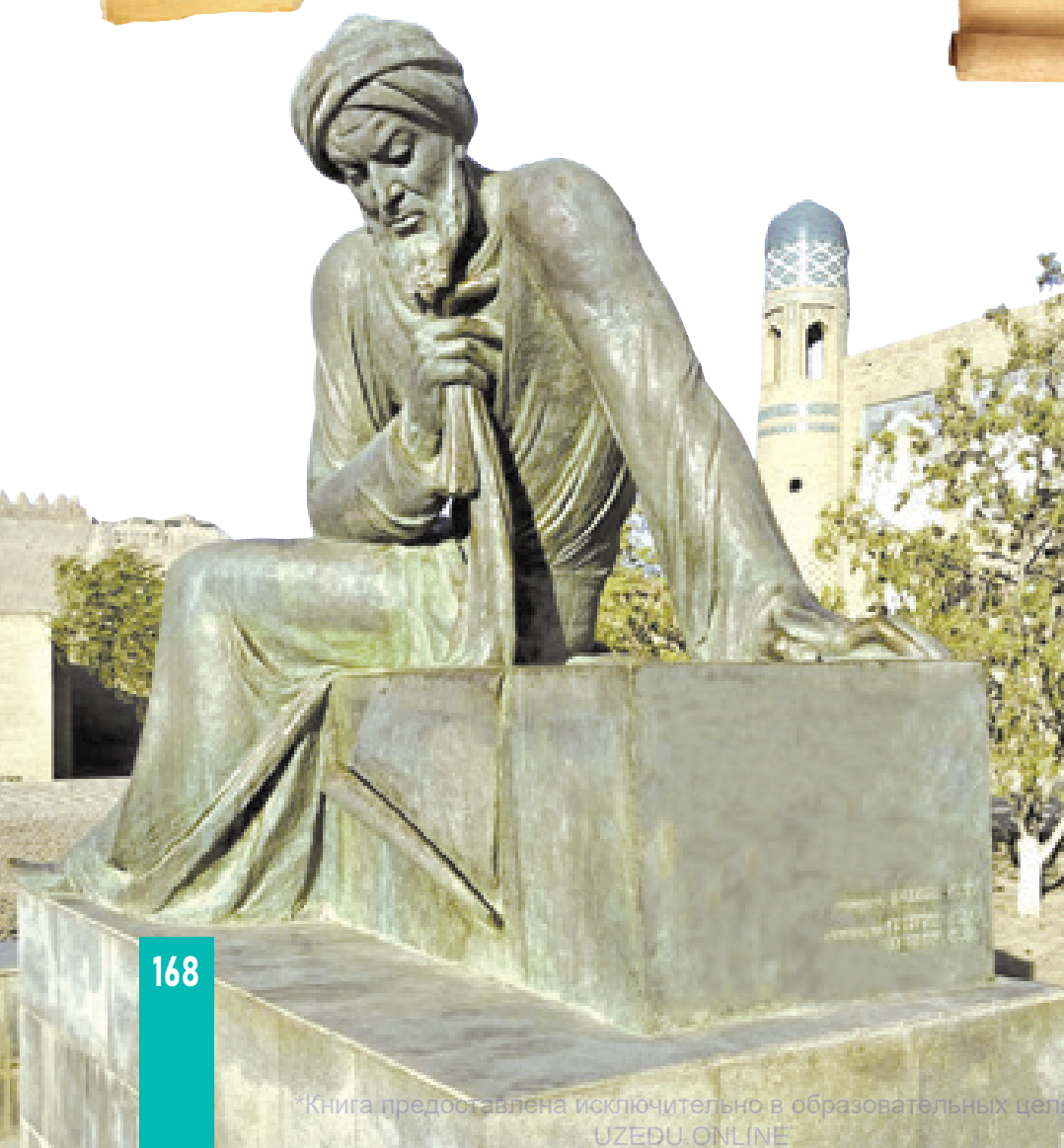
Барои мулоҳиза

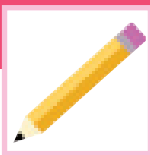
Аз беш аз 20 асари ба қалами Хоразмӣ мансуб 10 тояш то расида омадааст. «Ал-Ҷабр вал муқобала», «Китоб андар ҳисоби ҳиндӣ», «Китоб андар амали ҷамъ ва тарҳ» (асарҳои арифметикӣ), «Китоб сурат-ул-арз» (оид ба география) аз ҷумлаи онҳоанд. Ҳамчунин, асарҳои олим «Зич», «Китоб андар кор бо устурлоб», «Андар аниққунии азимут бо ёрии устурлоб», «Китоб-ар-руҳома», «Китоб ат-таърих» дар инкишофи илм аҳамияти калон касб кардаанд.

Дар замоне, ки ҳанӯз дар Ғарб аксарият замин аз ҳамворӣ иборат гуфта бовар мекарданд, Хоразмӣ курашакл будани сайёраамонро исбот кардааст.

«Ман «Китоби мухтасар оид ба ҳисоби алҷабр вал муқобала», ки масъалаҳои оддӣ ва мураккаби арифметикаро дар бар мегирад, таълиф кардам, чунки ҳангоми тақсими мерос, тартиби васиятнома, тақсимои мол, қорҳои адлия, дар савдо ва дар ҳар шартнома, ҳамчунин, дар чен кардани замин, гузаронидани каналҳо, дар геометрия ва дар дигар ҳамин гуна қорҳо барои инсонҳо зарур аст».

Муҳаммад ибни Мӯсо
ал-Хоразмӣ

Барои мулоҳиза

Аллома усулҳои ҳалли муодилаи дараҷаи якум ва дуюмро, ки дар Бобулистони қадим маълум буд, баён кардааст. Хоразмӣ дар ҳар як ҳолат қоидаҳои ҳалли муодиларо ва исботҳои қатъии онҳоро овардааст. Исбот агарчи дар намуд ба забони геометрӣ баён шудааст, моҳиятан ба исботи алгебраи замона мувофиқ меояд.

«Ман «Китоби мухтасар оид ба ҳисоби алҷабр вал муқобала», ки масъалаҳои оддӣ ва мураккаби арифметикаро дар бар мегирад, таълиф кардам, чунки ҳангоми тақсими мерос, тартиби васиятнома, тақсимои мол, корҳои адлия, дар савдо ва дар ҳар шартнома, ҳамчунин, дар чен кардани замин, гузаронидани каналҳо, дар геометрия ва дар дигар ҳамин гуна корҳо барои инсонҳо зарур аст», — навишта буд ал-Хоразмӣ.

«Ал-Ҷабр вал-муқобала» китоби дарсии мукамал оид ба асосҳои алгебра ва татбиқи амалии алгебра ба шумор меравад.

Олимони европагӣ дар давоми чандин аср зери ҳамаи ҳисобу китобҳо «Алгоритми диксит», яъне «Ал-Хоразмӣ чунин ме-гӯяд» гуфта илова наму-данро барояшон шараф медонистанд. Ин ҳисобу китобро олимони айнан дар асоси фарзҳои аллома Хоразмӣ гузаронидашонро ифода мекунад.

Оё медонед?

«Ҳар гоҳе, ки телефони мобилиятро ба даст мегирӣ, фаромӯш макун, даруни он падархони мусулмони ўзбек пинҳон ништааст».

Журналисти намоёни британи Эндрю Марр дар яке аз намоиши телевизиониаш оид ба таърихи ҷаҳон барои телеканали BBC тайёр намудааш дар бораи Мўсо Хоразмӣ сухан ронда, чунин хитоб мекунад, хабар медиҳад дар воситаҳои ахбори оммавии байналмилалӣ.

Барои маълумот

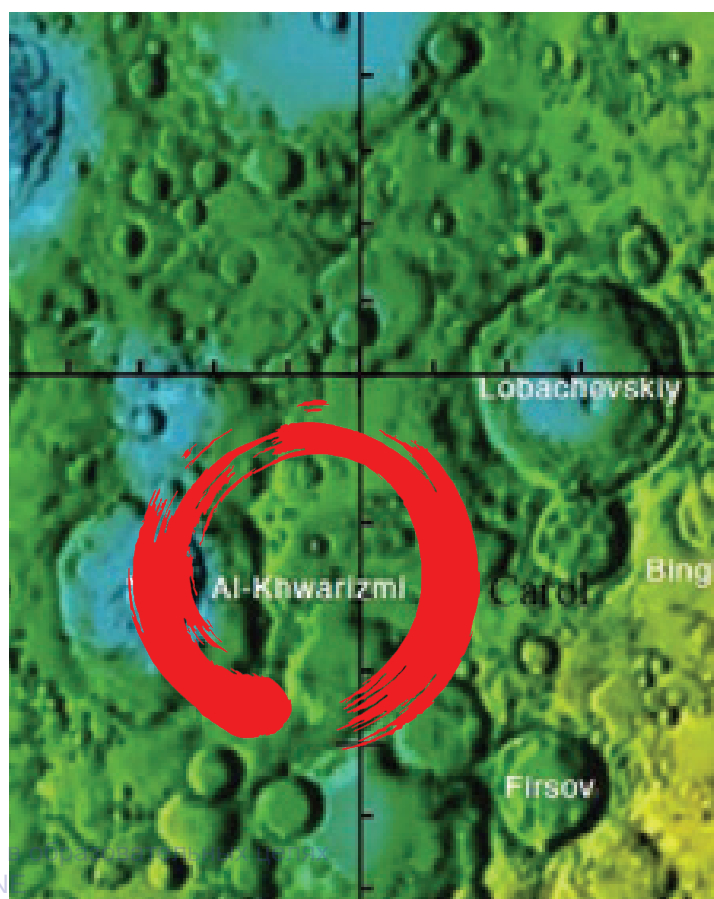
Аллома Мўсо Хоразмӣ бисёре аз асарҳои дастнависи ҳиндиро омӯхт. Системаи ададҳоро аз 1 то 9 тартиб дод ва оид ба ғояи 0 ҷиддӣ машғул будани математики ҳинд ба аллома Хоразмӣ омили зўр шуд. Аммо адади 0-ро ҳамчун рақам эътироф карда, аз системаи ададҳои ҳинд истифода бурда, ба системаи ададҳои араб айнан алломаи бузург Мўсо Хоразмӣ дароварда буд. Ба олимони ҳамзамони худ системаи ададҳои ҳиндро шинос кардан ва ба маркази олами математика ҷойгиркунии адади 0 барои математикаи он замон инқилоб гардид. Ин боиси имконияти ҳалли масъалаҳои то он вақт ноилоҷмондаю мавҳум ва мураккаби математикиро фароҳам овард. Ҳамин як кашфиёт ҳудаш Мўсо Хоразмиро аз қатори математикҳои бузургӣ ҳамаи замону маконҳо ҷой гирифт. Лекин ӯ боз як кашфиёти калони дигар дошт, ки ба туфайли ин навигарӣ боз як соҳа ба вучуд омад.

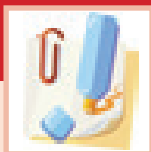

Фаъолияти эҷодӣ

1. Вақте «Алгоритм» мегӯем, чиро мефаҳмед?
2. Нақшаи рӯз, телефони дастиятон оё алгоритм дорад?
3. Агар адади 0 намебуд, амалҳои ҳисобро иҷро кардан мумкин мешуд?
4. Олимони европой Муҳаммад ибни Мўсо ал-Хоразмиро бо кадом ном ба забон мегиранд?

Чун рамзи эътирофи хизматҳои бузургӣ Муҳаммад ибни Мўсо Хоразмӣ соли 1976 гурӯҳи кории номгузории системаи сайёраҳо кратери моҳро ба номи Мўсо Хоразмӣ гузошт.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Олимоне, ки дар академияи Маъмуни Хоразм фаъолият кардаанд, оид ба кадом соҳаҳои илм тадқиқот бурдаанд?
2. Муҳаммад ибни Мӯсо ал-Хоразмӣ ғайр аз математика боз бо кадом соҳаҳои илм машғул шуда буд? Шумо ба кадом соҳаи илм рағбат доред?
3. Фикр карда бинед, дар ҳамон давр ба китоби «ал-Ҷабр вал-муқобала» чӣ гуна эҳтиёҷ мавҷуд буд?

Барои мулоҳиза

Хоразмӣ ғайр аз асарҳояш оид ба математика дар соҳаи география ҳам қадамҳо гузошта буд. Ӯ барои халифа Маъмун (813-833) дар офаридани харитаи ҷаҳон ёрӣ расонд ва дар лоиҳаи ёфтани атрофи Замин иштирок намуд. Дар ҳамвории Синҷори Сурия дараҷаи меридиани заминро чен кард.

Хоразмӣ математики бузургтарини замони худ ва агар тамоми шарту шароит ба назар гирифта шавад, ӯ яке аз бузургтарин олими ҳамаи даврҳо аст!».

Ҷ.Сартон
муаррихи амрикоӣ

Намуди ҳозираи
академияи Маъмун.
Хоразм

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Шумо оё дигар алломаҳоро медонед, ки дар ин давр дар дигар давлатҳои дунё мисли Муҳаммад ибни Мӯсо ал-Хоразмӣ мероси илмӣ мерос гузошта бошад?
2. Инкишофи ҷомеаи ҷаҳониро оё бе Хоразмӣ тасаввур кардан мумкин?
3. Дар мавзӯи «Нақши Муҳаммад ибни Мӯсо ал-Хоразмӣ дар инкишофи илм» дар асоси маълумоти иловагӣ тақдимот тайёр кунед.

МАВЗЎЎҲОИ 49–50:

АҲМАД ФАРҒОНӢ

Савол ва супоришҳои фаъолкунанда

1. Дар бораи «Алфраганус» чиҳо медонед?
2. Ин иншооти дар расми зерин додашуда дар куҷо ҷой гирифтааст, оё медонед?

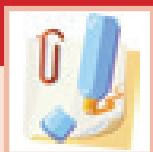
Барои маълумот

Номи пурраи олим Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Касир ал-Фарғонӣ аст. Дар бораи ҳаёт ва фаъолияти илмиаш маълумот хеле кам расида омадааст.

Аҳмад Фарғонӣ (солҳои 797-866) дар деҳаи Қубои (Қува) водии Фарғона таваллуд шудааст. Ӯ аввал дар расадхонаи Бағдод кор кард, баъд дар расадхонаи Димишқ ба корҳои аниқ кардани ҳаракати ҷисмҳои осмонӣ ва ҷойи онҳо, офаридани «Зич»-и нав раҳбарӣ намуд.

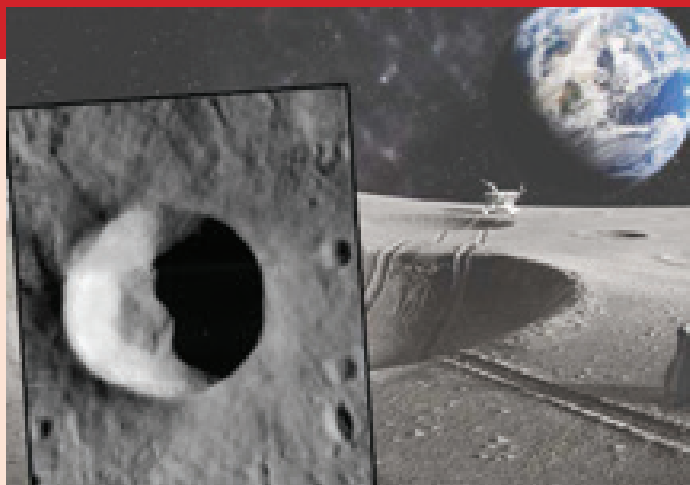
Фарғонӣ дар дида баромадани маълумоти астрономҳои юнонӣ, аз ҷумла, маълумотҳои асари Птоломей «Ҷадвали ситораҳо» ва дар тадқиқотҳои муҳими оид ба аз нав аниқ кардани координатаҳои

Асари Аҳмад Фарғонӣ «Китоб андар асосҳои астрономия» инкишофи илми астрономияи кишварҳои Шарқи мусулмониро дар асрҳои миёна, баъд ба воситаи Испания астрономияи кишварҳои Европаро оғоз намуд.

Фаъолияти эҷодӣ

1. Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Фарғонӣ дар замони кадом халифа эҷод кардааст?
2. Барои аниқ кардани ҳаракат ва ҷойи ҷисмҳои осмонӣ кадом илмҳоро аз бар намудан зарур аст?

Ба яке аз кратерҳои моҳ номи
Аҳмад ал-Фарғонӣ дода шудааст

Соли 1998 1200-солагии
таваллуди аллома бо
тантанаҳои пуршукӯҳ қайд карда
шуд. Соли 2007 дар пойтахти
Миср-шаҳри Қоҳира ҳайкали
аллома гузошта шуд.

ҷуғрофии ҳамаи ҷойҳои асосии он
давр фаъол иштирок намуд.

Хизмати Фарғонӣ дар татбиқи
корҳои доир ба истилоҳиносии
илмӣ дар забони арабӣ, хусусан
муайян намудани истилоҳҳои оид
ба фалакиёт, риёзиёт ва география
барин тадқиқотҳои махсуси илмӣ
хеле бузург аст. Ғайр аз ин, ӯ дар
ихтироъ намудани баъзе асбобҳои
астрономӣ, муқарраркунӣ ва ба
тартиб даровардани донишҳои иб-
тидоии оид ба фалакиётшиносӣ ба
забони арабӣ низ ҳисса гузоштааст.

Барои мулоҳиза

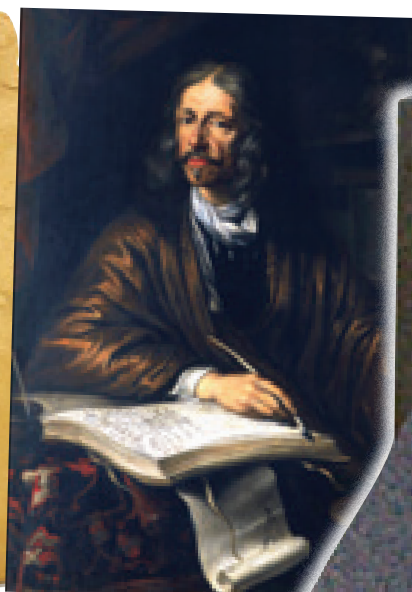
Асари астрономии
Фарғонӣ «Ҳаракатҳои
самовӣ ва илми нҷуми умумӣ»
бо номи «Китоб дар бораи асос-
ҳои астрономия» машҳур аст. Ин
асар дар асри XII ду маротиба ба
забони лотинӣ тарҷума шудааст.
Дар асри XIII баъди ба забонҳои
дигари Европа тарҷума шудан
номи ал-Фарғонӣ ба тарзи «ал-
Фраганус» дар дунё машҳур гашт.

Ғайр аз он китобе, ки номаш
дар боло қайд шуд, асарҳои дигар
Фарғонӣ «Китоби оид ба сох-
тани устурлоб», «Қадвалҳои Ал-
Фарғонӣ», дастнависи «Рисола дар
бораи аниқ кардани вақтҳои зери
Замин ва болои он шудани Моҳ»,
«Дар бораи ҳисобкунии ҳафт иқ-
лим» ва монанди инҳо дар китобхо-
наҳои мамлакатҳои гуногун маҳфуз
мебошанд. Ал-Фарғонӣ соли 861
дар ҷазираи Равзои назди Қоҳира
асбоби «нилометр», яъне асбоб
барои муайянкунандаи сатҳи обро
офаридааст. Ин асбоб нахуст дар
дарёи Нил аз озмоиш гузаронида,
номаш ҳамон тавр монд.

Дарёи Нили Бузурги дарозиаш чор ҳазор километр барои халқи Миср дарёи ҳаёт буд. Дар шаш фоизи ҳудуди мамлакат деҳқонӣ кардан, ягон ҳӯроквориро парвариш намудан мумкин буд. Ин ҳам ба туфайли Нил буд. Қисми боқимондааш рег буда, оби дарё ба он ҷойҳо рафта намерасид. Ҳамин шаш фоиз замини обёришаванда халқро бо ризқ таъмин мекард. Ҳоло ҳам чунин аст. Аммо он вақт сатҳи оби Нил як хел набуд, яъне агар як сол сатҳи об хеста, киштзоронро об зер карда, ҳосил набуд шавад, баръакс, соли дигар сатҳи об паст рафта, заминҳои аз соҳил дур аз хушксоӣ зарар медиданд. Сарфи назар аз он андозгирандагони давлат дар ду ҳолат ҳам аз соҳибони замин як хел андоз ситонида мегирифтанд. Аҳмад Фарғонӣ баробари мунтазам мушоҳида кардани ситораҳо зуд-зуд тағйирёбии сатҳи оби дарёи Нилро ба назар гирифта, қадвали ҳосилдории заминро дар муддати наздик ва дур тартиб медиҳад ва дар ҳамин асос системаи андозро меофарад. Олим дар яке аз ҷазираҳои дарёи Нил — Роуд асбобе офарид, ки «Миқёси Нил» ном гирифт ва дар Миср миқдори нави андозро асос гузошт.

Олими машҳури даври Эҳёи Европа Региомонтан дар асри XV дар донишгоҳҳои Австрия ва Италия маърузаҳояшро доир ба астрономия дар асоси асарҳои Фарғонӣ мехонд. Номи Фарғонӣ аз тарафи Данте (асри XIV) ва Шиллер (асри XVIII) ба забон гирифта шудааст.

Дар китоби астрономи машҳур Ян Гевелий «Селенография», ки соли 1647 чоп шудааст, ба яке аз кратерҳои моҳ номи ҳамватани мо Аҳмад Фарғониро гузошта буд.

Дар бораи «Миқёси Нил»

Мана ҳамон асбоби «Миқёси Нил», ки XII аср муқаддам бо-
бои мо бунёд карда буд. Аз кўпури дарозияш баробари 35-40
метр гузаред, ба як бинои оддии бо оҳану чўб (аз дарахти буки
аз Ҳиндустон овардашуда) пўшидаи ҳашткунҷагӣ, болояш қуб-
баҳои доирашакл ҳаст, вомехӯред. Як канори Нил ба ин ҷазира
зада омада, ба ду тақсим мешавад. Дар чап шохоби каналмо-
нанд, аз тарафи рост дарёи ҳаётбахши қариб то як чакрим ҷори-
шударо мебинед. Дар ҳар ду ҳолат ҳам об аз равзанаи кушодаи
«Миқёси Нил» даромада, мебарояд. Ба дарун дароед, худа-
тонро гӯё дар кишваре, ки номаш Ўзбекистон аст, ҳис мекунед.
Дар мобайн сутуни мраммари ҳаст. Дар он хатҳое, ки сатҳи обро
нишон медиҳад, кашида шудааст. Атроф бо кандакориҳои чўб ва
бо миниатюраҳои шарқона оро дода шудааст. Меғунд, ки халқи
Миср онҳоро дар давоми асрҳо эҳтиёт карда меояд.

Ба хатҳои ҳашт сутун назар меафканам. Аз зинаҳои мар-
марӣ сутунро давр зада, поён мефароям. Вай аз нишондиҳан-
даи аз ҳама пасти сатҳи об ҳам чуқуртар буд. Аз ин равзана об
даромада, дар хатҳои сутун сатҳашро нишон дода, аз дигар
равза баромада меравад.

Бобоямон нисбат ба нишондиҳандаи сатҳи об бо назардош-
ти дар чанд чакрим дур будани замини деҳқон аз дарё зарурати
чӣ қадар супурдани андозро дар асоси формулаҳои математикӣ
аниқ ҳисоб карда меод. Ҳамин тариқ, сатҳи об баланд шавад,
деҳқони заминаш ба дарё наздик камтар, деҳқонони заминашон
аз дарё дурбуда бештар, баръакс, сатҳи об аз ҳолати ҳарвақта
паст шуда равад, деҳқони ба дарё наздик зиёдтар, деҳқони за-
минаш аз дарё дур ҷойгирифта камтар андоз месупурданд. Ба
як нигоҳ қоидаи оддӣ менамояд. Аммо аз нуқтаи назари воҳиди
ченаки имрӯза як метр тағйир ёбад, ҷадвали миқдори андоз ди-
гар мешуд. Бинобар ин ҳам арабҳо чуноне ки худашон гуфтаанд,
ин таҷҳизот дар асл ҳам кашфиёти бузург, ё тарозуи ҳаққонии
адолат будааст. Аз байн беш аз ҳазор сол гузашт, аммо ҳанӯз
ҳам номи алломаро бо эҳтироми беандоза ба забон мегиранд.
Аз ин сабаб ҳам «Миқёси Нил»-и Аҳмад Фарғонӣ офарида ҳанӯз
дар ҳолати корӣ нигоҳ дошта мешавад.

Муҳаммадҷон Обидов

Дар Қоҳира, дар ҷази-
раи Роуд зери пояи иншо-
оти «Миқёси Нил» ҳайка-
ли бағоят зебо ва нафиси
Аҳмад ал-Фарғонӣ гузош-
та шудааст.

– Ин рамзи сипосгузо-
рии мардуми Миср нисбат
ба аҷдоди бузурги инсо-
ният Аҳмад Фарғонӣ аст, –
гуфта буд дар ҳамон тан-
тана Президенти кишвар.

Аз омўхтамон хулоса мебарорем

1. Нақши Аҳмад ал-
Фарғонӣ дар инкишофи
илму фан аз чӣ иборат
аст?
2. Оид ба таҷҳизоти
«Миқёси Нил» чӣҳоро
дониста гирифтед?
3. Ал-Фарғонӣ кадом
соҳаҳои илмро нағз ме-
донист ва машғул шуда
буд?
4. Боз кадом шахсон-
ро медонед, ки мис-
ли Аҳмад Фарғонӣ
оид ба соҳаҳои илм
тадқиқотҳо бурдаанд?
Хизмати онҳо дар наз-
ди таърих чӣ гуна буд?

МАВЗЎЊОИ 51–52:

АБУНАСРИ ФОРОБӢ

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Аз чӣ сабаб Абӯнасири Форобиро «ал-Муаллим ас-Сонӣ» гуфта эътироф намудаанд?
2. Ба фикри шумо, аз фанҳое, ки дар мактабатон омӯзонида мешаванд, кадомашон зарур нест? Ҷавобатонро асоснок кунед.
3. Кихоро «олими энциклопедист» — «олими қомусӣ» гуфтаанд?
4. Худи шумо кадом фанҳо ва забонҳоро нағз мебинед?

Барои маълумот

Номи пурраи Абӯнасири Форобӣ (873–950) Абӯнасири Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Узлуғ Форобӣ аст.

Файласуфи машҳур, олими энциклопедист Форобӣ, ки ба маданияти ҷаҳонӣ ҳиссаи бузург гузоштааст, соли 873 дар оилаи хизматчиҳои ҳарбии мансуб ба қabilaи туркӣ, дар шаҳри Фороби (Ўтрор) воқеъ дар соҳили рости Сирдарё таваллуд ёфтааст.

Форобӣ ҳамаи илмҳои замонаро мукамал аз худ намуда, дар айни вақт ба инкишофи ин илмҳо ҳиссаи бузург гузоштааст, аз ин сабаб дар кишварҳои Шарқ ӯро бо унвони «ал-Муаллим ас-Сонӣ»-«Муаллими дуюм» (пас аз Арасту), «Арастуи Шарқ» ба забон гирифтаанд.

Бино ба маълумоти баъзе манбаъҳо, ӯ беш аз 70 забонро медонист. Форобӣ оид ба соҳаҳои илмҳои дар асрҳои миёна маълуми табиӣ ва иҷтимоӣ беш аз 160 асар офаридааст. Хусусан, асарҳои ҳамватани бузургамон оид ба ҳаёти

Фаъолияти эҷодӣ

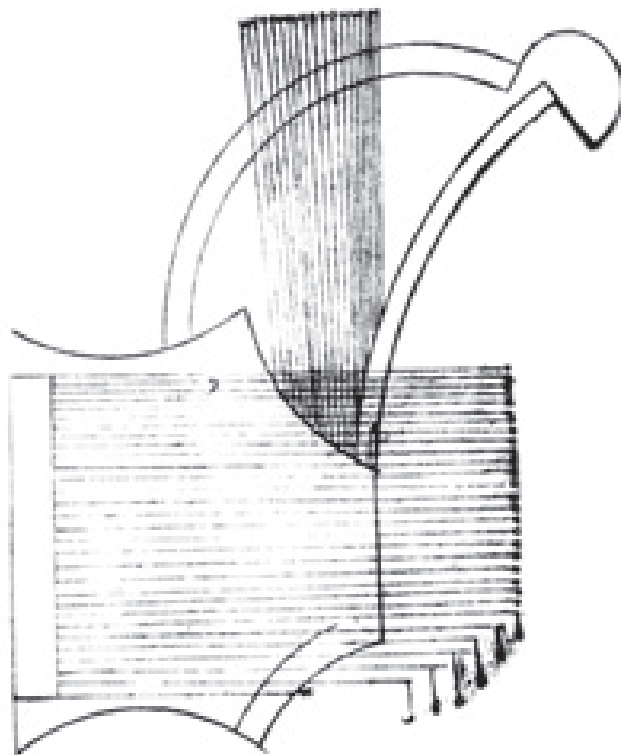
1. Абӯнаср Форобиро дар кишварҳои Шарқ «ал-Муаллим ас-Сонӣ»- «Муаллими дуюм» мегуфтанд. Муаллими якум кист?
2. Олимо чаро «Муаллими дуюм» гуфтанашонро асоснок намоед.

иҷтимоию сиёсӣ, масъалаҳои идоракунии давлатӣ, тарбияи ахлоқӣ, фикҳшиносӣ ва педагогика мавҷуданд.

«Роҳҳои расидан ба бахту саодат» (Рисола фи-т-танбеҳ ола асбоб ас-саодат»), «Идоракунии шаҳр» («ас-Сиёсат ал-маданият»), «Китоб оид ба ҷанг ва ҳаёти осуда» («Китоб фитойи ва хуруб»), «Хулқҳои фазилятнок» («ас-Ашрат ал-Фазила») аз ҷумлаи онҳоянд.

Форобӣ на фақат дар байни мутафаккирони Тӯрон, балки аз олимони европагӣ ҳам чанд аср аввал барои офаридани назарияи барпо кардани ҷамъияти адолатнок ҳиссаи калон гузоштааст. Дар рисолаи «Шаҳри одамони фозил»-и олим пайдоиши ҷамъият, мақсад ва вазифаҳои муфасссал баён шудааст. Оид ба идоракунии давлат, масъалаҳои таълиму тарбия, ахлоқ, маърифат, эътиқоди динӣ ва ғайра фикрҳои қиммат ифода ёфтаанд. Мероси илмӣ ӯ дар адабиёти таърихӣ фалсафӣ эътироф шуда, баҳо баланд гирифтааст.

Нақшаи асбоби мусиқии шохруд дар китоби Абӯнасри Форобӣ

Барои маълумот

Форобӣ мусиқаро яке аз омилҳои ба тарбияи инсон таъсиркунанда дони-стааст. Ў мусиқаро ба инсон нафосат, завқи эсте-тиқӣ бахшанда, воситаи муҳими тарбиякунандаи эҳсосот ва ахлоқ номида буд. Муаллиф дар аса-ри бисёрҷилдаи «Китоби калон доир ба мусиқа» дар бораи назария ва таърихи мусиқа, асбобҳои гуногуни мусиқӣ, оҳангҳо ва сохти дохилии онҳо, садоҳо, ритмҳо, наво маълумот додааст.

Ҷаҳонбинии Форобӣ, таълимоти пурраи ӯ оид ба ҷамъият ва ахлоқ дар инкишофи афкори иҷти-мой, сиёсӣ ва ахлоқии асрҳои миёна ва даврҳои минбаъда аҳамияти бузург дошт. Назариёти вай ба кишварҳои Шарқ васеъ паҳн шуд. Мутафак-кирони асрҳои миёна Ибни Сино, Умари Хайём, Берунӣ ва дигарон таълимоти Форобиро чуқур омӯхта, бо ғояҳои нав ғанӣ намуданд.

Оё медонед?

«Барои расидан ба бахти ҳақиқӣ шаҳре, ки одамони ба яқдигар ёрирасонандаро муттаҳид кардааст, шаҳри фазилатнок аст, бо мақсади ба бахт раси-дан ҷамоаи муттаҳидаи одамон ҷамоаи фазилатнок аст.

Бо мақсади расидан ба бахт халқе, ки байни яқдигар кӯмак мерасонад, халқи фазилатнок аст. Бо ҳамин тартиб ҳамаи халқҳо барои расидан ба бахт ба яқдигар ёрӣ расо-нанд, тамоми рӯи замин фазилатнок мешавад», гуфтааст муаллифи ҳикмат Абӯнасор Форобӣ, файласуфи аз шаҳри туркии Фороби Мовароуннаҳр баромадааст.

Аз асари «Шаҳри одамони фозил»: «Ҳар гуна одам ба шаҳру давлат раҳбарӣ карда наметаво-над. Ду шартӣ раҳбар шудан:

1. Дар инсон табиати қобилияти раҳбарӣ карда тавониш (камолоти маънавӣ ва ақлӣ) шуданаш лозим.
2. Ин гуна одам дар байни халқ бо мавқеи баланд, фазилатҳои инсонияш, қоби-лияташ соҳиби ҳурмат буданаш зарур. Дар соҳаи раҳбарӣ таҷриба андӯштан ҳам муҳим аст».

Асбобҳои мусиқие, ки дар асоси нақшаи Форобӣ сохта шудааст

Оё медонед?

Фаробӣ-шореҳи асарҳои файласуфони Ғарб

Бинобар он, ки Фаробӣ бештар ба ҷиҳатҳои назарии донишҳои гуногун, мазмуни фалсафии онҳо машғул буд, асарҳои ӯро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин: 1) асарҳои оид ба эзоҳ, тарғиб намудан ва тадқиқи мероси илмӣ файласуфон ва табиатшиносони Юнон; 2) асарҳо оид ба мавзӯҳои соҳаҳои гуногуни илм.

Фаробӣ ба асарҳои мутафаккирони юнон: Афлотун, Арасту, Евклид, Птоломей, Порфирий шарҳҳо навиштааст. Хусусан, асарҳои Арасту («Метафизика», «Этика», «Риторика», «Софистика» ва д.) муфасссал эзоҳ дода, ҷойҳои душвори онҳоро содда баён кардааст, хатоҳояшро нишон дода, дар айни вақт асарҳои махсусе оид ба мазмуни умумии ин асарҳо навиштааст. Фаъолияти шореҳии Фаробӣ на фақат барои Шарқ, балки барои Европайи асри миёна дар бобати шиносӣ бо илми Юнон нақши калон бозидоаст. Ин кор зинаи аввали инкишофи фаъолияти илмӣ ӯро ташкил дод ва Фаробӣ мактаби хосро гузашта, барои тадқиқотҳояш оид ба мавзӯҳои нав замина фароҳам овард.

Мутафаккир асарҳояшро ба забони илмӣ адабии ҳамонзамонаи кишварҳои Шарқ — ба забони арабӣ навиштааст. Фаробӣ инчунин ба забонҳои арабӣ ва форсӣ шеърҳо ҳам гуфтааст.

Рисолаи Фаробӣ «Дар бораи мақсади китоби «Метафизика»-и Арасту» хусусан машҳур буда, оид ба аҳамияти он Абӯалӣ ибни Сино чунин ҳикоя кардааст: «Асари Арасту «Мо баъда ат-табиа» («Метафизика» — чизҳои берун аз табиат) —ро фаҳмидан хеле душвор шуд. Мақсади таълифи муаллифи китоб бароям ноаён буд. Ҳатто онро ҷиҳил бор хондам, ман вайро ва мақсадашро нафаҳмидам. Умедамро канда, онро фаҳмидан ғайримкон будааст, гуфта ба хулоса омада будам. Аммо рӯзе аз бозори китоб ба пули ночиз китоби «Дар бораи мақсади китоби «Метафизика»-и Арасту»-ро харидам. Аз дастрас шудани ин китоб хурсанд шудам, шукри Худо карда, махсус рӯза доштам, ба фақирон садақа додам».

Метафизика — маънои луғавиаш «пас аз физика». Берун аз доираи фанни физика буда, силсилаи илмҳои вобаста ба эҳсосоти инсон аст.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

Кори лоиҳавӣ: Фаробӣ дар асараш «Шаҳри одамони фозил» боз 12 ҳислат-фазилатеро, ки бояд инсон раҳбар дошта бошад, номбар мекунад.

Гурӯҳи шуда, барои ёфтани маълумот оид ба дувоздаҳ фазилате, ки дар асар оварда шудааст, кӯшиш кунед. Оид ба маълумоти гирдоварда тақдирот тайёр кунед.

1. Ба фикри шумо, ба он рӯйхат боз кадом фазилатҳоро илова кардан мумкин?
2. Монандӣ ва фарқияти асарҳои Фаробӣ ва асари Низомулмулк «Сиясатнома»-ро, ки дар мавзӯҳои гузашта бо он шинос шудед, гуфта метавонед?
3. Ибни Сино баъди дастрас намудани китоби «Дар бораи мақсади китоби «Метафизика»-и Арасту» чаро беҳад шод шуда буд?

МАВЗЎЊОИ 53–54:

АБЎРАЙҲОНИ БЕРУНӢ

Савол ва супоришҳои фаълкунанда

1. Ибораи «Асри Берунӣ»-ро шунидаед? Зимни он чиро дар назар доштаанд?
2. Абӯрайҳони Берунӣ бо кадом илмҳо машғул шудааст?
3. Берунӣ чӣ гуна ба Ғазна рафта монд?

Барои маълумот

Абӯрайҳони Муҳаммад ибни Аҳмад Берунӣ (соли 973, шаҳри бостонии Кот, соли 1048, Ғазна) олими мутафаккири бузурги ўзбек, яке аз даҳоёни бузурги асри миёна аст. Тамоми илмҳои замонааш, дар навбати аввал, фалакӣёт (астрономия), физика, риёзиёт (математика), илоҳиёт, маъданшиносиро пухта аз бар карда буд.

Ба туфайли ҳиссаи бузург гузоштан ба инкишофи ин илмҳо номи ӯ аз қатори симоҳои бузург ҷой гирифт. Берунӣ беш аз 150 асар офаридааст. «Осор-ул-боқия» («Мероси гузаштагон»), «Ҳиндустон», «Минералогия», «Геодезия» барин асарҳо аз ҷумлаи онҳост.

Берунӣ курашакл будани заминро асоснок карда буд. Ӯ ҷадвалеро, ки дар координатаҳои 1029 то ситораҳоро ва бузургии онҳо қайд шудааст, инчунин харитаи географии дунёро тартиб дод.

Номбар кардани соҳаҳоеро, ки Берунӣ нисбат ба онҳо раббат зоҳир накардааст, нисбат ба соҳаҳои илме, ки ӯ машғул шудааст, осонтар аст.
И. Е. Крачковский,
олими шарқшинос

Фаъолияти эҷодӣ

Ин фикрро хонед ва фикри дар он ифодашудаи «ҳолисона ва ҳаққонӣ фикр рондааст»-ро фаҳмонда диҳед.

«Берунӣ ҳам дар масъалаҳои илмӣ, ҳам дар баҳо додан ба ҳодисаву рӯйдодҳои таърихӣ, ба ҳамзамонаш хеле ҳолисона ва ҳаққонӣ фикр рондааст».

Берунӣ дар асарҳояш оид ба фалакиёт аз Коперник қариб панҷсад сол пеш фикри дар атрофи Офтоб давр задани Заминро аввалин шуда гуфта буд. Вай мавҷуд будани қитъаи дар он замон номаълуми Америкаро тахмин намуда, дар асарҳояш чанд бор онро қайд кардааст. Тахмини аллома дар бораи будани хушкии бузург дар нимкураи ғарбӣ дар асрҳои XV-XVI тасдиқи худро ёфт.

Чорч Сартон ба фаъолияти Берунӣ баҳои ҳаққонӣ дода, асри XI-ро «Асри Берунӣ» номида буд. Асарҳои Берунӣ дар замони худаш машҳур гаштанд ва ҳоло низ ба забонҳои хориҷӣ тарҷума мешаванд.

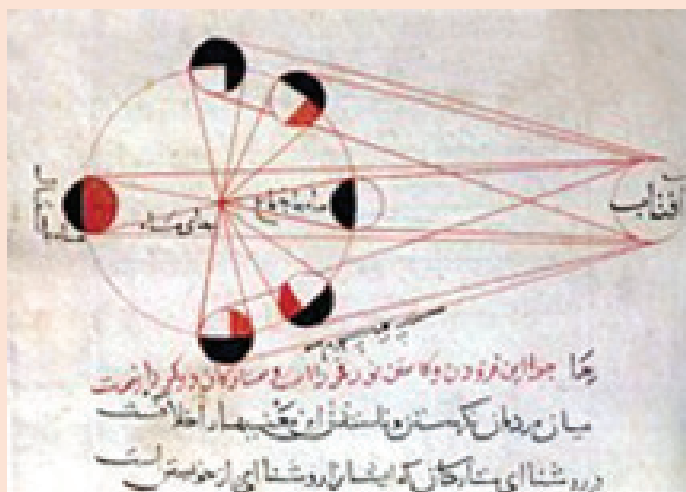
Қисми «Абӯрайҳон» дар исми Берунӣ – падари Райҳон (ба маънои беҳтарин райҳон, аълояш), «Муҳаммад» – исми худи мутафаккир, «ибни Аҳмад» – маънои писари Аҳмад буданаширо мефаҳмонад.

Берунӣ барои он, ки берун аз шаҳри Кот (Кат) таваллуд шуда буд, тахаллуси «Берунӣ»-ро гирифта буд. Устои аввали ӯ Абӯнасор ибни Ироқ буда, Берунӣ аз вай донишҳои алгебра ва геометрияро гирифтааст. Абӯнасор ибни Ироқ ба Берунӣ меҳраш бисёр баланд буд, аз ин сабаб 12 то асарашро ба шогирди дӯстдоштааш бахшида буд. Берунӣ бо устои дуумаш Абӯсаҳл Исо Масеҳӣ ҳангоми дар Ҷурҷон буданаш шинос шудааст. Берунӣ аз вай илмҳои тибб, астрономия ва фалсафаро омӯхтааст.

Фаъолияти эҷодӣ

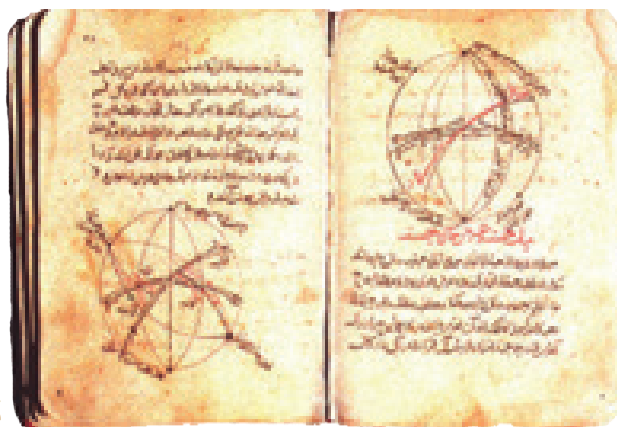
1. Чаро муаррих Сартон асри XI-ро «Асри Берунӣ» гуфта таъриф дода буд?
2. Фикри Берунӣ дар бораи мавҷуд будани хушкии бузург дар нимкураи ғарбӣ дар асрҳои XV-XVI тасдиқи худро ёфт. Он кадом қитъа буд?

Нақшаи даврзании Замин, ки Берунӣ кашидааст

Дар сарчашмаҳо

«Китоб-ал-Тафҳим»—и Абӯрайҳон Берунӣ аввалин асари бузурги илмӣ оид ба фанҳои астрономия, физика, математика, геометрия ва география аст, ки дар асрҳои X-XI навишта шудааст.

Абӯрайҳон Берунӣ.

Асари «Китоб-ал-Тафҳим».

Устурлоб

Барои маълумот

Кашфиётҳои Абӯрайҳони Берунӣ, хусусан, асарҳояш, монанди «Осор-ул-боқия», «Ҳиндустон», «Минералогия», «Сайдана» дар замони ҳадаш ба ӯ шўҳрат оварданд.

Дар асараш «Осор-ул-боқия» чунин ҷумлаҳои аҷоиб овардааст. Вай барои завқбахш баромадани асараш боғҳои рангорангро ташбеҳ дода таъкид мекунад: *«Гарчанде мо дар баъзе ҷойҳои ин китоб аз фанҳои гуногун гузашта, ба масъалаҳои ба баёнамон алоқа надошта даромада бошем ҳам, он на бо мақсади дароз ё зиёд кардани гап, балки барои зиқ нагузоштани китобхон кардем. Зеро ҳамеша ба як хел чиз назар кардан маълум ва бесабрӣ меоварад. Хонанда аз фанне ба фанни дигар гузашта истад, ба гаштугузори боғҳои гуногун монанд мешавад...»*

Дар бораи офаридани китоби «Ҳиндустон» бошад, чунин фикрро баён кардааст, ки аз он чунин хулоса бармеояд: мағзи ҳар як орзуи хоҳиш аз

меҳнат ва ҳаракат аст. Арзишмандӣ ва аҳамияти таърихии ин асар дар ҳама давр аз тарафи алломаҳои дунё эътироф шудааст.

Розен, олими рус: «Дар байни ҳамаи адабиётҳои илмии оид ба даври қадим ва асрҳои миёнаи Шарқ ва Ғарб баробари ин асар вучуд надорад.

«Дар фаҳмиши чуқури илмии масъалаҳои чигили маданияти ҳинд ягон муаллифи асрҳои миёна ва

«Берунӣ назариётчи ва асосгузори илмҳои геология ва минералогия аст».

Ҳ.Абдуллоев,
академик.

замони нав мисли Абӯрайҳони Муҳаммад ибни Аҳмад Берунӣ ба комёбиҳо муяссар нашудааст. «Ҳиндустон»-и Берунӣ баробари намунаи классикӣ будан аз тӯҳфаи муаллиф ба маданият ва илми ҳинди қадим иборат аст», гуфта буд ӯ.

«Дар асари «Минералогия» дар бораи аризиши минералҳо ва маъданҳо, хусусиятҳои ши-

фобахшии баъзеяшон, вобаста ба сангҳо ва металлҳои нодир баъзе маълумоти аҷибӣ этнографиро баён кардааст, ки онҳо аҳамияти китобро ҳамчун манбаи муҳими таърихӣ боз ҳам баланд мекунад. Ҳамчунин, Берунӣ дар китоби «Минералогия» чунин навиштааст: «Оё шахсе, ки бидуни меҳнат ба шаъну шӯҳрат, мартаба расидааст, лоиқи ҳурмат аст? Касе, ки бе меҳнат ба мартабаи баланд расидааст, байни сояи фароғат ва роҳат зиндагӣ мекунад, нағз мепошад, аммо аз либоси бузургӣ маҳрум, урён аст». Вазифаи асосии инсон ба воситаи меҳнат ба мақсади чашмдошт ноил шудан, ба шарофати некӣ некиро дидан аст», гуфта қайд кардааст.

Ӯ қуллай ягона дар уқёнуси адабиёти араб аст. Дар бобати ҳиндшиносӣ назари Беруниро на пеш ва на замонҳои баъдӣ дидаем.

Заҳау, асри XIX,
шарқшиноси немис

Бино ба вазъияти ғарбӣ ва нооромиҳои Хоразм Берунӣ дар 22-солагии шаҳри азизашро тарк карда, дар шаҳрҳои Чурҷон ва Райи ҷануби баҳри Каспий дар фақирӣ рӯз гузаронидааст. Ҳатто дар мунозираҳои илмӣ низ олимони пулдор ба мӯҳтоҷии ӯ хандидаанд. Аз ин хусус ҳуди Берунӣ чунин менависад: «Дар шаҳри Рай олиме бо ман оид ба соҳаи астрономия ба баҳс даромад ва гарчанде дар бобати илм аз ман хеле паст буд, ҳудро аз ман баланд дониста, ҳатто каминаро ҳақорат ҳам кард. Ҳол он ки фақат фарқи мо дар сарвати бештар буд».

Фаъолияти эҷодӣ

Дар асоси филми олимӣ ҳинд Ҳамид Ризо «Ҳиндустон» тақдирот тайёр кунед ва муҳокима намоед.

Оё медонед?

Берунӣ таҷрибаҳои аввалини астрономиро дар 16-солагиаш дар шаҳри Кат сар карда буд. Аллома на фақат бо астрономия ва дигар илмҳои табиӣ машғул шуд, балки ба таърих, хусусан, таърихи дин завқи зиёд дошт. Олим яке аз асарҳои муҳимаш «Осор-ул-боқия»-ро соли 1000 тамом кардааст. Ин асар олими ҳамаҷониба будани ӯро намоиш додааст.

Берунӣ дар асараш оид ба тиббиёт «Сайдана» номи беш аз ҳазор моддаи доругиро ба 30 забон навиштааст.

Абӯрайҳони Берунӣ. «Минералогия». Асри IX. Нақшаи асбоби аниқкунаки ҳаҷми моеъи аз намунаи ба об партофта гирифташуда.

Берунӣ дар Ғазна

Маҳмуди Ғазнавӣ соли 1017 Хоразмро забт мекунад, дар қатори аксари олимони Берунӣ ҳам ба Ғазна оварда мешаванд. Маҳмуди Ғазнавӣ чанд вақт бо баъзе одамоне, ки ба ҳукмдори Хоразм садоқат доштанд, рӯйи хуш намедиҳад. Султон Маҳмуд ҳангоми юришҳои чанддафъаина Беруниро ҳамчун мунаҷҷим ҳамроҳи худ мебарад. Дар аснои ин юришҳо Берунӣ дар асоси маълумоти гирдовардааш асари «Ҳиндустон»-ро менависад.

Фаъолияти илмии Берунӣ дар замони писари Султон Маҳмуд-Масъуди Ғазнавӣ (1030-1040) боз ҳам боло меравад. Ӯ ба Масъуд дар омӯзиши забони арабӣ ва бохабарӣ аз астрономия кӯмак мерасонад. Ҳамчун рамзи сипос аз ҳомигии Султон Масъуд Берунӣ бахшида ба ӯ асари «Қонуни Масъудӣ»-ро менависад.

Барои мулоҳиза

Моҳи июни соли 2009 ҳукумати Эрон дар шӯъбаи Созмони Милали Муттаҳид дар Вена чор олими машҳури ҷаҳонро дар бар гирифта буд: Абӯалӣ ибни Сино, Берунӣ, Закариё Розӣ (Рейз) ва Умари Хайём. Ҳоло маркази байналмилалии Вена дар майдони Мемориал ҷой гирифтааст.

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Ба ҳар як расми дар боло додашуда эзоҳ диҳед.
2. Фикрҳои олимони замонаро оид ба Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмад Берунӣ ҷамъ кунед.
3. Берунӣ ба кадом соҳаҳои илм рағбат зоҳир намуда буд?
4. Тасаввур кунед: агар дар таърих Берунӣ барин шахсон намебуданд...
Инсоният имрӯз аз кадом илму донишҳо бебаҳра мемонд?

Барои маълумот

Абӯалӣ ал-Ҳусайн ибни Абдулло ибни ал-Ҳасан ибни Али Сино (соли 980, деҳаи Афшана — соли 1037, шаҳри Ҳамдон, Эрон) — олими энциклопедист, ки ба инкишофи илми ҷаҳонӣ ҳиссаи бузург гузоштааст. Агар дар Шарқ ўро «Шайх-ур-раис» (сардори донишмандон, сарвари алломаҳо); «Шараф-ул-мулк» (обрӯй ва шарафи кишвар); «Ҳаким-ул-вазир» (вазири донишмандон) гуфта бузург дошта бошанд, дар Ғарб ў бо номи «Авитсенна» машҳур гаштааст.

Дар асарҳои вай оид ба тибб сабабҳо ва манбаъҳои пайдоиши бемориҳо, ташхис, усулҳои муолиҷа, хусусиятҳои дорувориҳо, растаниҳои дорибоб, парҳез, аҳамияти тарбияи ҷисмонӣ барои саломатии инсон барин бисёр масъалаҳои бағояти муҳими табобат инъикос шудаанд.

Дар таърихи илми дунё Ибни Сино ҳамчун олими қомусӣ (энциклопедист) эътироф шудааст. Зеро ў қариб бо ҳамаи илмҳои замонааш машғул шуда, оиди онҳо асарҳо навиштааст. Асари «ал-Қонун фит-тиб»- ў аллакай дар асри XII ба забони латинӣ тарҷума карда, то асри XVII дар табобати Европа ҳамчун дастури асосӣ истифода шудааст. Агар мероси бузурги аллома, асараш «Қонунҳои тибб» ўро дар Ғарб ҳамчун «Авитсенна» машҳур гашта бошад, номи «Шайх-ур-раис», пеш аз ҳама ба файласуфи бузург будани вай ишора аст.

Мегӯянд, ки ҳакимон аслан 4 нафар будаанд, онҳо Арасту ва Искандар, дар Шарқ бошад, Абӯнаسر ва Абӯалӣ ибни Сино аст.

Байни соли вафоти Абӯнаسر ва таваллуди Абӯалӣ сӣ сол фарқ ҳаст. Ибни Сино тавассути китобҳои Форобӣ ба ў шогирд шудааст.

Маслиҳати табибон

Фаъолияти эҷодӣ

Ин матнро хонед. Ҷумлаи зерини матнро чӣ гуна мефаҳмед: «Ба тараққиёти дунё дар рӯҳи инсонпарварӣ, яъне дар заминаи маънавӣ инкишоф додан таъсири бузург мерасонад».

Барои гуфтани «Аллома бо тамоми фаъолияти илмиаш ба тараққиёти дунё дар рӯҳи инсонпарварӣ, яъне дар заминаи маънавӣ инкишоф додан таъсири бузург мерасонад» асосҳо мавҷуданд.

Барои мулоҳиза

Корҳои омӯзиши меросии илмӣ Ибни Сино дар асри XIII хеле авҷ мегирад. Дар натиҷа соҳаи махсуси илмӣ-синошиносӣ ба вуҷуд омад. Тарҷумаи лотинии «Қонунҳои тиб» дар шакли пуррааш 40 маротиба нашр шуд.

Олими ботаники швед (асри XVIII) Карл Линнейи машҳур як дарахти ҳамешасабзи тропикиро ба шарафи Ибни Сино Авитсенна номид. Дар шаҳри Бухоро ва деҳаи Афшана ҳайкали Ибни Сино гузошта шудааст, дар шаҳри Кортрейки Белгия низ ҳайкали ин мутафаккир ҳаст (2000). Дар Афшана осорхонаи алломаи бузург кушода шуд. Дар Ўзбекистон Ҳазинаи байналмилалӣ Ибни Сино таъсис дода шудааст (1999), инчунин маҷаллаҳои байналмилалӣ «Ибни Сино» ва «Сино» нашр мешавад.

Ибни Сино дар таърихи тиббиёт аввалин шуда фарқи вабо ва офатро гуфтааст, беморони гирифтори касалиҳои сирояткунандаро алоҳида нигоҳ доштанро таъкид карда буд. Зимни муолиҷаи беморон олим ба 3 чиз аҳамият доданро зарур донистааст: тартиби хӯрокхӯрӣ (парҳез), давокунӣ бо дору ва бо истифодаи чораҳои гуногуни тиббӣ (гирифтани хун, гузоштани зулук ё бонка ва ҳоказо). Вай дар муолиҷаи касалӣ аҳамияти калон доштани гигиенаи шахсӣ, хоб ва машқҳои ҷисмониро асоснок намудааст.

ABU ALI
IBN
SINO

Оё медонед?

Абӯалӣ ибни Сино дар 10-солагӣ Қуръони каримро аз аввал то охир аз ёд медонист. Аз 13-солагӣ ба омӯхтани математикаи ибтидоӣ, мантиқ, фикҳ, фалсафа сар кардааст. Дар 16-17-солагӣ Ибни Сино ҳамчун табиб-ҳаким ном бароварда буд.

Оё медонед?

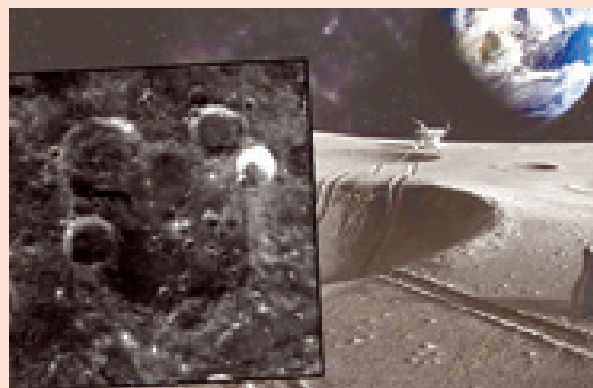

«Ал-Қонун фит-тиб»-«Қонунҳои тиб» асари машҳури Абӯалӣ ибни Сино. Дар ҳошияи асар шарҳи зиёд оварда шудааст. Нусхаи нодири он соли 1601 кӯчонида шудааст.

Фаъолияти эҷодӣ

Шумо чӣ фикр доред, кадом хизматҳои Абӯалӣ ибни Синоро ба инобат гирифта, олимони дунё яке аз кратерҳои Моҳро ба номи ӯ гузоштанд?

Аз омӯхтамон хулоса мебарорем

1. Абӯалӣ ибни Сино дар китобаш «Рисолатун фи тақсим ал мавҷудот» «Ҳар гуна донише, ки дар тарозуи ақл ҷен нашудааст, саҳл намешавад, пас, вай ҳақиқӣ нест» навиштааст. Дар ин ҷо аллома чиро дар назар дорад? Зери ибораи «тарозуи ақл» чиро мефаҳмед?
2. Худи шумо пеш аз даст задан ба ягон коре чӣ гуна рафтор мекунед? Ё агар зарурати ба ягон кас расонидани хабар пайдо шавад?
3. Дар мавзӯи «Абӯалӣ ибни Сино-олими ҷомусӣ» эссе нависед.

МУНДАРИҶА

Мавзӯи 1: Арзишҳои маънавии аҷдодон – яке аз асосҳои тамаддуни ҷаҳон...	3
Мавзӯи 2: Тарзи зисти халқҳои кишварамон дар асрҳои IV-VII.....	8
Мавзӯҳои 3-4: Хоразм дар асрҳои IV-VII	10
Мавзӯи 5: Хиёниҳо ва кидориҳо дар асрҳои IV-V	15
Мавзӯҳои 6-7: Ҳайтолиён	18
Мавзӯҳои 8-9: Хоқонати Турк	24
Мавзӯҳои 10-11: Хоқонати Ғарбии Турк	32
Мавзӯҳои 12-13: Ташкилҳои ҳокимиҳои маҳаллӣ	39
Мавзӯҳои 14-15: Санъати ҳарбии халқҳои Тӯрон	48
Мавзӯҳои 16–17: Ҳаёти маданияти халқҳои тӯрон дар асрҳои VI–VII.....	54
Мавзӯҳои 18–19: Вазъияти сиёсии Тӯрон дар асри VII — ибтидои асри VIII	62
Мавзӯҳои 20–21: Хуросон ва Мовароуннаҳр дар асри VIII.....	72
Мавзӯҳои 22–23: Қарлуқҳо, Ўғузҳо, Тоҳириҳо.....	80
Мавзӯҳои 24–25: Сомониён	86
Мавзӯҳои 26–27: Ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ дар даври Сомониҳо.....	93
Мавзӯҳои 28–29: Ғазнавиҳо	100

Мавзӯҳои 30–31: Қарохониҳо	108
Мавзӯҳои 32–33: Салҷуқиҳо	118
Мавзӯҳои 34–35: Давлати Хоразмшоҳиён ва болоравии он	125
Мавзӯҳои 36–37: Идоракунии давлатии Хоразмшоҳиён ва ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ	130
Мавзӯи 38: Ҷараёнҳои этникӣ ва ташаккули халқияти ўзбек	136
Мавзӯҳои 39–40: Дар минтақа паҳн шудани дини ислом	140
мавзӯҳои 41–42: Таълим.....	147
Мавзӯҳои 43–44: Маънавияти ғании аз ақлу заковат ҳосилшуда	151
Мавзӯҳои 45–46: Болоравии илму фан ва маданият дар асрҳои IX–XII.....	161
Мавзӯҳои 47–48: Мўсо Хоразмӣ	167
Мавзӯҳои 49–50: Аҳмади Фарғонӣ	172
Мавзӯҳои 51–52: Абўнасри Форобӣ	176
Мавзӯҳои 53–54: Абўрайҳони Берунӣ	180
Мавзӯҳои 55–56: Абўалӣ ибни Сино	186

Akbar Turg'unovich Zamonov,
Nargiza Kamaritdinovna Ismatova,
Durbek Abidjanovich Rahimjonov,
Dilmurod Raxmatullayevich Normurodov,
Zokir Turg'inovich Zamonov,
Sevara Akmalovna Po'latova

O'quv nashri

O'ZBEKISTON TARIXI

(IV ASRDAN – XIII ASR BOSHLARIGACHA)

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
7-sinfi uchun darslik

(Tojik tilida)

Тарчимон	Ш. Салимов
Муҳаррир	Ҷ. Эшонқулов
Муҳаррири техникӣ	М. Олимбекова
Мусахҳаҳ	И. Эшонқулов

Ба чопаш 9.08.2022 имзо шуд. Андозаи 60X84 $\frac{1}{8}$.
Гарнитурани Ариал. Кегели 12 шпондор.
Бо усули офсет чоп шудааст.
Ҷузъи чопии шартӣ 22,32. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 24.
Теъдоди нашрнусаха. Фармоиши №.....

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба иҷора додашуда

Р/т	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтани	Имзои роҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои роҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Китоби дарсии ба иҷора додашуда, дар охири соли хониш чадвали боло аз тарафи роҳбари синф дар асоси меъёрҳои зерин пур карда мешавад:

Нав	Ҳолати китоби дарсӣ ҳангоми бори аввал супоридан.
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоби дарсӣ ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳояш ҳаст, нодарида, ҷудо нашуда, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш коҳида, якҷанд хатҳо кашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад. Аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир шудааст. Дар баъзе саҳифаҳо хат кашида шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Муқова хат кашида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат кашида, ранг карда партофта шудааст, китобро барқарор карда намешавад.